ئىنسانىيەتنىڭ قانىغان يارىسى شەرقىي تۈركىستان:

خىتاينىڭ تالان-تاراج، ئەرلىشىش ۋە كېڭەيمىچىلىك پىلانى

دوكتور گۆلمىرە بەرداش

ئىستانبۇل ئايدىن ئۇنىۋېرسىتېتى ئوقۇتقۇچىسى

قىسقىچە مەزمۇنى: بىر كېسەللىكنىڭ سەۋەبىنى ھەرخىل تەكشۈرۈشلەرنى ئېلىپ بېرىپ توغرا دىئاگنوز قويغاندىلا، ئاندىن ئۇنىڭغا شىپا بولىدىغان داۋالاش تەدبىرىنى تېپىپ چىقالايمىز. شەرقىي تۈركىستاندىكى خىتاينىڭ ئىرقىي قىرغىنچىلىقى ئىنسانىيەت ئالىمىنىڭ بىر «قانىغان يارىسى». كۈنىمىزدە بۇ يارا شىپا تېپىش ئۇ ياقتا تۇرسۇن، كۈندىن كۈنگە يامانلىشىپ ئەتراپقا يېيىلىشقا ۋە ھاياتىي خەۋپ ئېلىپ كېلىش دەرىجىسىگە يەتتى. بىر قىسىم تەتقىقاتچى، سىياسىئون، شۇنداقلا دەۋا ئادەملىرى بۇ «قانىغان يارا»نىڭ تەھدىتىنى بىلىپ يەتتۇق ۋە ئىنسانىيەتنى ئاگاھلاندۇرۇشقا، ئۈنۈملۈك شىپا چارىلىرىنى تېپىشقا ئۇرۇنۇپ كەلدۇق. بۇ ماقالىدە خىتاينىڭ ئىرقىي قىرغىنچىلىق جىنايىتىنىڭ ئاستىغا يوشۇرۇنغان بايلىق ۋە ئېنېرگىيە ئاچكۆزلىكى، ئەرلەر نوپۇسىنىڭ ئېشىپ كېتىشىدىكى خەتەر ۋە خىتاينىڭ دۇنياغا كېڭىيىش قارا نىيىتى (يۇمشاق كېڭىيىش، قاتتىق كېڭىيىش ۋە نوپۇس كېڭەيمىچىلىكى) ھەققىدە ماتېرىيال، چۈشەنچىلىرىمنى ئورتاقلىششىمەن ۋە «رېتسېپ» يېزىشقا تىرىشىمەن.

ئاچقۇچ سۆزلەر: شەرقىي تۈركىستان، ئۇيغۇر، خىتاي، ئىرقىي قىرغىنچىلىق، جىنس قىرغىنچىلىقى، ئەرلىشىش، تالان-تاراج، كېڭەيمىچىلىك.

Summary: By doing various researches about the cause of a disease and making the correct diagnosis, we can find a treatment that can cure it. China’s genocide in East Turkistan is a» bleeding wound «for the world of humanity. Today the

wound has gotten worse without healing and has spread to other parts of the world.

Some researchers, politicians and practitioners are aware of the threat of this» bleeding wound «and are trying to warn humanity and find effective treatments. In this article, I will share my views and thoughts on China's wealth and energy greed, the dangers of overpopulation and China's genocide, China's global diffusion intentions (soft diffusion, hard diffusion and population diffusion).

Keywords: East Turkistan, Uyghur, China, Genocide, Gendercide, Male Population, Plunder, Diffusion.

كىرىش سۆز

نورمال ھاياتتا ۋۇجۇدىمىزغا بىر يارا چىقىپ قالسا دەرھال دوختۇرخانىغا بارىمىز. دوختۇرغا يارىمىزنى كۆرسىتىپ دەيمىزكى:

-دوختۇر، بۇ بىر ئاددىي يارا، دەرھال بىر دورا بەرسىڭىز.

-ياق، سىزگە دەرھال دورا بېرەلمەيمەن،دەيدۇ دوختۇر.

-نېمىشقا ؟ بۇ بىر ئاددىي يارىغۇ.

-كۆرۈنۈشتە يارىڭىز ئاددىي بىر ھادىسىدەك قىلىدۇ، ئەمما يارىنىڭ چىقىش سەۋەبىنى، خاراكتېرىنى ۋە ئورنىنى ئېنىقلىماي تۇرۇپ ئۈنۈملۈك داۋالىغىلى بولمايدۇ. بولمىسا خاتا دىئاگنوز قويۇلۇپ قېلىشى،خاتا دورا بېرىشىم مۇمكىن. بۇ ئەھۋالدا يارىڭىزنىڭ ساقىيىشى ئۇ ياقتا تۇرسۇن، خاتا دورىلارنىڭ سەۋەبىدىن يارىڭىز يوغىناپ كېتىشى، ياللۇغ قېنىڭىزغا ئۆتۈپ ھاياتىڭىز خەتەرگە ئۇچرىشى ئېنىق. شۇڭا بىز دوختۇرلار ئۈنۈملۈك داۋالاش توغرا دىئاگنوزدىن، توغرا دىئاگنوز بولسا ئىنچىكىلەپ تەكشۈرۈشتىن كېلىدۇ، دەيمىز.

سىز غىڭ قىلماي دوختۇرنىڭ تەلپى بويىچە بىر قانچە خىل تەكشۈرتۈشلەرنى قىلىسىز ۋە نەتىجىسىنى دوختۇرغا بېرىسىز . دوختۇر سىزنىڭ تەكشۈرۈشتىن چىققان نەتىجىلەرنى ئوقۇيدۇ، تۇرمۇش، تازىلىق ئادەتلىرىڭىزنى ۋە باشقا سوئاللارنى سورايدۇ، ئاخىرىدا دورا بېرىپ، سىزگە سالامەتلىك تىلەپ ئۇزىتىپ قويىدۇ.

كۈنىمىزدە ئىنسانىيەت ئالىمىنىڭ دىئاگنوز قويۇشتا قىينىلىۋاتقان، خاراكتېرىنى ئېنىق بىلەلمەيۋاتقان، بۇ سەۋەبتىن داۋالاشتا بەكمۇ كېچىكىپ كەتكەن بىر قانىغان يارىسى بار، ئۇ بولسىمۇ شەرقىي تۈركىستان!

ئىشغالچى خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ يېقىنقى ئون يىلدىن بۇيان شەرقىي تۈركىستاندا ئۇيغۇر، قازاق ۋە باشقا مىللەتلەرگە ئېلىپ بېرىۋاتقان ئىرقىي قىرغىنچىلىق، ئاسسىمىلياتسىيە، تالان-تاراج قىلىش جىنايىتىنى پۈتۈن دۇنيا ھەيرانلىق بىلەن تېلېۋىزور خەۋەرلىرىدە، ئىجتىمائىي تاراتقۇدا كۆرمەكتە ئاڭلىماقتا. بەزى سىياسىئون، تەتقىقاتچىلار بۇ ھادىسىنىڭ كەلگۈسىدىكى خەۋپىنى، خىتاينىڭ شۇم نىيىتىنى بىلىپ يەتكەن، باشقىلارنى ئاگاھلاندۇرۇش، قارشى تەدبىر ئېلىش، جىنايەتچىنى جازالاش ئۈچۈن جىق غەيرەت قىلسىمۇ، ئىنسانلار كېلەچەكتە دۇنياغا بالايىئاپەت بولىدىغان خىتايغا ۋە ئۇنىڭ سۇيىقەستلىك نىيىتىگە قارشى غەپلەت ئۇيقۇسىدىن تېخى ئويغانغىنى يوق.

مەكتەپتە، كۈندىلىك ھاياتتا يات مىللەتتىن بولغان كىشىلەر مەندىن»خىتاي نېمىشقا سىلەرنى يوق قىلىشقا ئۇرۇنىدۇ؟» دېگەن سوئالنى ئەڭ كۆپ سورايدۇ. مەن بىر قانچە يىللىق ئىنچىكە كۈزىتىش، ئىزدىنىش ۋە تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش ئارقىلىق بۇ سوئالنىڭ جاۋابىنى، يەنى ئىنسانىيەتنىڭ بۇ «قانىغان يارىسى»نىڭ ساقىيىش ئۇ ياقتا تۇرسۇن، تېخىمۇ يامانلىشىپ كېتىشىنىڭ ئەسلى سەۋەبىنى تېپىشقا تىرىشتىم. قىسقىسى، خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى بۇ ئىرقىي قىرغىنچىلىق سىياسىتىنىڭ ئاستىدا نۇرغۇن سەۋەبلەر بار.

تارىخىي، مىللىي ۋە جۇغراپىيەلىك سەۋەبلەر ھەققىدە چىن تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىنغانلىقى ئۈچۈن مەن توختالمايمەن. بۇ ماقالىدە مەن كۆزىتىش ۋە تەتقىقات نەتىجىسىدە بايقىغان ۋە توپلىغان بىر قىسىم مەلۇماتلار ۋە چۈشەنچىلىرىمنى سىلەر بىلەن ئورتاقلىشىمەن.

1. خىتاينىڭ «تەرەققىيات» مېدالىنىڭ كەينى يۈزىنى قىسقىچە ئايدىڭلاشتۇرۇش

خىتاينىڭ 40 يىللىق ئىقتىسادىي تەرەققىيات ئەھۋالىغا قارايدىغان بولساق، ئىسلاھات ۋە ئېچىۋېتىلىش سىياسىتىنى باشلىغان 1978-يىلى ئىقتىسادىي كۆلىمى ئاران 367 مىليارد 900 مىليون يۈەن بولغان، 2017-يىلىغا كەلگەندە، خىتاينىڭ ئىچكى ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى(GDP) 82 تىرىليون 700 مىليارد يۈەنگە (12 تىرىليون 200 مىليارد دوللارغا باراۋەر) يېتىپ، دۇنيادىكى ئىقتىسادتا ئىككىنچى چوڭ دۆلەتكە ئايلانغان. ئىقتىسادىي جەھەتتە، خىتاينىڭ ئومۇمىي ئىقتىسادىنىڭ دۇنيا ئىقتىسادىدىكى تۇتقان نىسبىتى 1978-يىلدىكى 1.8% تىن 2017-يىلى 16% كە ئۆرلەپ، ئامېرىكىدىن قالسىلا ئىككىنچى ئورۇندا تۇرغان. يېقىنقى 40 يىلدىن بۇيان خىتاي ئۈزلۈكسىز تەرەققىي قىلىپ ئىقتىسادىي قىممىتى يىللىق ئوتتۇرىچە % 9.3 ئېشىپ ماڭغان (人民网, 2018).

خىتاينىڭ كىشىلەرگە چىرايلىق كۆرۈنىدىغان بۇ «تەرەققىيات» مېدالىنىڭ ئارقا تەرىپىگە قارايدىغان بولساق، كېلەچەككە، ئىنسانىيەتكە قارشى سىستېمىلاشقان بۇلاڭ-تالاڭ، ۋەيران قىلىش، بۇلغاش ۋە ئىرقىي قىرغىنچىلىققا ئوخشاش ئادەمنى شۈركەندۈرىدىغان جىنايەتنى كۆرەلەيمىز. بۇ ماقالىدا ئايرىم تەتقىقات مەزمۇنى بولىدىغان بەزى چوڭ تېمىلاردا قىسقىچە توختىلىمەن.

1.1 خىتاي يەر شارىنى ھەممىدىن ئېغىر بۇلغىغان دۆلەت

2018-يىلى، خىتاينىڭ كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان كاربون تۆت ئوكسىد CO_2 قويۇپ بېرىش مىقدارى 7.35 توننا بولغان. بۇ مىقدارنى 1990-يىلدىكى كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان 1.91 توننا كاربون تۆت ئوكسىد CO_2 مىقدارىغا سېلىشتۇرغاندا تەخمىنەن 385% ئاشقان. (TheWorldBank, 2022).

ئامېرىكىدىكى ئاقىللار ئامبىرى (Rhodium) گۇرۇھى تەييارلىغان دوكلاتقا قارىغاندا، خىتاينىڭ 2019-يىلى يىللىق پارنىك گازى (Greenhouse gas) قويۇپ بېرىش مىقدارى تەرەققىي تاپقان پۈتۈن دۆلەتلەرنىڭ ئومۇمىي مىقدارىنىڭ توپلىمىدىن ئېشىپ كەتكەن بولۇپ، خىتاينىڭ قويۇپ بەرگەن كاربون تۆت ئوكسىد CO_2دى دۇنيا مىقياسىدا % 27 كە يېتىپ بىرىنچى ئورۇندا، ئامېرىكا % 11 بىلەن ئىككىنچى ئورۇندا، ھىندىستان% 6.6 بىلەن ئۈچىنچى ئورۇندا تۇرغان (BBC, 2021).

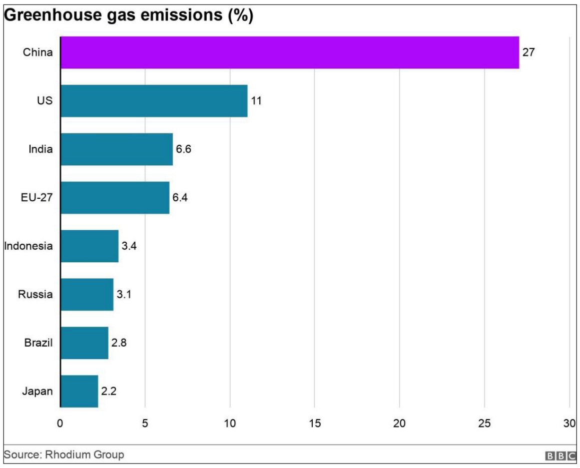

Source: Rhodium Group

بۇنىڭ سەۋەبى، خىتاينىڭ ئىقتىساد ۋە سانائەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئېنېرگىيەنى، بولۇپمۇ كۆمۈرنى تەلۋىلەرچە ئىشلىتىپ، مەسئۇلىيەتسىزلىك بىلەن كاربون تۆت ئوكسىد CO_2 قويۇپ بەرگەنلىكىدۇر.

2.1 خىتاي دېموكراتىيە ۋە ئىنسانىي قىممەتلەرنى پەرۋاسىزچە يوق قىلغان دۆلەت

مەدەنىيەت ئىنقىلابىدىن كېيىن دۇنياغا ئېچىلغان خىتاي 1989-يىلدىكى تيەنئەنمېن ۋەقەسىدە، دۇنيانى، بولۇپمۇ دېموكراتىيە ۋە ئىنسان ھەقلىرى

قوغدىغۇچىلىرىنى بەكمۇ بىئارام قىلغانىدى. لىبېرالىزم، تەنقىدىي سوتسىيالىزم، يېڭى كۈڭزىچىلىق ۋە مىللەتچىلىك قاتارلىق يېڭى ئىدىيە ئېقىمى راۋاج تاپقان خىتايدا، مىللەتچىلىك بىلەن تونۇلغان شى جىنپىڭنىڭ تەختكە چىقتى. ئۇ ئوتتۇرىغا قويغان «خىتاينىڭ چۈشى» ((Chinese Dream تەشەببۇسى خەلقى تەرىپىدىن سۆيۈلدى. ئۆزگىرىشچان(بەزىدە شەيتانىي) بىر ئىدېئولوگىيەگە ئىگە خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسى «بىر بەلۋاغ بىر يول قۇرۇلۇشى» نىقاۋى ئاستىدا، بەزى مۇتەخەسسىسلەر تەرىپىدىن خىتاينىڭ يەر شارىلىشىش ئارزۇسى، مەنچە خىتاينىڭ «جاھانگىرلىك چۈشى» دەپ بىلىنگەن «خىتاينىڭ چۈشى»نى قانۇنىي ئاساسقا ئىگە قىلدى ۋە دۇنيانى تەسىر دائىرىسىگە ئېلىشقا باشلىدى. بۇ چۈشنى رويابقا چىقىرىش ئۈچۈن:

خەلقنىڭ دېموكراتىك ھەق - ھوقۇقلىرىنى قىستى؛

ئىجتىمائىي تاراتقۇ،ئاخبارات ۋە سۆز ئەركىنلىكىنى پۈتۈنلەي كونترولى ئاستىغا ئالدى؛

ئىسلامىي ۋە باشقا مۇقەددەس چۈشەنچە، قىممەت قاراشلارنى بۇرمىلىدى؛

ئاز سانلىق مىللەتلەر خىتايلاشتۇرۇش سىياسىتىنىڭ قۇربانى بولدى؛

شەرقىي تۈركىستان،تىبەت قاتارلىق رايونلاردا مىليونلارچە ئىنسانىنى خالىغانچە تۇتقۇن قىلىپ، ئۆلارنى تۈرمە، لاگېرلارغا سولاپ ئەركىنلىكتىن مەھرۇم قول ئەمگەك كۈچىگە ئايلاندۇردى؛

چىرىكلىشىش ۋە پارىخورلۇقنى دۇنياغا يايدى؛

ئۆزلىرىنىڭ چىرىك ئىدېئولوگىيەسى بويىچە يېڭى دۇنيا تەرتىپى قۇرماقچى بولدى.

3.1 خىتاي زامانىۋي دەۋردە ئىرقىي قىرغىچىلىق جىنايىتى سادىر قىلغان دۆلەت

خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ يېقىنقى بەش يىلدىن بۇيان خوڭكوڭ، تىبەت، ئىچكى موڭغولىيە قاتارلىق رايونلاردا يۈرگۈزۈۋاتقان زوراۋانلىق سىياسىتىنى دۇنيا ھەيرانلىق ئىچىدە كۆرمەكتە. بولۇپمۇ شەرقىي تۈركىستاندىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىق ۋە ئاسسىمىلياتسىيە جىنايىتى خىتاي بوينىغا ئاسقان «تەرەققىيات» مېدالىدىكى ئەڭ قاباھەتلىك بىر داغ بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

2021-يىلى 21-ئۆكتەبىر، ب د ت دا تۈركىيە ۋە گېرمانىيەنى ئۆز ئىچىگە ئالغان 43 دۆلەت ئىمزالىغان بىرلەشمە باياناتتا، خىتاي ھۆكۈمىتى، ئۇيغۇر رايونىدىكى ئۇيغۇر تۈركلىرى ۋە باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەرگە قارىتىلغان زۇلۇم ۋە زوراۋانلىق جىنايىتى بىلەن ئەيىبلەندى (Charbonneau, 2021).

لوندوندا قۇرۇلغان مۇستەقىل «ئۇيغۇر خەلق سوت كوللېگىيەسى» 500 دىن ئارتۇق گۇۋاھچىنىڭ باياناتىنى تەكشۈرۈش، 30 دىن ئارتۇق گۇۋاھچىنى سوتتا گۇۋاھلىق بەرگۈزۈش،40 دىن ئارتۇق مۇتەخەسسىس گۇۋاھچىنىڭ بايانلىرىنى باھالاش ئارقىلىق، 2021-يىلى 12-ئاينىڭ 9-كۈنى خىتاي ھۆكۈمىتى «ئۇيغۇر ئىرقىي قىرغىنچىلىقى» ۋە «ئىنسانىيەتكە قارشى جىنايەت» ئۆتكۈزدى، دېگەن ھۆكۈمنى چىقاردى (UYGHURTRIBUNAL, 2021).

ئامېرىكا،ئەنگلىيە قاتارلىق كۆپلىگەن غەرپ دۆلەتلىرى ئوخشىمىغان دەرىجە ۋە شەكىلدە «ئۇيغۇر ئىرقىي قىرغىنچىلىقى»نى ئېتىراپ قىلىپ،خىتاينى جازالايدىغان تەدبىر-قانۇنلارنى يولغا قويدى.

2022-يىلى 6-ئاينىڭ 9-كۈنى، ياۋروپا پارلامېنتى، خىتاينىڭ ئۇيغۇر رايونىدىكى ئۇيغۇر، قازاق قاتارلىق تۈركىي تىلدا سۆزلىشىدىغان مۇسۇلمان يەرلىك مىللەتلەرگە يۈرگۈزۈۋاتقان قورقۇنچلۇق قىلمىشلىرىنى «ئىنسانىيەتكە قارشى جىنايەت» ۋە «ئىرقىي قىرغىنچىلىق» دەپ مەخسۇس قارار قوبۇل قىلدى (RFE/RL, 2022).

4.1 يېڭى تىپتىكى تاجىسمان ۋىرۇس: خىتاينىڭ بىئولوگىيەلىك قورالى نەزەرىيەسى

يېڭى تاجىسىمان ۋىرۇس كېسىلى (Coronavirus 19 diseaseباشقىچە ئاتىلىشى: ۋۇخەن ۋىرۇسى كېسىلى، ۋۇخەن يۇقۇمى) ئېغىر دەرىجىدىكى نەپەس يولى ئۇنىۋېرسال كېسەللىكىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان يۇقۇملۇق كېسەللىك بولۇپ، تۇنجى كېسەل ۋەقەسى

2019-يىلى 12-ئاينىڭ 1-كۈنى ختاينىڭ خۇبېي ئۆلكىسى ۋۇخەن شەھرىدە بايقالغان (许雯, 2020).

قىسقا ۋاقىت ئىچىدە دۇنياغا ئىنتايىن تېزلىكتە تارقالغان بۇ ۋىرۇس نۇرغۇن جانغا زامىن بولدى. 2022-يىلى 8-ئاينىڭ 27-كۈنى گرېنۋىچ ۋاقتى سائەت 12:30 دىكى مەلۇمات بويىچە، دۇنيادىكى يېڭى تىپ تاجىسىمان ۋىرۇسى (COVID-19) بىلەن يۇقۇملانغانلارنىڭ سانى 605 مىليون 211 مىڭ 844، ۋاپات بولغانلارنىڭ سانى 6 مىليون 486 مىڭ 321 بولغان (Worldometer, 2022) . 2020-يىلىنى ئەسلەيدىغان بولساق، دۇنيا مىقياسىدا ھايات، ئىشلەپچىقىرىش پالەچ ھالغا،توختاپ قېلىش دەرىجىسىگە يەتكەن ئىدى. بۇنىڭدىن كېلىپ چىققان ئىقتىسادىي،ئىجتىمائىي ۋەيرانچىلىقنى ۋە تېخى داۋام قىلىدىغان سەلبىي تەسىرنى تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن ئەمەس.

يېڭى تىپ تاجىسىمان ۋىرۇسى (COVID-19) ھەققىدە كۆپ خىل پەرەز ۋە نەزەرىيەلەر ئوتتۇرىغا قويۇلدى. مېنىڭ ھەممىدىن بەك دىققىتىمنى تارتقىنى ئۇنىڭ ختاينىڭ بىئولوگىيەلىك قورالى ئىكەنلىك نەزەرىيەسى. بۇنىڭ سەۋەبلىرى:

- ۋىرۇسنىڭ 1956-يىلى قۇرۇلغان ۋۇخەندىكى ۋۇخەن ۋىرۇس ئىنستىتۇتىدىن (Wuhan Institute of Virology - WIV) يامراپ چىققانلىقى (VOA, 2021)؛

تاجىسىمان ۋىرۇسنىڭ سۈنئىي ۋىرۇس ئىكەنلىكىنى ۋە بۇنىڭدىكى مەقسەتنىڭ بىئولوگىيەلىك ئۇرۇش قورالى قىلىپ ئىشلىتىش ئىكەنلىكى (Skopec, 2020)؛

يۇقۇملىنىش، ئالدىنى ئېلىش ۋە داۋالاش ھەققىدىكى ئۇچۇر، مەلۇماتلارنى ختاي دائىرىلىرىنىڭ باشقا دۆلەتلەر بىلەن ۋاقتىدا ئورتاقلاشمىغانلىقى؛

ۋىرۇس ئوتتۇرىغا چىقىش، تارقىلىشتىن بىر نەچچە ئاي بۇرۇنلا ختايلارنىڭ تېببىي ئۈسكىنە-ماتېرىياللارنى زاپاسلىشى؛

ۋىرۇسنىڭ ۋۇخەندىن 800 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى شاڭخەي، 1100 كىلومېتىر ئۇزاقلىقتىكى بېيجىڭدا ئەمەس، بەلكى ۋۇخەندىن 8700 كىلومېتىر ئۇزاقلىقتىكى ئىتالىيە، 12000 كىلومېتىر ئۇزاقلىقتىكى نيۇ-يوركتا قىسقا ۋاقىت ئىچىدە يامراپ كېتىشى؛

- دۇنيا سەھىيە تەشكىلاتىدەك ئەڭ نوپۇزلۇق ئورگاننىڭ ۋىرۇس مەنبەسىنى تەكشۈرۈش تەلىپىنى ختاي ھۆكۈمىتىنىڭ ئىككى يىلغىچە رەت قىلىشى؛

- ۋىرۇسقا قارشى ۋاكسىنىنى ختاينىڭ ھەممىدىن بۇرۇن ئىجات قىلىپ، سىنوۋاك (Sinovac)نى تېز سۈرئەتتە بازارغا سېلىشى؛

- دۇنيانىڭ دىققىتىنى بۇراش، يۇقۇملۇق ۋىرۇس بىلەن ئىنسانلارنىڭ دىققىتىنى بەند قىلىش ئارقىلىق، شەرقىي تۈركىستاندىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىق قىلمىشىنى ئۇنتۇلدۇرۇش غەرىزى؛

- يېڭى دۇنيا تەرتىپىنى قۇرۇپ چىقىش، دەرىجىدىن تاشقىرى چوڭ دۆلەت بولۇش نىيىتىدە بېيجىڭ دائىرىلىرىنىڭ رەقىپلىرىنى ھەر تەرەپتىن ئاجىزلاشتۇرۇش ئۈچۈن قوللانغان تاكتىكىسى ۋە قىسمەن مەقسىتىگە يېتىشى ۋە باشقىلار.

يېڭى تىپ تاجىسىمان ۋىرۇس (COVID-19) ختاينىڭ دۇنيادىكى ئوبرازى، نوپۇزىغا سەلبىي تەسىر كۆرسىتىدىغان ئەڭ قاراڭغۇ بىر ھادىسە بولۇشى كېرەك ئىدى، ئەپسۇس ئۇنداق بولمىدى.

2– ختاينىڭ بايلىق ۋە ئېنېرگىيە ئاچكۆزلىكى

تەبىئىي بايلىق تەبىئەتتىكى مەلۇم شارائىتتا ئاساسەن ئىنسانلارنىڭ تەسىرىسىز شەكىللەنگەن، ئىنسانلارنىڭ ھاياتى، ئېھتىياجى ۋە تەرەققىياتىنى ۋاستىلىق ياكى بىۋاستە قاندۇرىدىغان تەبىئىي بارلىقتۇر. يەنى ئاللاھنىڭ شۇ خەلققە قىلغان ئىنئامىدۇر. پەن-تېخنىكىنىڭ ئۇچقاندەك ئىلگىرىلىشى تېخىمۇ كۆپ تەبىئىي بايلىقلارنى ئېچىش پۇرسىتىنى ياراتسا، جەمئىيەتنىڭ تەرەققىياتى، ئېھتىياجنىڭ ئېشىشى تېخىمۇ كۆپ تەبىئىي بايلىقلارنى ئىستېمال قىلىشنى تەلەپ قىلماقتا. ئىنسانلارنىڭ يېقىنقى 40 يىلدا ئىستېمال قىلغان(قوللانغان) تەبىئىي بايلىقنىڭ مىقدارى بەش مىڭ يىللىق ئىنسانىيەت

تارىخدا تۈگەتكەن مىقدارىنىڭ توپلىمىدىنمۇ ئېشىپ كەتتى دېسەك، ئاشۇرۇۋەتكەن بولمايمىز.

تەبىئىي بايلىق بىر دۆلەت ياكى جەمئىيەتنىڭ گۈللىنىشىدىكى تەبىئىي كاپىتال (دەسمايە)دۇر. بۇ تەبىئىي كاپىتال (دەسمايە) ئاساسلىقى يەر بايلىقى، سۇ بايلىقى، قېزىلما بايلىق، بىئولوگىيەلىك بايلىق، كىلىمات بايلىقى (يورۇقلۇق، تېمپېراتۇرا، يامغۇر، ئاتموسفېرا) ۋە دېڭىز بايلىقىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئېكونومېتركا (ئىقتىساد ئۆلچەمشۇناسلىقى Econometrics) بويىچە قارىغاندا، تەبىئىي كاپىتال (دەسمايە) بىر دۆلەتنىڭ قۇدرەت تېپىشىنىڭ ئۆلچىمى ھېسابلىنىدۇ. كېلەچەكتە ئېنېرگىيەگە ئىگە بولۇش دېمەك تەرەققىيات دېمەك، كۈچ دېمەكتۇر.

خىتاي ھۆكۈمىتى ئۆزىنىڭ دۇنياغا خوجا بولۇش غايىسى ئۈچۈن ھەر ساھەدە يۈكسىلىشكە، يۈكسىلىش ئۈچۈن مول تەبىئىي بايلىق ۋە ئېنېرگىيەگە ئېھتىياجى بارلىقىنى ياخشى بىلىدۇ. بۇ سەۋەبتىن ئىچكى - تاشقى سىياسىتىدە تەبىئىي بايلىق قېدىرىپ تېپىش ۋە ئىگە بولۇشنى ھەر ۋاقىت بىرىنچى ئورۇنغا قويۇپ كەلدى. يېقىنقى يىللاردا خىتاي ئوتتۇرا ئاسىيادىن ئافرىقىغىچە، نورۋېگىيەدىن ئاۋسترالىيەگىچە،يەنى دۇنيانىڭ ھەممە يېرىدە تەبىئىي بايلىق ۋە ئېنېگىيە تېپىش ئۈچۈن تىمىسقىلاپ يۈرمەكتە. بۇ ماقالىدە شەرقىي تۈركىستاندىكى تەبىئىي بايلىق،ئېنېرگىيەلەر ۋە خىتاينىڭ بۇلارنى تالان - تاراج قىلىشى ھەققىدە تەپسىلىي توختىلىمەن.

ياۋرو-ئاسىيا قىتئەسىنىڭ مەركىزىگە جايلاشقان شەرقىي تۈركىستاننىڭ يەر مەيدانى 1 مىليون 828 مىڭ 418 كۋادرات كىلومېتىر بولۇپ (Tasagil, 2011)، تېررىتورىيەسىنىڭ چوڭلۇقى دۇنيادا 16-ئورۇندا تۇرىدۇ. تۈركىيە (783 مىڭ كۋادرات كىلومېتىر)، فرانسىيە (551 مىڭ كۋادرات كىلومېتىر)، گېرمانىيە (357 مىڭ كۋادرات كىلومېتىر) ۋە ئەنگلىيە قاتارلىق تۆت دۆلەت(243 مىڭ كۋادرات كىلومېتىر) يەر مەيدانىنىڭ توپلىمىغا تەڭ كېلىدۇ. ياۋرو-ئاسىيا قۇرۇقلۇقىنىڭ كىندىكىگە جايلاشقان ئۈرۈمچى ۋە «ئۈرۈمچى قۇرۇقلۇق پورتى» خىتاينىڭ «بىر بەلۋاغ، بىر يول» قۇرۇلۇشىنىڭ يۈرىكى ھېسابلىنىدۇ.

1.2 شەرقىي تۈركىستاندىكى تەبىئىي بايلىقلارنىڭ زاپىسى

خىتاي مەركىزى ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن «مىللىي ئېنېرگىيە ئىستراتېگىيەسى بازىسى» قىلىپ بېكىتىلگەن شەرقىي تۈركىستاندا، قېزىلما بايلىقلارنىڭ تۈرى تولۇق، زاپىسى مول، ئېچىش ئىستىقبالى كەڭ. كۈنىمىزدە بايقالغان قېزىلما بايلىق 152 خىل بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە 99 خىلىنىڭ زاپىسى تەكشۈرۈپ ئېنىقلانغان. نېفىت، تەبىئىي گاز، كۆمۈر قاتارلىق 13خىلىنىڭ زاپىسى خىتاي بويىچە 1- ئورۇندا تۇرىدۇ، 76 خىلىنىڭ زاپىسى ئالدىنقى 10 - ئورۇندا تۇرىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا تۆمۈر، مىس، ئالتۇن، خروم، نىكېل، ئاز ئۇچرايدىغان رەڭلىك مېتال، قۇياش ئېنېرگىيەسى، ئورمان ۋە سۇ بايلىقلىرىمۇ ئىنتايىن مول.

پەن-تېخنىكىنىڭ ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلىشى ۋە ئۇنىڭ تەبىئىي بايلىقلارنى قېدىرىپ تەكشۈرۈشتە ئاكتىپ قوللىنىلىشى بىلەن، ۋەتىنىمىزنىڭ جۇڭغار،تارىم ئويمانلىقىدا بايقالغان نېفىت-تەبىئىي گازنىڭ مىقدارى ئۈزلۈكسىز ئېشىپ بارماقتا. بۇ خىتاي تاراتقۇلىرىدا مۇنداق يېزىلىدۇ:

«خەلق گېزىتى» 2022-يىلى 26-يانۋاردىكى «خۇشخەۋەر !تارىم ئويمانلىقىدا 100 مىليون توننا نېفىت ۋە تەبىئىي گاز رايونى يېڭىدىن بايقالدى»ناملىق خەۋەردە مۇنداق دېيىلگەن: ھازىرغا قەدەر، خىتاي نېفىت-خىمىيە سانائىتى گۇرۇھى تارىم ئويمانلىقىنىڭ شايار ناھىيەسى تەۋەسىدە ئېنىقلانغان نېفىت گېئولوگىيەلىك زاپىسى بىر مىليارد 665 مىليون توننا، تەبىئىي گاز گېئولوگىيەلىك زاپىسى 94 مىليارد 583 مىليون كۇب مېتىر، جۇغلانما مەھسۇلات مىقدارى 140 مىليون توننىدىن ئېشىپ كەتتى (人民网, 2022) .

«خەلق گېزىتى» 2021-يىلى 6-ئاينىڭ 22-كۈنى: «تارىم نېفىتلىكىدە يېڭىدىن بىر مىليارد توننا دەرىجىلىك ئادەتتىن تاشقىرى چوڭقۇر چوڭ نېفىت - گاز زاپىسى بايقالدى» (خەلق-تورى، 2021).

«خەلق گېزىتى» 2018-يىلى 18-دېكابىر

خەۋىرى «تارىم نېفىتلىكىدە 100 مىليارد كۇب مېتىر دەرىجىلىك چوڭ گاز زاپىسى بايقالدى» (خەلق تورى, 2018) .

«خەلق گېزىتى» 2014-يىل7-ئاينىڭ 31-كۈنى خەۋىرى: ئۇلۇغچات ناھىيىسىدە دەرىجىدىن تاشقىرى چوڭ ئالتۇن كانى بايقالدى. بۇ يىل 6-ئايغىچە، جەمئىي 127 تونا ئالتۇن مېتال تاپشۇردى، ئىقتىسادىي قىممىتى 40 مىليارد يۈەندىن ئاشىدۇ (人民网, 2014).

بۇنىڭغا ئوخشاش خىتاينى خۇش قىلىدىغان خەۋەرلەر كۈندىن كۈنگە كۆپىيىۋاتقان بولۇپ، بۇلار تاجاۋۇزچى ھۆكۈمەتنىڭ ۋەتىنىمىزگە بولغان ئىشتىھاسىنى تېخىمۇ ئاچىدۇ. تۆۋەندە شەرقىي تۈركىستاندىكى كۆمۈر ۋە باشقا ئاساسلىق تەبىئىي بايلىقلار، ئۇلارنىڭ مۆلچەرلەنگەن زاپاس مىقدارى ۋە خەلقئارا ئوچۇق بازاردىكى ئوتتۇرىچە قىممىتى ئۈستىدە توختىلىمەن.

شەرقىي تۈركىستان كۆمۈر بايلىق زاپىسى جەدۋىلى (بىرلىكى :يۈز مىليون تونا)

كۆمۈر رايونى	كۆمۈر ساھەسى	مۆلچەرلەنگەن زاپىسى	ئىسپاتلانغان زاپىسى
جۇڭغار رايونى	شەرقىي جۇڭغار	3359	1646.07
	جەنۇبىي جۇڭغار	2110	279.06
	قوبۇقسار	1082	63.05
	غەربىي جۇڭغار	777	
	جەمئىي	7328	
قۇمۇل-تۇرپان-بارىكۆل رايونى	قۇمۇل-تۇرپان	5748	442.67
	بارىكۆل (تاتلىق بۇلاق)	1359	
	جەمئىي	7107	
غەربىي تەڭرىتاغلىرى ۋە ئىلى ئويمانلىقى	ئىلى ئويمانلىقى	4798	25.74
	يۇلتۇز كۆمۈر كانى	967	0.13
	قاراشەھەر	138	8.46
	كۆمۈش	264	0.06
	جەمئىي	6167	
جەنۇبىي تارىم	كۇچار-باي	335	20.09
	كۆنچە كۆمۈر كانى	1037	
	جەمئىي	1372	
ئومۇمىي مىقدارى		2 تىرىليون 197 مىليارد 400 مىليون تونا	

مەنبە: سانائەت ئۇچۇر تورى كان بازىرى (矿业汇, 2017)

تۆۋەندىكى جەدۋەل نېفىت، تەبىئىي گاز قاتارلىق ئاساسلىق تەبىئىي بايلىقلارنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى مۆلچەرلەنگەن زاپاس مىقدارى ۋە بۇ مىقدارنىڭ خەلقئارا بازاردىكى ئامېرىكا دوللىرى

باھاسى بويىچە ئوتتۇرىچە ئىقتىسادىي قىممىتى ھېسابلاپ چىقىلدى. ئەڭ ئاخىرىدا خەلقئارا بازاردىكى ساپ ئالتۇننىڭ قىممىتى بويىچە ھېسابلاندى. باشقا تەبىئىي بايلىقلار (قۇياش ئېنېرگىيەسى، سۇ بايلىقى ۋە باشقا) بۇ يەردە ھېسابلانمىدى.

شەرقىي تۈركىستاندىكى ئاساسلىق تەبىئىي بايلىقلارنىڭ مۆلچەرلەنگەن زاپىسى

ۋە خەلقئارا بازاردىكى ئوتتۇرىچە قىممىتى (بىرلىك: ئامېرىكا دوللىرىUSD)

تەبىئىي بايلىق تۈرى	مۆلچەرلەنگەن بايلىق زاپىسى		خەلقئارا بازاردىكى قىممىتى	
	مىقدارى	بىرلىك	باھاسى	توپلام قىممىتى
كۆمۈر	2 ترىلىيون 197 مىليارد(1)	توننا	(9)134.00	294 ترىلىيون 451 مىليارد 600 مىليون
نېفىت	23 مىليارد 400 مىليون(1)	تون	(10) 799.00	18 ترىلىيون 696 مىليارد 600 مىليون
تەبىئىي گاز	13 ترىلىيون(1)	كۇب مېتىر	(11)0.28	3 ترىلىيون 640 مىليارد
كۆمۈر گازى	9 ترىلىيون 500 مىليارد(1)	كۇب مېتىر	(12) 0.18	1 ترىلىيون 662 مىليارد 500 مىليون
تۆمۈر رۇدىسى	2 مىليارد 970 مىليون(2)	تون	(13) 150.30	446 مىليارد 391 مىليون
خروملۇق تۆمۈر	25 مىليون(3)	تون	(14)1262.84	31 مىليارد 571 مىليون
مانگان	142مىليون 106 مىڭ(4)	تون	(15) 212.20	2 مىليارد 993 مىليون 293 مىڭ
مىس	9 مىليون 70 مىڭ(5)	تون	(16)2380.46	21 مىليارد 590 مىليون 772 مىڭ
كۈمۈش	4 مىليون923 مىڭ 720(6)	كىلو	(17)718.89	3 مىليارد 539 مىليون 613 مىڭ
ئالتۇن	3 مىليون 200 مىڭ(7)	كىلو	(18)60567.5	193 مىليارد 816 مىليون 32 مىڭ
قوغۇشۇن- سىنك	28مىليون 674مىڭ 300(8)	تون	(19)2108.00	60 مىليارد 445 مىليون 424 مىڭ

مەنبە:

(1)新疆维吾尔自治区（国家民委，2022）
(2)新疆铁矿资源调查报告（国土资源部，2016）
(3)中国铬铁矿资源调查报告 （中国地质调查局，2000）
(4)新疆锰矿资源调查报告（国土资源部，2016）
(5)新疆铜矿资源调查报告（国土资源部，2016）
(6)新疆银矿（新疆地质矿产信息网，2012）
(7)新疆金矿资源调查报告（国土资源部，2016）
(8)新疆铅锌矿资源调查报告（国土资源部，2016）
(9) China Thermal Coal Spot Price (SunSirs, 2022)
(10) (Trading Economics, 2022) Trading Economics
(11) Trading Economics (Trading Economics, 2022)
(12) (YIHE, 2021) Upstream is part of NHST
(13) (CEIC, 2022) CEIC Data
(14)华宝证券（华宝证券，2021）
(15) 矿产保护与利用（孙宏伟，2020）
(16) 腾讯网（腾讯，2021）
(17) SILVERPRICE (Silverprice, 2022)
(18)GOLDPRICE (Goldprice, 2022)
(19) 中国矿业（刘晓，2015）

ۋەتىنىمىزدىكى باشقا تۈردىكى قېزىلما بايلىقلار، يەر - سۇ بايلىقى، بىئولوگىيەلىك بايلىق ۋە كىلىمات بايلىقىنى قوشماي تۇرۇپ ھېسابلىغاندىكى يەر ئاستى زاپاس بايلىقلىرىنىڭ مۆلچەرلەنگەن

سوممىسى، تەخمىنەن 319 تىرىليون 211 مىليارد 47 مىليون 134 مىڭ ئامېرىكا دوللىرى. بۇ 2020-يىلى دۇنيادىكى پۈتۈن دۆلەتلەرنىڭ ئىچكى ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى (GDP) نىڭ توپلىمى 84.75 تىرىليوندىن 3.8 ھەسسە، ئامېرىكا قوشما شىتاتلىرى ئىچكى ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى (GDP) 20.95 تىرىليوندىن 15.2 ھەسسە ئارتۇق (TheWorldBank, 2021). قىسقىسى، ۋەتىنىمىزدىكى تەبىئىي بايلىقنىڭ توپلام قىممىتى ئەڭ ئاز 5 مىليون 270 مىڭ 334 توننا ساپ ئالتۇن دېمەكتۇر، يەنى، شۇ گۈزەل يۇرتىمىز تېغى-تېشى ئالتۇن بولغان گۆھەر زېمىندۇر. بۇنى خىتاي «دۆلەت ئېنېرگىيەسى» گۇرۇھىنىڭ باش دىرېكتورى جۇ يۇڭپېڭنىڭ بىر دوكلاتىدا قىلغان ماۋۇ سۆزى بىلەن خۇلاسىلايمەن: «ئېلېكتىر كارخانىلىرىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، شىنجاڭ ئاز ئۇچرايدىغان يەر شارائىتى ئەۋزەللىكىگە ئىگە گۆھەر زېمىن، كۆمۈرنىڭ مۆلچەردىكى زاپاس مىقدارى مەملىكەتنىڭكىنىڭ 40% نى ئىگىلەيدۇ، بەزى ئېقىنلاردا سۇ ئېلېكتىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش يوشۇرۇن كۈچى زور، توققۇز چوڭ شامال رايونى شامال ئېنېرگىيىسى بايلىقى جەھەتتە ئەۋزەل شارائىتقا ئىگە، يورۇقلۇق شارائىتى ياخشى، قۇياش ئېنېرگىيەسىنى ئېچىش ئىستىقبالى پارلاق. شۇڭا، سۇ ئېلېكتىر، ئوت ئېلېكتىر، شامال ئېلېكتىر كەسپى ياكى قۇياش ئېنېرگىيەسىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا ناھايىتى ياخشى بايلىق تىرىكىگە ئىگە. مانا بۇ بەش چوڭ ئېلېكتىر گۇرۇھىنىڭ بەس-بەس بىلەن بۇ يەرگە كېلىشىنىڭ سەۋەبى (خەلق تورى, 2009).

2.2 شەرقىي تۈركىستاندىكى تەبىئىي بايلىقلارنى تالان-تاراج قىلىش

خىتاي يېقىنقى ئون يىلدىن بۇيانقى ئەڭ ئېغىر توك يېتىشمەسلىك كىرىزىسىگە دۇچ كەلدى. 2021-يىلى 10-ئايدا بەزى رايونلاردا زاۋۇت-كارخانىلارنىڭ قوللىنىدىغان ئېنېرگىيە مىقدارىغا چەك قويۇلدى، ھەتتا ئالدىنقى ھەپتە دۆلەتنىڭ ئۈچتىن ئىككى قىسمىدا توك توختاپ قالدى (Dettmer, 2021). بۇنىڭ ئاساسلىق سەۋەبلىرىدىن بىرسى، خەلقئارانىڭ بېسىمى بىلەن خىتاي مەركىزىي ھۆكۈمىتىنىڭ مۇھىت بۇلغىنىشىنى تىزگىنلەش ئۈچۈن، ئېنېرگىيە ئىشلەپچىقارغۇچىلارغا ئېغىر تەلەپلەرنى قويغانلىقى ئىدى. بۇنىڭ بىلەن خىتايدا ئېنېرگىيە ئىشلەپچىقىرىش تەننەرخى ئېشىپ كەتتى ۋە بىر قىسىم زاۋۇت-كارخانىلىرى تاقىلىپ قالدى. ئېنېرگىيە خىتاينىڭ ھاياتىي جان تومۇرى. ئېنېرگىيە كىرىزىسىنى ھەل قىلىپ، ئىقتىسادنىڭ ئېشىشىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، خىتاي باش مىنىستىرى لى كېچياڭ بارلىق ئورۇنلارغا، بولۇپمۇ كۆمۈر كان، نېفىتلىكلەرگە بەدىلى قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، نورمىدىن ئاشۇرۇپ ئىشلەپچىقىرىش بۇيرۇقى چۈشۈردى. بۇ خىتاي كۆمۈر مەنبەئىنىڭ 40% نى، نېفىت-تەبىئىي گاز مەنبەئىنىڭ 22% ئىگىلىگەن شەرقىي تۈركىستاننى تېخىمۇ تېز تالان-تاراج قىلىمىز، دېگەنلىك بولاتتى.

كوممۇنىستىك خىتاي ئارمىيەسى 1949-يىلى شەرقىي تۈركىستاننى پۈتۈنلەي ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، دەرھال تەبىئىي بايلىق ئىزدەشكە كىرىشكەن. سۇ ئۇرۇپ ماي چىقىرىش ئۇسۇلى بىلەن مايتاغ 3-نومۇرلۇق قۇدۇقتىن كۈندە 3-5 توننا نېفىت چىقارغاندىن باشلاپ، 1951-يىلى بىر يىلدا جەمئىي 3500 توننا نېفىت ئىشلەپچىقارغان بولسا، 2021-يىلى بىر يىلدا جەمئىي 13مىليون700 مىڭ توننا خام نېفىت ئىشلەپچىقارغان. خىتاي ھۆكۈمىتى 2050-يىلغا بارغاندا، ۋەتىنىمىزدىن چىقىرىدىغان نېفىت ۋە تەبىئىي گازنىڭ يىللىق مەھسۇلات مىقدارىنى يەتتە ھەسسە ئاشۇرۇپ 100 مىليون تونىنغا (亿吨新疆) يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئۇرۇنماقتا.

«شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ستاتىستىكا ئىدارىسى»نىڭ ئەڭ يېڭى سانلىق مەلۇماتلىرى بويىچە شەرقىي تۈركىستاندىكى 2019، 2020 ۋە 2021-يىللىق ئاساسلىق سانائەت مەھسۇلاتلىرىنىڭ مەھسۇلات مىقدارىنى ۋە ئۇلارنىڭ ئېشىش سۈرئىتىنى تۆۋەندىكى جەدۋەلدىن كۆرەلەيمىز:

مەھسۇلات تۈرى	مقدار بىرلىكى	2019-يىلى①		2020-يىلى②		2021-يىلى③	
		مىقدارى	ئالدىنقى يىلغا سېلىشتۇرغاندا %	مىقدارى	ئالدىنقى يىلغا سېلىشتۇرغاندا %	مىقدارى	ئالدىنقى يىلغا سېلىشتۇرغاندا %
خام نېفت	مىليون تون	27.52	4.0	29.14	4.5	29.90	2.6
كۆمۈر	مىليون تون	241.65	13.2	269.65	11.6	321.4	19.2
تەبىئىي گاز	مىليارد كۇب مېتىر	34.2	6.3	36.98	8.4	38.76	4.8
ئىشلەنگەن نېفت	مىليون تونىنا	23.21	1.2–	24.27	4.5	24.89	2.6
توك چىقىرىش	مىليارد كىلوۋات سائەت	367	11.5	412.1	12.3	468.3	13.6
ئوغۇت	مىليون تونىنا	3.06	3.6	3.18	3.9	3.60	14.6
10 خىل رەڭلىك مېتال	مىليون تونىنا	6.19	5.2–	6.13	2.1–	6.40	3.6
ئېلېكترولىتلىق ئالىيۇمىن	مىليون تونىنا	5.98	5.6–	5.94	2.1–	6.05	1.9
خام پولات	مىليون تونىنا	12.36	5.5	13.06	3.7	12.99	0.5–
پولات	مىليون تونىنا	13.68	5.4	14.20	3.5	14.67	2.0
چويۇن	مىليون تونىنا	11.70	4.4	11.58	1.1–	11.47	0.9–
سېمونت	مىليون تونىنا	38.90	7.4	40.25	3.4	46.48	15.0

مەنبە: ①«شىنجاڭ ستاتىستىكا يىلنامىسى 2020» (新统局, 2021)
②«شىنجاڭ ستاتىستىكا يىلنامىسى 2021» (新统局, 2021)
③«شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ 2021-يىلدىكى مىللىي ئىقتىساد ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات ستاتىستىكا ئاخباراتى» (新统局, 2022)

بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، بۇ ئۈچ يىل ئىچىدە ۋەتىنىمىزدىن ئېلىپ كېتىلگەن پەقەت نېفىت، تەبىئىي گاز، كۆمۈر ۋە ئېلېكترنىڭ ئومۇمىي قىممىتى 258 مىليارد 927 مىليون 640 مىڭ ئامېرىكا دوللىرى، يەنى بۇ تەخمىنەن 4 مىليون 275 مىڭ كىلوگرام ساپ ئالتۇن دېگەنلىك بولىدۇ. خىتاي مەركىزى ھۆكۈمىتى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر يىلى ۋەتىنىمىزدىن تالاپ كەتكەن بايلىقنىڭ ئىقتىسادىي قىممىتى تەخمىنەن ئەڭ ئاز 86 مىليارد ئامېرىكا دوللىرى، يەنى 1.5 مىليون كىلوگرام ساپ ئالتۇندىن ئېشىپ كېتىدۇ.

يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن سانلىق مەلۇماتلار

ختاي ئورگانلىرىنىڭ ئاشكارىلىغان ئۇچۇرلىرى بولۇپ، رېئاللىق بۇنىڭدىن پەرقلىق، يەنى تالان قىلغان مىقدار بۇنىڭدىن تېخىمۇ يۇقىرى بولۇشى مۇقەررەر. ۋەتىنىمىزنى تالان قىلىش سۈرئىتىنى تېخىمۇ تېزلىتىش ئۈچۈن مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ تۇپراقلىرىمىزنىڭ ختاي شىركەتلىرىگە پارچە پارچە بۆلۈپ ساتقانلىقىنى سىز ئاڭلاپ باققانمۇ؟ ۋەتىنىمىزدە تالان قىلىش پائالىيىتىنى مەركىزىي ھۆكۈمەتكە قاراشلىق «ختاي دۆلەتلىك نېفىت شىركىتى (China National Petroleum Corporation)» دەك ھەربىي، مۇلكىي گۇرۇھلار ئېلىپ باراتتى. ئەمما، يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ۋەتىنىمىزگە قارىتا تېخىمۇ چوڭ تالان قىلىشنى ئىشقا ئاشۇرۇش، بۇنىڭغا پۈتۈن ختاي مىللىتىنى شېرىك قىلىش ئۈچۈن ۋەتىنىمىزنىڭ تۇپراق - بايلىقلىرى ختاينىڭ شەخسىي شىركەتلىرىگە كىمئارتۇق سودىسى قىلىپ سېتىلماقتا. بۇنىڭ ئۈچۈن بىر مىسال كۆرسىتىشنى مۇۋاپىق كۆردۈم.

«خەلقئارا ئېنېرگىيە تورى (国际能源网)» نىڭ خەۋىرى مۇنداق: 2021-يىلى 6-ئىيۇل، تەبىئىي بايلىق مىنىستىرلىكى 2021-يىلى شىنجاڭ دايىۋۇ قاتارلىق تۆت نېفىت ۋە تەبىئىي گاز چارلاش ھوقۇقىنى شەخسىي شىركەتلەرگە 699 مىليون خەلق پۇلىغا ساتتى. تەپسىلاتى:

رەت	بۆلەك	يەر مەيدانى (كۋادرات كىلومېتىر)	كېلىشىم ئەھۋالى	سوممىسى (مىليون خەلق پۇلى)	قازانغان ئورۇن
1	جۇڭغار ئويمانلىقى دايىۋۇ 1– ۋە 2–بۆلەكتىكى نېفىت ۋە تەبىئىي گاز چارلاش	172.29	كېلىشىلدى	179.91	شىنجاڭ خۇيىڭ كارخانا باشقۇرۇش چەكلىك شىركىتى
2	جوڭغار ئويمانلىقىدىكى يوڭفېڭ رايونىدىكى نېفىت ۋە تەبىئىي گاز چارلاش	185.07	كېلىشىلدى	34.3	بېيجىڭ شىڭكەي مەبلەغ سېلىش شىركىتى
3	تارىم ئويمانلىقى كەلپىنىڭ شىمالىدىكى 1– بۆلەك نېفىت ۋە تەبىئىي گاز چارلاش	2002.54	كېلىشىلدى	485.32	شىنجاڭ خۇيىڭ كارخانا باشقۇرۇش چەكلىك شىركىتى
	توپلام	2359.9		699.53	

مەنبە: خەلقئارا ئېنېرگىيە تورى (国际能源网, 2021)

ۋەتىنىمىز تۇپراقلىرىنى بۇ خىل كىمئارتۇق ئۇسۇلى ياكى باشقا يوللار بىلەن بۆلۈپ-بۆلۈپ سېتىش ۋەتىنىمىزگە بولغان تالان-تاراجنى تېزلىتىپلا قالماي، مەلۇم ختاي گۇرۇھى ياكى بىر تۈركۈم ختايلارنىڭ ۋەتىنىمىزگە كېلىشكە، يەرلىشىشكە رىغبەتلەندۈرىدۇ. بۇنىڭلىق بىلەن خەلقىمىزدىن تۇپراق ۋە بايلىق ئىگىلىك ھوقۇقى تارتىۋېلىنىدۇ ۋە ۋەتىنىمىزنىڭ ختايلىشىشى تېزلىتىلىدۇ.

3.2 ختاينىڭ «سەن ئۆل، مەن ياشاي» سۈيىقەستى

بىر مىللەت ياكى دۆلەتنىڭ روناق تېپىشىنىڭ ئاساسى سانائەت، سانائەت گۈللىنىشىنىڭ ئاساسى ئېنېرگىيە، ئېنېرگىيەگە كاپالەتلىك قىلىشنىڭ مەنبەسى بولسا يېقىلغۇدۇر. ختاي ھۆكۈمىتى زور

ھەجىمدىكى يېقىلغۇ ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن، ئەڭ ئىلغار تېخنىكىلاردىن پايدىلىنىپ ۋەتىنىمىزنىڭ بۇلۇڭ - پۇشقاقلىرىغىچە تىمىسقىلاپ يۇرمەكتە. خىتاينىڭ قىدىرىش، قېزىش، يۆتكەپ كېتىپ مەنپەئەتلىنىش ئېڭى 70 يىلدىن بۇيان ئۆزگەرگىنى يوق. بۇ جەرياندا خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئۆزىنىڭ تالان-تاراج قىلىش قارا نىيىتىنى ھەقلىق كۆرسىتىش، ئۆز خەلقىنى روھلاندۇرۇپ، يەرلىك خەلقنى سۆكۈتتە تۇرۇشقا زورلاش مەقسىتىدە تۆۋەندىكى شوئارلارنى قوللىنىپ كەلدى:

ئۇيغۇرچە	English	中文
شىنجاڭنى ئېچىش	Develop Xinjiang	开发新疆
شىنجاڭغا نىشانلىق ياردەم بېرىش	Xinjiang Counterpart Support	对口援疆
غەربنىڭ گېزىنى شەرققە يۆتكەش	Pipeline Gas East-West	西气东输
شىنجاڭنىڭ توكىنى سىرتقا يەتكۈزۈش	Power Transmission from Xinjiang	疆电外送
ھاۋادىن كۆمۈر يۆتكەش	Coal Transmission from the Sky	走煤从空中
شىنجاڭدىكى تۆت ئالتۇننى ئېچىش	in Xinjiang Develop Four Gold	开疆四金

چۈشەندۈرۈش:1، ئىسىم ئەسلى بويىچە شىنجاڭ دەپ ئېلىندى.

2، تۆت ئالتۇن دېگەنلىك: سېرىق ئالتۇن (黄金). قارا ئالتۇن (黑金) - كۆمۈر. نېفىت؛ ئاق ئالتۇن (白金) - پاختا؛ گاز ئالتۇن (气金)- تەبىئىي گاز ۋە كۆمۈر گازى.

ئالاھىدە دىققەت قىلىشىمىز كېرەك بولغان مۇھىم مەسىلىنىڭ بىرسى، خىتاينىڭ «سەن ئۆل، مەن ياشاي» سۈيىقەستى بولۇپ، 1964-يىلدىن بېرى ۋەتىنىمىزدە ئاتوم بومبىسى سىناق قىلىپ، پىلانسىز بوز يەر ئېچىپ سالغان ئېكولوگىيەلىك ۋەيرانچىلىقىغا يەنە بىر يېڭى تۈر قوشۇلدى. ئۇ بولسىمۇ شەرقىي تۈركىستاندا قېزىپ چىقارغان كۆمۈر قاتارلىق يېقىلغۇدىن ئېلېكتر ئىشلەپچىقىرىپ، پاكىز ئېلېكترنى خىتاي رايونىغا ئېلىپ كېتىپ، كۆيگەن كۆمۈردىن كېلىپ چىققان مىليونلارچە توننا زەھەرلىك ماددا ۋە كاربون تۆت ئوكسىد CO_2 قاتارلىقلارنى ۋەتىنىمىزدە تەبىئەتكە قويۇپ بېرىشتىن ئىبارەت. خىتاي رايونىدىكى يۈزدىن ئارتۇق كىچىك تىپتىكى ئېنېرگىيە ئىشلەپچىقارغۇچى زاۋۇت-كارخانىلارنى تاقىۋېتىپ، خەلقئاراغا «بىز تەبىئەتكە زىيان سالىدىغان كاربون قويۇپ بېرىش مىقدارىنى ئازايتتۇق» دەپ جار سالغان بېيجىڭ دائىرىلىرى، ئەمەلىيەتتە ۋەتىنىمىزدە دەل بۇنىڭ ئەتۈرىنى قىلىۋاتىدۇ.

كۈنىمىزدىكى خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ

مەنبە: (POWER, 2016)

شۇئارى: «ھاۋادىن كۆمۈر يۆتكەش»، «شىنجاڭنىڭ توكىنى سىرتقا يەتكۈزۈش». بۇ دېگەنلىك، باسقۇچلۇق ھالدا قۇمۇل، جەنۇبىي جۇڭغار (سانجى) ۋە ئىلىدا قۇرۇلغان ئوت ئېلېكتىر ئىستانسىسىدا كۆمۈرنى يۇقىرى بېسىملىق توكقا ئايلاندۇرۇپ سىم يولى بىلەن خىتاي رايونىغا ئېلىپ كېتىشتىن ئىبارەتتۇر.

1.3.2 قۇمۇل-جېڭجۇ ±800 كىلوۋولتلۇق ئالاھىدە يۇقىرى بېسىملىق تۇراقلىق توك يەتكۈزۈش قۇرۇلۇشى

2012-يىلى 13-ماي ئۇل سېلىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلۈپ، 2014-يىلى 27-يانۋار تاماملىنىپ ئىشقا كىرىشتۈرۈلگەن ۋە ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 2210 كىلومېتىر، سېلىنغان مەبلەغ 23 مىليارد 390 مىليون يۈەن بولغان قۇمۇل—جېڭجۇ ±800 كىلوۋولتلۇق ئالاھىدە يۇقىرى بېسىملىق تۇراقلىق توك يەتكۈزۈش قۇرۇلۇشى (哈密南-郑州800±千伏特高压直流工程) قۇمۇلدا كۆمۈر كۆيدۈرۈلۈپ ئىشلەپچىقارغان توكنى جېڭجۇغىچە يەتكۈزىدۇ. نۆۋەتتە ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارىنى ئۆزلۈكسىز يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن 100 مىليارد يۈەن مەبلەغ سالماقچى بولۇۋاتىدۇ. بۇ قۇرۇلۇش خىتاينىڭ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك رايونىنى يىلدا 50 مىليارد كىلوۋات سائەت توك بىلەن تەمىنلەيدۇ. بۇ 23 مىليون توننا يېقىلغۇ كۆمۈر تەبىئەتكە 40 مىليون توننا كاربون تۆت ئوكسىد ۋە 330،000 توننا گۈڭگۈرت تۆت ئوكسىد قويۇپ بېرىدۇ(人民网, 2014).

2.3.2 سانجى-ئەنخۇي گۇچۈەن ±1100 كىلوۋولتلۇق ئالاھىدە يۇقىرى بېسىملىق تۇراقلىق توك يەتكۈزۈش قۇرۇلۇشى

خىتاينىڭ «شىنجاڭنىڭ توكىنى سىرتقا يەتكۈزۈش» پىلانىنىڭ «يۈرىكى» ھېسابلىنىدىغان سانجى-ئەنخۇي گۇچۈەن ±1100 كىلوۋولتلۇق ئالاھىدە يۇقىرى بېسىملىق تۇراقلىق توك يەتكۈزۈش قۇرۇلۇشى (昌吉—古泉1100±千伏特高压直流输电工程)، 2015-يىلى 12-ئايدا تەستىقلىنىپ، 2016-يىلى 1-ئايدا قۇرۇلۇش باشلانغان. گەنسۇ، نىڭشيا، شەنشى، خېنەن، ئەنخۇي قاتارلىق ئالتە ئۆلكىدىن ئۆتىدىغان بۇ لىنىيەنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 3304.7 كىلومېتىر، توك بېسىمى ±1100 كىلوۋولت. 2019-يىلى 9-ئايدا پۈتكەن بۇ قۇرۇلۇش، ھەر يىلى شەرقىي خىتايغا 66 مىليارد كىلوۋات سائەت توك يەتكۈزۈپ، شەرقىي خىتايدىكى 50 مىليون ئائىلىنىڭ (30 ۋاتلىق لامپۇچكىدىن 400 مىليون دانە ياندۇرغانغا تەڭ) توك ئېھتىياجىنى قاندۇرالايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بۇ 30 مىليون 240 مىڭ توننا يېقىلغۇ كۆمۈر تەبىئەتكە 59 مىليون 400 مىڭ توننا كاربون تۆت ئوكسىد، 157 مىڭ توننا ئازوت ئوكسىد ۋە 149 مىڭ توننا گۈڭگۈرت تۆت ئوكسىد قويۇپ بېرىدۇ (人民网, 2018).

ئېكراندىن 2022–يىل 1–يانۋار سائەت 0:00 دىن 28–فېۋرال سائەت 24:00 گىچە بولغان ئىككى ئايدا، سانجىدىن شەرقىي خىتايغا 8 مىليارد 375 مىليون كىلوۋات سائەت توك يەتكۈزۈلگەنلىكىنى كۆرەلەيمىز (新华网, 2022).

3.3.2 ئىلى تېرموئېلېكتىرىك قۇرۇلۇشى

قۇمۇل، سانجىدىن كېيىن خىتاي ھۆكۈمىتى كۆمۈر زاپىسى مول بولغان ئىلى ۋادىسىدا جەمئىي 700 مېگاۋاتلىق توك ھاسىل قىلىش ئىقتىدارىغا ئىگە يېڭىدىن ئىككى «ئىلى تېرموئېلېكترىك ئىستانسىسى» (伊犁热电厂) نى 2020-يىلى 4-ئاينىڭ 20-كۈنى ئىشقا كىرىشتۈردى.

700 مېگاۋاتلىق توك ھاسىل قىلىش ئۈچۈن يىللىق 3 مىليون 820 مىڭ توننا كۆمۈر ئىشلىتىلىشى مۆلچەرلەنمەكتە (国能集团, 2020).

4.2 ئېنېرگىيە– كۆمۈر : زەھەرلىك ماددا

قىسقىسى، ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاندىن خىتاي رايونىغا توك يەتكۈزۈش ئىقتىدارى 2010-يىلدىكى 3 مىليارد كىلوۋات سائەتتىن 2021-يىلى 122 مىليارد 364 مىليون كىلوۋات سائەتكە تېز سۈرئەتتە يۈكسىلىپ، توك يەتكۈزۈش مىقدارى 40 ھەسسە ئاشقان. ئۆتكەن 11 يىلدا، ۋەتىنىمىزدىن خىتايغا يەتكۈزۈلگەن توكنىڭ ئومۇمىي مىقدارى 503 مىليارد 700 مىليون كىلوۋات سائەت بولۇپ، بۇ خىتايدىكى 1 مىليارد 400 مىليون ئاھالىسىنىڭ 156 كۈن ئىشلىتىشىگە يېتىدۇ (光明日报, 2022). (بۇ يەنە گېرمانىيە ياكى تۈركىيەنىڭ 82 مىليون ئاھالىسىنىڭ 7.3 يىل ئىشلىتىشىگە يېتىدۇ) . مۆلچەرلىنىشىچە، خىتاي ھۆكۈمىتى 2025-يىلغا بارغاندا، خىتايغا ئېلىپ كېتىدىغان توك قۇۋۋىتىنى ھازىرقى 18 مىليون 400 مىڭ كىلوۋاتتىن 33 مىليون كىلوۋاتقا يەتكۈزۈشنى پىلانلىماقتا. بۇنىڭ ئۈچۈن ۋەتىنىمىزدە قانچىلىك يېقىلغۇ كۆيدۈرىدىغانلىقى، بۇنىڭدىن قانچىلىك زەھەرلىك ماددىنى مەسئۇلىيەتسىزلىك بىلەن بىزنىڭ مۇھىتىمىزغا قويۇپ بېرىپ ۋەيرانچىلىق قىلىدىغانلىقىنى مۆلچەرلەش قىيىن ئەمەس.

خىتاينىڭ «جاھانگىرلىك چۈشى»نى رويapqa چىقىرىشى ئۈچۈن تۈگىمەس ئېنېرگىيە مەنبەسىگە ئېھتىياجى بار. بۇنىڭ ئۈچۈن ئەڭ ئىلغار تېخنىكىلارنى قوللىنىپ شەرقىي تۈركىستاندا ۋە دۇنيانىڭ ھەر تەرىپىدە بايلىق قېدىرىشنى تىزلەتمەكتە ۋە يېڭى-يېڭى مەنبەلەرنى ئاچماقتا. مەسىلەن، 2022-يىلى 5-ئاينىڭ 10-كۈندىكى بىر خەۋەردە مۇنداق دېيىلگەن: ئاپتونوم رايونلۇق تەبىئىي بايلىق نازارىتى بەش ئورۇننىڭ كان چارلاش ھوقۇقى ۋە ئۈچ ئورۇننىڭ كان ئېچىش ھوقۇقىنى تەستىقلىدى (搜狐, 2022).

ۋەتىنىمىزدە ئىشلەپچىقىرىلغان ئېلېكتىر ئېنېرگىيەسىنىڭ % 80 كۆمۈردىن كېلىدۇ. 2022 - يىل 4-ئاينىڭ 19-كۈنى، ئاتالمىش شىنجاڭ ئېلېكتىر ئېنېرگىيىسى سودا مەركىزى چەكلىك شىركىتىنىڭ سانلىق مەلۇماتىدا كۆرسىتىلىشىچە، قۇمۇل، سانجى ۋە ئىلى ۋادىسىدىكى ئوت ئېلېكتىر ئىستانسىلىرىدىن خىتاي رايونىغا ئەۋەتىلگەن توكنىڭ مىقدارى 10 مىليارد 424 مىليون كىلوۋات سائەت بولۇپ، ئوخشاش مەزگىلدىكىدىن % 9 ئاشقان ۋە بىر ئايدا 10 مىليارد كىلوۋات سائەتتىن ئېشىشتەك تارىخىي رېكورت ياراتقان. بۇ 3 مىليون 150 مىڭ توننا يېقىلغۇ كۆمۈر كۆيدۈرۈش ۋە تەبىئەتكە 8 مىليون 510 مىڭ توننا كاربون تۆت ئوكسىد، 26 مىڭ 800 توننا گۈڭگۈرت تۆت ئوكسىد ۋە 23 مىڭ 300 توننا ئازوت ئوكسىد قويۇپ بېرىش بىلەن تەڭ كېلىدۇ (国能局, 2022). دېمەك، بېيجىڭ، شاڭخەينىڭ كۆك ئاسمىنى، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكنىڭ ئوچۇق ھاۋاسى ۋەتىنىمىزگە قويۇپ بېرىلگەن مىليونلارچە توننا زەھەرلىك ماددىنىڭ بەدىلىگە كېلىدۇ. مۇھىت بۇلغاشقا سەۋەب بولغانلىقىدىن خىتايدا تاقىلىشقا مەجبۇرلانغان مىڭلىغان زاۋۇت - كارخانىلارنىڭ

«مەبلەغ سېلىش»، «شىنجاڭنى گۈللەندۈرۈش» نىقابى بىلەن، كېرىيەدىن جېمنەيگىچە يەرلىشىپ جانلىنىپ كەتكەن خىتاي كارخانىلىرى، بۇلار قويۇۋەتكەن زەھەرلىك ماددىلار ۋە بۇنىڭدىن كېلىپ چىقىدىغان ئاقىۋەتنى مۆلچەرلەش ئىنساننى ھەقىقەتەن ئېغىر ئەندىشىگە سالىدۇ.

خىتايدا مۇھىت بۇلغىنىش سەۋەبىدىن 2010-يىلى ئەڭ ئاز 1 مىليون 200 مىڭ كىشى ئۆپكە راكىدىن بالدۇر ئۆلۈپ كەتكەن. كۈنىمىزدە راك كېسىلى «ھاۋانىڭ قىيامىتى»نى كۆرۈۋاتقان بېيجىڭ شەھىرىدىكى 1-نومۇرلۇق ئۆلۈم سەۋەبى ھېسابلىنىدۇ (纽约时报, 2013). ۋەتىنىمىزدە ئەسلىدىنلا ئاتوم بومبىسى پارتلىتىشتىن كېلىپ چىققان رادىئاتسىيە سەۋەبىدىن راك كېسىلى شىددەت بىلەن كۆپىيىۋاتقان ئىدى. ئەمدى، خىتاي ھۆكۈمىتى «سەن ئۆل مەن ياشاي» سۈيىقەستى بىلەن ئۆز خەلقىنى پاكىز مۇھىتقا ئېرىشتۈرۈپ، ۋەتىنىمىز مۇھىتىنى ئېغىر دەرىجىدە بۇلغاپ، خەلقىمىزنى راك، نەپەس يولى كېسەللىكلىرىگە گىرىپتار بولىدىغان ئۆلۈم يولىغا ھەيدىمەكتە. ۋەتىنىمىز ئۇن يىلغا قالماي راك كېسىلى» ماكانى»غا ئايلىنىشى كۆرۈنۈپ تۇرغان رېئاللىق.

خىتاينىڭ پاكىستاندا بالۇچلارنىڭ تەبىئىي بايلىقلىرىنى تالان قىلىشى، قىرغىزىستان، تاجىكىستان ھەتتا ئافرىقىدىكى قىلمىشىغا قارايدىغان بولساق، يېقىن ئەتىدىلا ئۇلار دۇچ كېلىدىغان تەقدىرنىڭ بۈگۈنكى شەرقىي تۈركىستاننىڭ تەقدىرى بولۇپ قالىدىغانلىقىنى كۆرۈپ يېتەلەيمىز.

خۇلاسىلىساق، 1، ۋەتىنىمىزنىڭ تەبىئىي بايلىق قىممىتىنىڭ ئادەمنى ھەيران قالدۇرىدىغان دەرىجىدە كۈنسېرى ئېشىپ بارغانلىقى؛ 2، ئېنېرگىيە ئىشلەپچىقارغاندىن كېيىنكى قالدۇق زەھەرلىك ماددىلارنى تۆكىدىغان بىپايان زېمىننىڭ بولۇشى؛ 3، خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ئۆزلىرىنى روناق تاپقۇزۇپ، دېموكراتىيە،ئىنسانىي ھەق-ھوقۇق ۋە ئەركىن ياشاشتىن مەھرۇم، مىللىي كىملىكى، مىللىي ئىگىلىگى ۋە ئىقتىسادىي كۈچى يىمىرىلگەن، ئىگىلىك ھوقۇقى ۋە باشقا ھەقلىرى تارتىۋېلىنغان «ئالتۇن تاۋاقلىق تىلەمچى» بىر خەلقنى بەرپا قىلىۋاتقانلىقى؛ 4، بولۇپمۇ خىتاينىڭ بۇ بۇلاڭ-تالاڭ، خانىۋەيران قىلىش قىلمىشىغا قارشى، بايلىقنىڭ ئەسلى ئىگىلىرىگە غىڭ قىلىش ئىمكانى بەرمەيدىغان بىر سىستېمىنى ئوڭۇشلۇق قۇرۇۋالغانلىقى قاتارلىقلار ئىنسانىيەتنىڭ «قانىغان يارىسى»نىڭ ئەڭ چوڭ سەۋەبى. خىتاي ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ ئۆز مەنپەئەتى، قۇدرەت تېپىشى ۋە پاراغىتى ئۈچۈن باشقا بىر مىللەتنى قۇربان قىلىشتىن تەپ تارتمايدىغانلىقى، ھەر قانداق جىنايەتتىن چېكىنمەيدىغانلىقىنى پۈتۈن دۇنيا كۆرۈپ يېتىشى كېرەك. بۇ سۈيىقەستچىگە قارشى بالدۇرراق كۈچلۈك تەدبىر ئېلىش بىزنىڭلا ئەمەس، ئىنسانىيەتنىڭ مەجبۇرىيىتى، شۇنداقلا كېلەچەك ئەۋلاتلىرىمىز ئۈچۈن ئىشغالچى، زالىم كۈچلەر يوقالغان، ئىرقىي قىرغىنچىلىق، تالان-تاراج بولمىغان گۈزەل بىر دۇنيا ۋە تەرتىپ قالدۇرۇپ قويۇش ئىستىكىمىزنىڭ تەقەززاسىدۇر.

3. خىتاي نوپۇسىنىڭ ئەرلىشىپ كېتىشى ۋە ئۇنىڭ ئاقىۋىتى

ئىنسانىيەت پەيدا بولۇپ تاش دەۋرىگە كىرگەندىن باشلاپ، ئوۋچىلىق، دېھقانچىلىق قاتارلىق ئىشلەپچىقىرىش پائالىيەتلىرىدە جىسمانىي كۈچ ۋە باشقا فىزىكىلىك پەرق قاتارلىق سەۋەبلەردىن، ئىش تەقسىماتى تەدرىجىي پەرقلىنىپ، ئەر ۋە ئاياللىڭ ئىجتىمائىي ئورنىدا بارا-بارا باراۋەرسىزلىك پەيدا بولۇشقا باشلىدى. خىتاي جەمئىيىتىدە كۈڭزىدىن باشلانغان «ئوغۇللار ئەزىز، قىزلار خار» چۈشەنچىسى، بولۇپمۇ خىتايدىكى ئەرنىڭ فامىلىسىگە ۋارىسلىق قىلىپ، نەسەبىنى داۋام قىلدۇرۇش ئادىتى، ئەر ۋە ئاياللىكى باراۋەرسىزلىكنى باشقا بىر سەۋىيەگە - ئىنسانىيەتكە بالا بولۇش سەۋىيەسىگە ئېلىپ كەلدى. تۆۋەندە بۇ مەزمۇندا تەپسىلىي توختىلىمەن.

1.3 «قىزلار خار، ئۆلۈمگە لايىق» ئىدىيەسىنىڭ

جىنايەتلىرى

بىرىنچى خەۋەر: جىلىن ئۆلكىسىدە 2020-يىلى27- نويابىر 38 ياشلىق بىر ئايال يېڭى تۇغقان قىز بوۋىقىنىڭ ئاغزى - بۇرنىنى پىلاستىر بىلەن چاپلاپ بوغۇپ ئۆلتۈردى (新浪, 2021).

ئىككىنچى خەۋەر: خېبېي شەھىرىدە،دوختۇرلۇق قىلىش سالاھىيىتى يوق لىيۇ ۋە ۋۇ قاتارلىق ئالتە كىشىلىك شايكا، تۆرەلمىنىڭ جىنسىگە قاراپ 29 قىز بوۋاقنى ئوپېراتسىيە قىلىپ چۈشۈرۈپ تاشلىۋەتكەن (万家, 2012).

ئۈچىنچى خەۋەر: جياڭسۇ ئۆلكىسى نەنتوڭ شەھىرىدە، 2015-يىلى 20-نويابىر كۈنى، كېلىنىنىڭ قىز تۇغقانلىقىدىن غەزەپلەنگەن موماي تۆت كۈنلۈك قىز نەۋرىسىنىڭ بېشىغا دەسسەپ ئۆلتۈرۈۋەتتى ۋە جەسىتىنى ئەخلەت ساندۇقىغا تاشلىۋەتتى (搜狐, 2016).

تۆتىنچى خەۋەر: نەنچاڭ شەھىرى شىنجيەن ناھىيەسىدە 2013-يىلى 9-ئاينىڭ 21-كۈنى تۆت ۋە ئىككى ياشلىق ئاچا-سىڭىل كىرئالغۇ ماشىنىسىدا تۇنجۇقۇپ ئۆلدى (百科, 2022).

بۇلار ئىككى مىڭ يىللىق «قىزلار خار، ئۆلۈمگە لايىق» چۈشەنچىسى بىلەن يۇغۇرۇلغان خىتاي ئىدىيەسىنىڭ زامانىۋى دەۋردىكى ئەڭ ئاددىي نامايەندىسى. يېقىن تارىختا قارايدىغان بولساق ئەھۋال تېخىمۇ ئېغىر. تۆۋەندىكى رەسىم خىتاينىڭ شاڭخەي شەھىرىدە 115 يىل بۇرۇن تارتىلغان «قىز كۆيدۈرۈش مۇنارى» (婴儿塔).

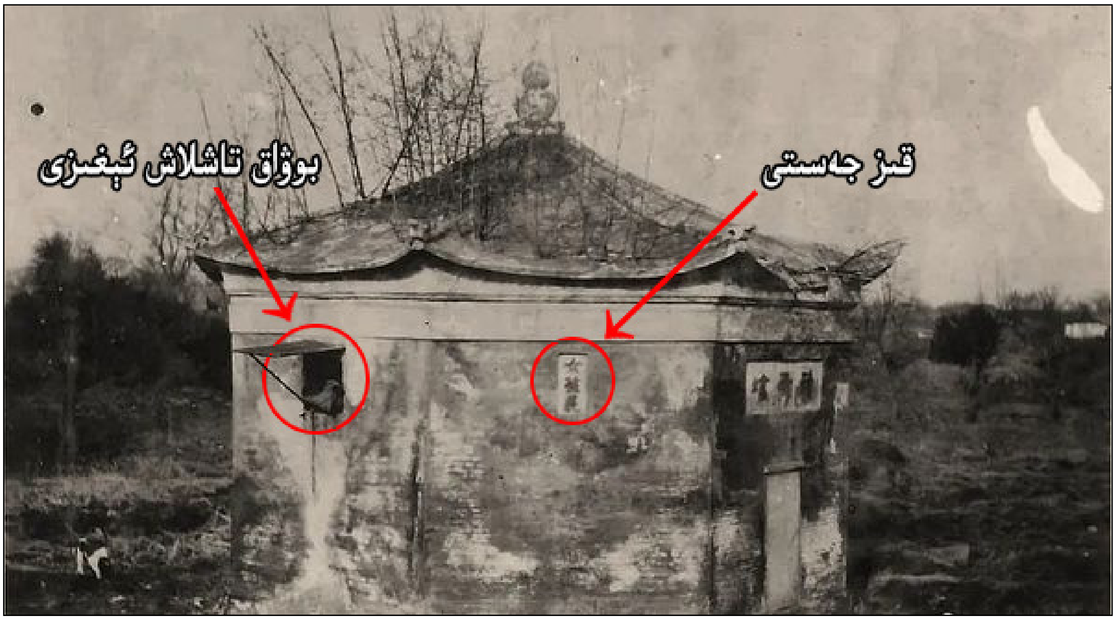

بۇ مۇنار (تېخىمۇ توغرىسى خۇمدان دەپ ئاتاش مۇۋاپىق) خىتايلار ياشىغان رايونلاردا ھازىرمۇ خارابىسىنى كۆرگىلى بولىدىغان يۈزلەرچە خۇمداننىڭ بىر ۋەكىلى. خۇمداننىڭ دەل ئوتتۇرىسىغا «قىز جەسىتى»(女孩尸) دەپ يېزىلغان بولۇپ، سول تەرەپتىكى كۆزنەكتەك كۆرۈنگەن تۆشۈك قىز بوۋاقلارنى تىرىك ياكى ئۆلۈك ھالدا خۇمداننىڭ ئىچىگە ئېتىۋېتىدىغان ئېغىز. ئەڭ قورقۇنچلۇق بولغىنى، كۆيدۈرگىچە بولغان بىر نەچچە كۈن ئىچىدە بۇ تاشلىۋېتىلگەن بوۋاقلارنى ھاشارەتلەر يەيدۇ (网易, 2020).

خىتاي تارىخىدا «خار قىز»نى يوق قىلىشنىڭ ئۇسۇللىرى ئىچىدە «سۇدا تۇنجۇقتۇرۇپ ئۆلتۈرۈش»، «ئورمانلىققا تاشلىۋېتىش» ۋە «ۋەھشى ھايۋانغا يەم قىلىۋېتىش» ئەڭ مەشھۇرلىرى بولسا، 21-ئەسىردە قىزلارنى غايىب قىلىۋېتىش ئەڭ مەشھۇر ھەم «ئۈنۈملۈك» چارە بولماقتا.

نەنكەي ئۇنىۋېرسىتېتى نوپۇس ۋە تەرەققىيات ئىنستىتۇتىنىڭ دوكلاتىدا مۇنداق كۆرسىتىلگەن: 2000-يىلدىكى ئومۇمىيۈزلۈك نوپۇس تەكشۈرۈش سانلىق مەلۇماتلىرىغا قارىغاندا، خىتايدا 0~17 ياشقىچە بولغان «غايىب بولغان قىزلار» (消失女孩 Missing Girls) نىڭ سانى 11 مىليون 945 مىڭ ، يوقاپ كېتىش نىسبىتى6.8% گە يېتىپ، يوقاپ كەتكەن قىزلار مەسىلىسى ئىنتايىن ئېغىر بولغان. ھەر ياش گۇرۇپپىسىنىڭ يوقاپ كېتىش نىسبىتىدىن قارىغاندا، 0 ~ 6 ياشقىچە غايىب بولغانلارنىڭ نىسبىتى ئادەتتە 10% تىن يۇقىرى، بىر ياشقىچە بولغان قىزلارنىڭ غايىب بولۇش نىسبىتى ئەڭ يۇقىرى بولۇپ، 14.4% كە يېتىدۇ (胡耀岭, 2010). يەنى بىر مىليون 720 مىڭ يېشىغا توشمىغان قىز بوۋاق بىر يىلدا «غايىب بولغان».

خىتاينىڭ نوپۇس ۋەزىيىتىدىن قارىغاندا، قىزلارنىڭ «غايىب بولۇشى» نىڭ ئۈچ ئاساسلىق جەريانى بار:

بىرىنچىسى، تۇغۇتتىن ئىلگىرىلا قىز ھامىلىنىڭ غايىب قىلىۋېتىلىشى

مېدىتسىنا ئىلمىنىڭ ئۈچقاندەك تەرەققىي قىلىشى ئىنسانلارغا نۇرغۇن پايدىلىق تەرەپلەرنى ئېلىپ كەلگەن بولسا، يەنە بەزى جىنايەتلەرنى سادىر قىلىشنى ئاسانلاشتۇرۇپمۇ بەردى. B تىپلىق ئۇلترا ئاۋاز دولقۇنى، خورون داچىسىنى تەكشۈرۈش، ئامىياك خالتىسىنى تەكشۈرۈش ياكى باشقا تېخنىكىلار ھامىلىنىڭ جىنسىنى پەرقلەندۈرەلەيدۇ. بۇ ئەۋزەللىك ۋىجدانسىز ئاتا-ئانىلارنىڭ «كېرەكسىز قىز»نى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىشىغا ھەسسە قوشىدۇ. ستاتىستىكىغا قارىغاندا، 1971-يىلدىن 2012-يىلغىچە، خىتايدىكى بالا چۈشۈرۈش ئوپېراتسىيەسىنىڭ ئومۇمىي سانى 270 مىليون بولغان. دۆلەتلىك سەھىيە كومىتېتى تۈزگەن ۋە ئېلان قىلغان «خىتاي ساغلاملىق ستاتىستىكا يىلنامىسى» (2020) غا ئاساسلانغاندا، 2019-يىلى بىر يىل ئىچىدە خىتايدىكى بالا چۈشۈرۈش ئوپېراتسىيەسى 9 مىليون 762 مىڭغا يەتكەن (国健委, 2021). دۆلەت تەرىپىدىن تىزىملانمىغان قانۇنسىز ئوپېراتسىيە، دورا بىلەن ياكى باشقا ئۇسۇل بىلەن چۈشۈرۈلگەن قىز بوۋاقلارنىڭ ئومۇمىي سانى ئادەمنى چۆچۈتىدۇ.

ئىككىنچى، تۇغۇتتىن كېيىنكى غايىب بولۇش

قىز بوۋاق تۇغۇلغاندىن كېيىن سۇدا تۇنجۇقتۇرۇش، نامەلۇم جايغا تاشلىۋېتىش ۋە تۇغۇتتىن كېيىن قەستلەپ ئۆلتۈرۈش، قىز ئەتكەسچىلىرىگە سېتىۋېتىش ياكى بېرىۋېتىش، شۇنداقلا ئېمىتىش، ئوزۇقلىنىش ۋە داۋالاشنى قىسىش ئارقىلىق كېسەل قىلىپ ئۆلتۈرۈشنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ئۈچىنچىسى، «يالغان» غايىب بولۇش

خىتايغا خاس بۇ سەۋەبتە، خىتاينىڭ پىلانلىق تۇغۇت سىياسىتىنىڭ چەكلىمىسى تۈپەيلىدىن، بىر قىسىم ئائىلىلەر تېخىمۇ كۆپ بالا ياكى ئوغۇل تۇغۇش ئۈچۈن يېڭى تۇغۇلغان قىزلىرىنى يوشۇرىدۇ ياكى نوپۇسقا تىزىملاتمايدۇ. بۇ قىزلار ئەمەلىيەتتە رېئال تۇرمۇشتا مەۋجۇت، ئەمما ستاتىستىكىدا «يوقىلىدۇ».

2.3 خىتايدىكى»ئوغۇل ئەزىز» ئىدىيەسىنىڭ ئاقىۋىتى

نوپۇسشۇناسلىق ئىلمى بويىچە جىنس نىسبىتى دېگەنلىك، بىر جەمئىيەت ياكى دۆلەتتىكى ھەر 100 ئايالنىڭ سانىغا توغرا كەلگەن ئەرلەرنىڭ سانىنى كۆرسىتىدۇ. بىئولوگىيەلىك نۇقتىدىن ئېيتقاندا، نورمال شارائىتتا، يېڭى تۇغۇلغان بوۋاقلارنىڭ جىنس نىسبىتى 100: 100 گە يېقىنلىششى كېرەك. ستاتىستىكا ۋە نوپۇس نۇقتىسىدىن قارىغاندا، تۇغۇلۇشتىكى جىنس نىسبىتى ئارىسىدىكى پەرق 100: 107 دىن ئېشىپ كەتمىسە نورمال ھېسابلىنىدۇ. بۇ نىسبەت بۇزۇلغان ئەھۋالدىكى تەڭپۇڭسىزلىقنى ئاتالمىش «تەبىئىي» سەۋەب بىلەن چۈشەندۈرگىلى بولمايدۇ. «دۇنيانىڭ ئومۇمىي ئەھۋال» (The World Factbook) نىڭ 2020-يىللىق دوكلاتىغا ئاساسەن، تۆۋەندە بەزى دۆلەت ۋە رايونلارنىڭ ئەڭ يېڭى جىنس نىسبىتىگە قاراپ چىقايلى (CIA, 2020).

بەزى دۆلەت ۋە رايونلارنىڭ ياش گۇرۇپپىسى بويىچە جىنس نىسبىتى

ھەر 100 ئايالغا توغرا كېلىدىغان ئەر

دۆلەت / رايون	تۇغۇلغاندا	0–14 ياش	15–24 ياش	25–54 ياش	55–64 ياش	65تىن ئۈستى	توپلام
دۇنيا	107	107	107	103	96	81	102
ياۋروپا ئىتتىپاقى	106	105	105	101	95	75	95
ئامېرىكا	105	104	104	101	94	81	97
خىتاي	**111**	**116**	**117**	105	102	90	106

(The World Factbook ،2020 estimates)

جەدۋەلدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدىكى، 0 ياشتىن 24 ياشقىچە بولغان گۇرۇپپىلاردا خىتاي نوپۇسى دۇنيانىڭ جىنس نىسبىتى تەڭپۇڭلۇقىنى پۈتۈنلەي بۇزۇۋەتكەن. دۇنيا بانكىسىنىڭ 2021-يىلى 8-سېنتەبىر ئېلان قىلغان «2019-يىللىق دۇنيا نوپۇسىغا نەزەر» ناملىق دوكلاتىدا، ھەر قايسى دۆلەتلەردىكى يېڭى تۇغۇلغان بوۋاقلارنىڭ جىنس نىسبىتىنى مۇنداق خەرىتىلەشتۈرگەن (WorldBank, 2021):

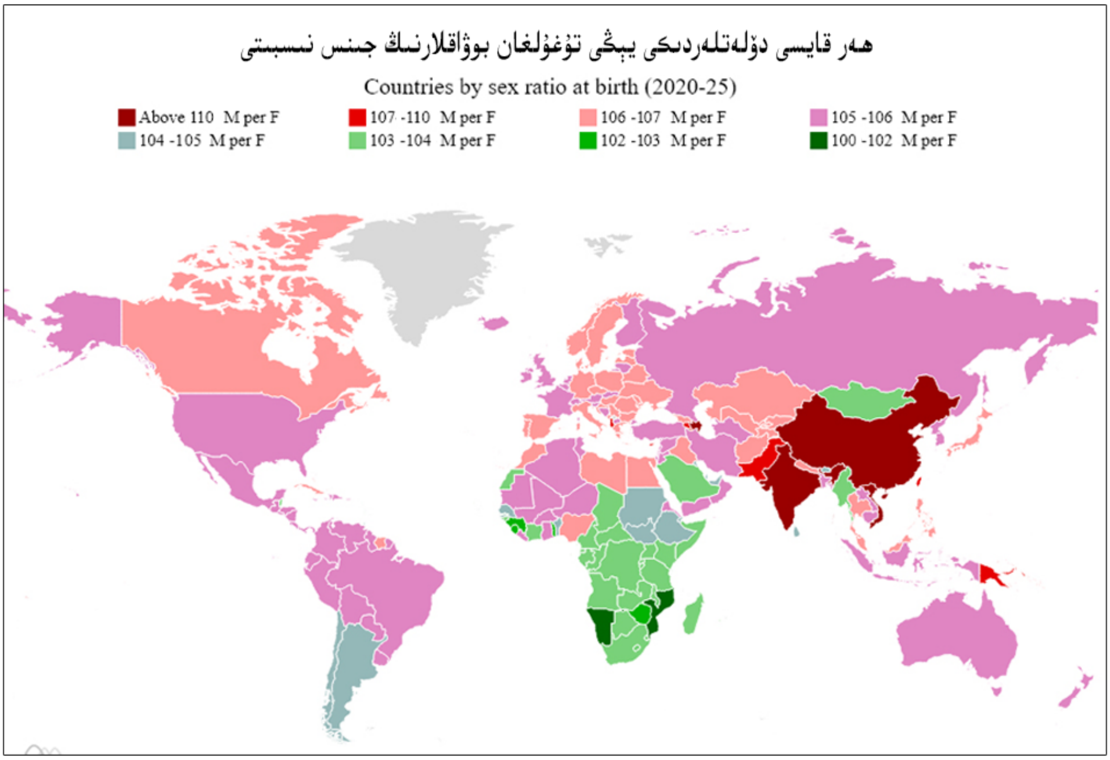

World Bank / World Population Prospects 2019 / 08 Sep 2021

دۇنيا بانكىسى دوكلاتىنىڭ تەپسىلاتىدا خىتايدىكى يېڭى تۇغۇلغان بوۋاقلارنىڭ جىنس نىسبىتى 111:100 ۋە 0 ياشتىن 14 ياشقىچە بولغان گۇرۇپپىنىڭ 114:100 ئىكەنلىكىنى كۆرەلەيمىز. بۇ ئامېرىكا مەركىزىي ئاخبارات ئىدارىسىنىڭ (CIA) دوكلاتىنى مۇئەييەنلەشتۈردۇ.

«دۇنيانىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى» (The World Factbook) نىڭ 2022-يىللىق خىتاي بۆلۈمىدىكى دوكلاتىدا، ھەر قايسى ياش گۇرۇپپىلىرىدىكى ئايال ۋە ئەر نوپۇس سانىدىكى پەرقنى مۇنداق كۆرسەتكەن (CIA, 2022).

خىتاينىڭ ياش قۇرۇلمىسىغا ئاساسەن جىنس پەرقى

ياش ئارىسى	ئومۇمىي نوپۇستىكى پىرسەنتى %	ئەر	ئايال	پەرق (ئوشۇقلۇق)
0-14 ياش	17,29	129.296.339	111.782.427	17.513.912
15-24 ياش	11,48	86.129.841	73.876.148	12.253.693
25-54 ياش	46,81	333.789.731	318.711.557	15.078.174
55-64 ياش	12,08	84.827.645	83.557.507	1.270.138
65 ياش ۋە ئۈستى	12,34	81.586.490	90.458.292	-8.871.802
توپلام	100	715.630.046	678.385.931	37.244.115

بۇ مەلۇماتتىن شۇنى ئېنىق كۆرەلەيمىزكى، 2021-يىلى خىتايدا پۈتۈن ياش گۇرۇپپىلىرى بويىچە 37 مىليون 244 مىڭ 115 ئەر ئوشۇق بولۇپ، 0 ياشتىن 64 ياش ئارىسىدىكى ئەرلەر نوپۇسى ئاياللارنىڭكىدىن 46 مىليون 115 مىڭ 917 كىشى ئارتۇق.

بۇ مەلۇماتنى تېخىمۇ ئېچكىرىلىگەن ھالدا تەكشۈرگىنىمىزدە، خىتايدىكى جىنس نىسبىتى پەرقىنىڭ قايسى يىللارغا نەچچىلىك ۋە قايسى رايونلاردا قانچىلىك يېيىلغانلىقىنى «بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى نوپۇس فوندى» نىڭ «خىتاي سىياسىتىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش» ناملىق يۈرۈشلۈك دوكلاتىدىن كۆرەلەيمىز. نوپۇس فوندىنىڭ 2018-يىل 1-ئايدا ئېنگىلىزچە ئېلان قىلغان «خىتايدىكى تۇغۇلۇش جىنس نىسبىتىنىڭ نورماللىشىشقا قاراپ يۈزلىنىشى» (Towards a normal sex ratio at birth in China) (UNFPA, 2018) ناملىق دوكلاتىدا خىتاينىڭ 1970-يىلدىن بۇيانقى تۇغۇلۇش جىنس نىسبىتى تۆۋەندىكىچە ستاتىستىكا قىلىنغان:

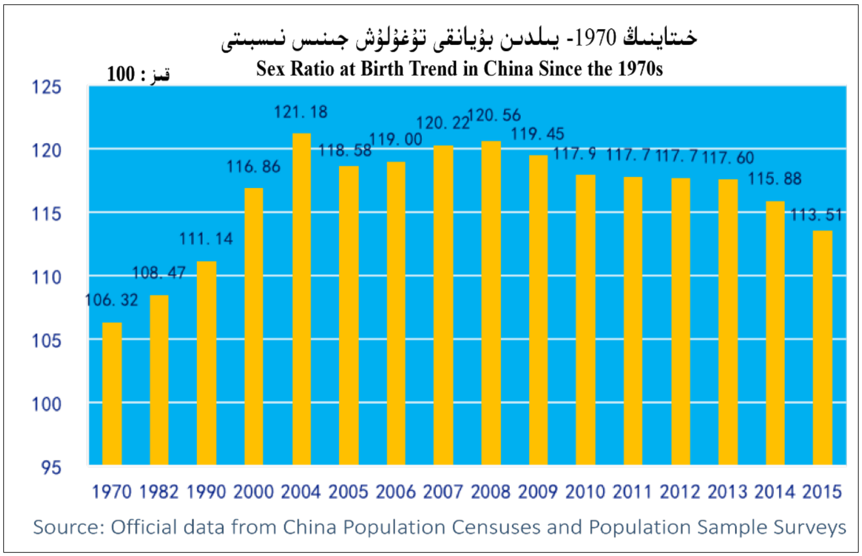

تۇغۇلۇشتىكى جىنس نىسبىتى تەڭپۇڭلۇقىنىڭ بۇزۇلۇشى خىتايدا 1990-يىللا باشلانغان بولۇپ، 2004-يىلى 121.18 بولۇش بىلەن ئەڭ يۇقىرى پەللىگە چىققان. خىتاينىڭ 40 يىلدىن بۇيانقى رايونلاردىكى تۇغۇلۇش جىنس نىسبىتىنى

تۆۋەندىكى خەرىتىدىن كۆرەلەيمىز:

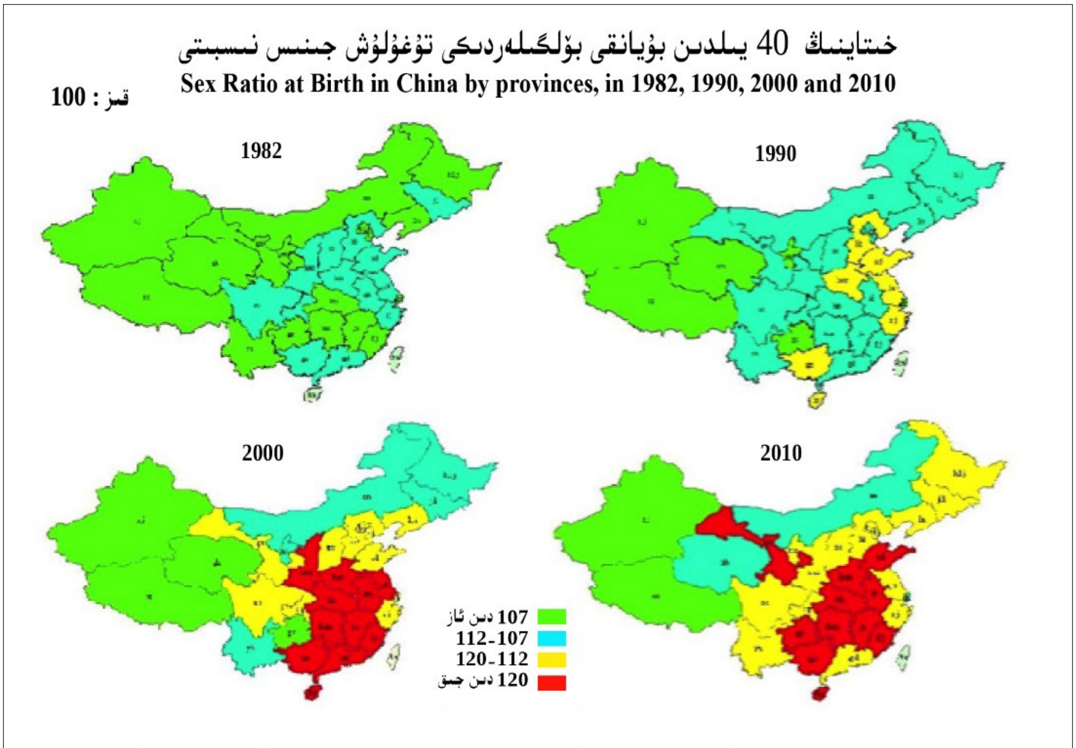

Source: China population censuses in 1982, 1990, 2000 and 2010

جۇغراپىيەلىك تارقىلىش نۇقتىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 80- يىللىرىنىڭ بېشىدا ئەنخۇي، خېنەن، گۇاڭدۇڭ ۋە گۇاڭشى قاتارلىق ئۆلكىلەردە تۇنجى قېتىم جىنس نىسبىتى تەڭپۇڭسىزلىقى كۆرۈلگەن بولسا، 2010-يىلدىكى نوپۇس تەكشۈرۈشكە ئاساسلانغاندا، بۇ تەڭپۇڭسىزلىق پۈتۈن خىتاي رايونىغا يېيىلغان. بولۇپمۇ خىتاينىڭ خېبېي، خېنەن، شەندۇڭ، شەنشى قاتارلىق ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك رايونى ئەڭ خەتەرلىك سەۋىيەگە يەتكەن. شەرقىي تۈركىستان ۋە تىبەت رايونىدا تۇغۇلۇش جىنس نىسبىتىنىڭ ئىزچىل نورمال سەۋىيەدە بولۇشى ئايرىم بىر تەتقىقات تېمىسىدۇر.

ئەنگلىيە تېببىي ژۇرنىلى 2009 -يىلى ئېلان قىلغان تەتقىقات سانلىق مەلۇماتلىرىدا، خىتايدىكى نۆل ياشتىن تۆت ياشقىچە بولغان نوپۇسنىڭ جىنس نىسبىتى تەڭپۇڭسىزلىقى كۆرسىتىلگەن. 100 قىز نوپۇسقا توغرا كېلىدىغان ئوغۇل نوپۇس سانى جياڭشىدا 143، خېنەندە 142، ئەنخۇيدە 138، خەينەندە 134، خۇنەندە 133 بويىچە تىزىلغان بولسا، شەرقىي تۈركىستان 106 ۋە تىبەت 105 دەپ ئىپادىلەنگەن (维基百科, 2011) . بۇ تەرەپتە ئەڭ كونترولدىن چىققان ئورۇن شۈجۇ(徐州) شەھىرى بولۇپ، 2005-يىلى 8-ئاينىڭ ئاخىرىغىچە، شۈجۇ جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسى تەمىنلىگەن ئائىلە تىزىملاش ستاتىستىكىسىغا قارىغاندا 0 ياشلىق گۇرۇپپىنىڭ جىنس نىسبىتى 172.44 گە يەتكەن (2022 ,网易).

«بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى نوپۇس فوندى»نىڭ 2018-يىللىق «جىنس تەڭپۇڭسىزلىقى تەسىرىدىكى خىتاي-ۋيېتنام چېگرا ھالقىغان نىكاھ تەتقىقاتى: خىتاي تەكشۈرۈش دوكلاتى»دا خىتاينىڭ بەزى رايونىدىكى جىنس نىسبىتىنىڭ پەرقى مۇنداق كۆرسىتىلگەن: خېبېيدا، 20 ياشتىن 24 ياشقىچە بولغان توي قىلىش گۇرۇپپىسىدا نىسبەت 147.6 كە يەتكەن بولۇپ، ياش گۇرۇپپىسىنىڭ چوڭىيىشىغا ئەگىشىپ ئۆرلەپ، 25 ياشتىن 29 ياشقىچە بولغانلار 171.25 كە، 30 ياشتىن 34 ياشقىچە 248.16 كە يەتكەن. گۇاڭشى جۇاڭزۇ ئاپتونوم رايونىدا، جىنس

نىسبىتى 20 ياشتىن 24 ياشقىچە بولغان ئارىلىقتىكى 158.73 دىن، 30 ياشتىن 34 ياشقىچە بولغان كىشىلەر گۇرۇپپىسىدىكى 414.15 كە ئۆرلىگەن (UNFPA, 2018).

يۇقىرىدا بايان قىلىنغان مەزمۇنلار چەتئەلدىكى نوپۇزلۇق ئورگانلار تەمىنلىگەن ئۇچۇرلار بولۇپ، خىتاي ستاتىستىكا ئىدارىسىنىڭ 2021-يىلى 5-ئاينىڭ 11-كۈنى ئېلان قىلغان «يەتتىنچى قېتىملىق مەملىكەتلىك نوپۇس تەكشۈرۈش» تە توپلانغان ئاساسلىق سانلىق مەلۇماتلىرىدا، ئومۇمىي نوپۇسنىڭ جىنس نىسبىتى مۇنداق كۆرسىتىلگەن: ئەرلەرنىڭ نوپۇسى 723 مىليون 340 مىڭ بولۇپ، %51.24 نى ئىگىلەيدۇ؛ ئاياللار نوپۇسى 688 مىليون 440 مىڭ بولۇپ، %48.76 نى ئىگىلىگەن. يەنى 2020-يىلى 11-ئاينىڭ 1-كۈنى باشلانغان بۇ تەكشۈرۈشتە خىتاي ئومۇمىي نوپۇسى ئىچىدە ئەرلەر ئاياللارغا قارىغاندا 34 مىليون 900 مىڭ كىشى ئوشۇق بولغان (国统局, 2021). 2010-يىلدىكى << ئالتىنچى قېتىملىق مەملىكەتلىك ئومۇميۈزلۈك نوپۇس تەكشۈرۈش>> تە ئەرلەرنىڭ نوپۇسى 31 مىليون 847 مىڭ ئارتۇق ئىدى. يەنى بۇ ئون يىل ئىچىدە ئەرلەرنىڭ نوپۇسى يەنە 3 مىليون 53 مىڭ كىشى كۆپەيگەن. دېمەك، خىتاي نوپۇسىدىكى ئوشۇق ئەرلەرنىڭ سانى پۈتۈن كانادانىڭ 2022-يىللىق نوپۇسىغا تەڭ كېلىدۇ.

خىتاي مەركىزىي ھۆكۈمىتى 40 يىلدىن بۇيان بۇ تەڭپۇڭسىزلىققا قارشى نېمە ئۈچۈن جىددىي تەدبىر قوللانمىدى؟ كېلەچەكتىكى خەتەرنى بىلىپ تۇرۇپ كۆز يۇمدىمۇ؟ مەنچە، ھەر خىل يوللار بىلەن قىزلارنى «غايىپ» قىلىپ، ئەرلەشكەن نوپۇس قۇرۇلمىسىنى پەيدا قىلىش خىتاي ھۆكۈمىتى ئۆتكۈزگەن جىنس قىرغىنچىلىقى (Gendercide) جىنايىتى ھېسابلىنىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن خىتاي ھۆكۈمىتى خەلقئارادىكى مۇناسىۋەتلىك قانۇن ئالدىدا جاۋاپكارلىققا تارتىلىشى كېرەك .

3.3 خىتايدىكى ئوشۇق ئەر بويتاقلار ۋە «سىياسىي» نىكاھ

جەمئىيەتشۇناسلىق نۇقتىسىدىن قارىغاندا، توي قىلىش يېشى 49-20 ياش ئارىلىقى بولۇپ، بۇ ياش ئارىلىقىدىكى كىشى قانۇن بويىچە بويتاق ھېسابلىنىدۇ ۋە بىر يات جىنس بىلەن توي قىلىشى كېرەك. قانۇن بويىچە ئەڭ كىچىك توي قىلىش يېشى دۆلەتلەردە ئوخشاش ئەمەس. مەسىلەن: نېپالدا قىز ۋە ئوغۇلنىڭ ئەڭ كىچىك توي قىلىش يېشى 15 ياش دەپ بېكىتىلگەن بولسا، خىتايدا قىز 20 ياشنى، ئوغۇل 22 ياشنى تولدۇرۇشى كېرەك دەپ بېكىتىلگەن. ئەمما، نوپۇستىكى جىنس نىسبىتى تەڭپۇڭسىزلىقى سەۋەبىدىن، خىتايدا بىرىنچى تويىنى قىلىش يېشى ئوتتۇرىچە 27.8 ياش بولغان. ئۆمۈر بويى توي قىلالمايدىغان بويتاقلار بۇنىڭ سىرتىدا.

خىتايدىكى ئوشۇق بويتاق ئەرلەرنىڭ ياش گۇرۇپپىسى ۋە نوپۇس سانى ھەققىدە بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نوپۇس تەتقىقات ئورنىنىڭ پىروفېسسورى مۇ گۇاڭزوڭ (穆光宗) تۆۋەندىكىچە ستاتىستىكا قىلىپ چىققان (穆光宗, 2021).

بويتاق تۈرى	تۇغۇلغان يىل دەۋرى	تەخمىنەن سانى
زاپاس بويتاق	2010-يىلدىن كېيىن	11 مىليون 912 مىڭ
ياش بويتاق	2000-يىلدىن كېيىن	13 مىليون 16 مىڭ
بويتاق	1990-يىلدىن كېيىن	10 مىليون 124 مىڭ
چوڭ بويتاق	1980-يىلدىن كېيىن	1 مىليون 386 مىڭ

«يەتتىنچى قېتىملىق مەملىكەتلىك ئومۇميۈزلۈك نوپۇس تەكشۈرۈش» سانلىق مەلۇماتلىرىغا ئاساسەن

ھېسابلانغان بۇ ستاتىستىكا بويىچە، 2020-يىلى خىتايدىكى ئوشۇق ئەر نوپۇسىنىڭ سانى جەمئىي 36 مىليون 438 مىڭ. دۆلەتلىك ستاتىستىكا ئىدارىسىنىڭ باياناتچىسى فۇ لىڭخۇي(付凌晖) 2021-يىلى 5-ئاينىڭ 17-كۈنى ئۆتكۈزۈلگەن مۇخبىرلارنى كۈتۈۋېلىش يىغىنىدا مۇنداق دېگەن: بۇ 30 مىليوندىن ئارتۇق بويتاق ئەرلەر ئوخشىمىغان ياش گۇرۇپپىسىغا تارقىلىدۇ، بۇنىڭ ئىچىدە 20 ياشتىن 40 ياشقىچە بولغان بويتاق ئەرلەرنىڭ سانى ئاياللاردىن 17 مىليون 520 مىڭ ئوشۇق (人民网, 2021). بۇ جۈملە سۆزنى ئۇنۇتماڭ: بۈگۈن خىتاي ھۆكۈمىتى جىددىي ھالدا خوتۇن تېپىپ بېرىشى كېرەك بولغان 17 مىليوندىن ئارتۇق ئوشۇق بويتاق خىتاي ئەرلىرى بار. كىشىلىك ھوقۇقنى كۆزىتىش تەشكىلاتى(Human Rights Watch) 2019-يىللىق دۇنيا كىشىلىك ھوقۇق دوكلاتىدا خىتاي ۋە ھىندىستان نوپۇسىنىڭ ئەرلىشىپ كېتىشىنى مۇنۇ سۆزنى نەقىل كەلتۈرۈپ ئىپادىلەيدۇ: «ئىنسانىيەت تارىخىدا بۇخىل ھادىسە كۆرۈلۈپ باقمىغان(Nothing like this has happened in human history)» (HRW, 2019)). بۇ سانىنىڭ ھەر يىلى تەخمىنەن بىر مىليون 150 مىڭدىن ئېشىپ بارىدىغانلىقىنى نەزەرگە ئالساق، ئالدىمىزدىكى يىللاردا ۋەزىيەت تېخىمۇ خەتەرلىك ھالەتكە كېلىدۇ. يەنى جىددىي خوتۇن ئېلىش ئېھتىياجى بولغان ئوشۇق بويتاق خىتاي ئەرنىڭ سانى 2030-يىلدا 27 مىليون 870 مىڭ بولسا، 2040 -يىلغا بارغاندا 39 مىليون 370 مىڭغا يېتىدۇ. ئالدىمىزدىكى 20 يىل دۇنيادا ئوشۇق بويتاق ئەر ئەڭ كۆپ جۇغلىنىپ قالغان قورقۇنچلۇق يىللار بولىدۇ. فىرانسىيەلىك نوپۇسشۇناس كىرىستوف گىلموتو(Christophe Guilmoto)نىڭ مۆلچەرلىشىچە، 2050-يىلغا بارغاندا، خىتاينىڭ نىكاھ بازىرىدىكى ھەر 100 ئايال ئۈچۈن توغرا كېلىدىغان ئەرلەرنىڭ سانى 150 دىن 190 گىچە بولۇشى مۇمكىن (Denyer & Gowen , 2018). (بۇنىڭ ئىنسانىيەت ئۈچۈن يېقىن كەلگۈسىدە ئەڭ خەتەرلىك تەھدىت ئىكەنلىكىنى تېخىمۇ چوڭقۇر تەتقىق قىلىش بەكمۇ مۇھىم).

1.3.3 خىتاي رايونىدىن خوتۇن ئېلىش- ئايىغا چىقىشتىن قېيىن

ھېچكىمنىڭ بىسىمى بولمىغان ئەھۋالدا ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن توي قىلىپ جۈپلىك بولۇش قۇرامىغا يەتكەن ھەر بىر ئەر ۋە ئايالنىڭ تەبىئىي ھەققى. بۇ ھەقنىڭ قوغدىلىشى بىر مىللەت ياكى جەمئىيەتنىڭ مەدەنىيلەشكەنلىكىنىڭ ئەڭ ئەقەللىي ئىپادىسىدۇر. لېكىن جىنس نىسبىتى تەڭپۇڭسىزلىقى سەۋەبىدىن خىتايدا ئەھۋال باشقىچە.

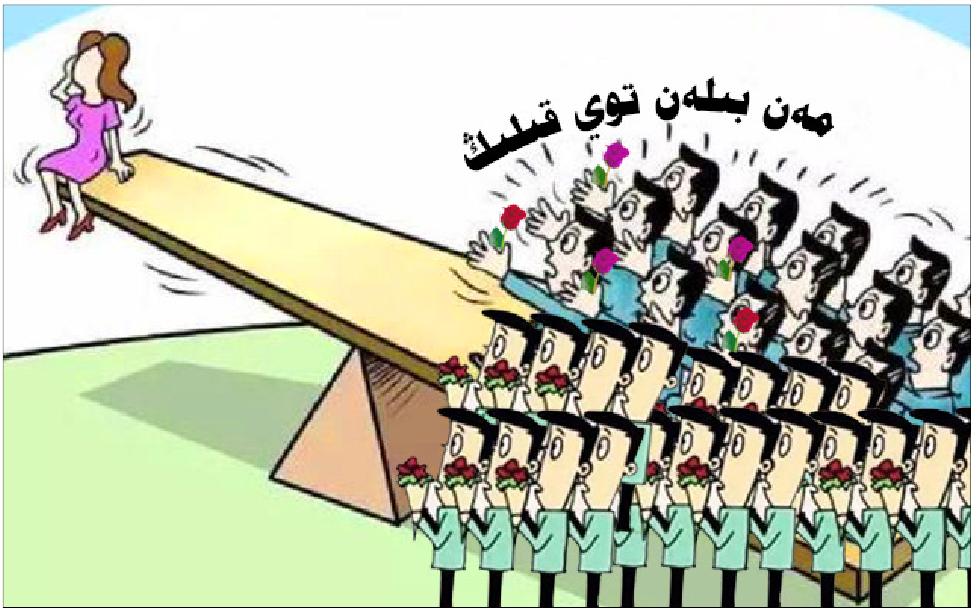

جياڭسۇ ئۆلكىسى شۈجۇ شەھىرى پېچېڭ بازىرىدا 2022 - يىلى 2 - ئاينىڭ 5 - كۈنى لايىق تونۇشتۇرۇش ئۇچرىشىشى بولغان. ئۇچرىشىشقا لايىق تېپىش ئارزۇسى بىلەن 100 دىن ئارتۇق ئوغۇل كەلگەن بولسا، قىزلاردىن پەقەت بەش كىشىلا كەلگەن (网易, 2022). كۆرۈنۈشنى تۆۋەندىكى باغلىنىشتىن كۆرەلەيسىز: https://youtu.be/hjQB97MwGbY بۇ كۆرۈنۈش ئىجتىمائىي تاراتقۇلاردا تارقالغاندىن كېيىن پۈتۈن تېلېۋىزور قاناللىرىدا خەۋەر بولغان ۋە بۇ ھادىسە خىتايدا ئۇزۇن ۋاقىت غۇلغۇلا قوزغىغان.

خىتاي رايونىدا بويتاق ئەرنىڭ لايىق تېپىشى، لايىق تاپقاندىن كېيىن قىز تەرەپنىڭ ئەر تەرەپكە ئۆي، ماشىنا دېگەندەك ئېغىر شەرتلەرنى قويۇشى سەۋەبىدىن، تويى قىلىش ئايغا چىقىشتىنمۇ قىيىن بولماقتا. نورمال بىلگىنىمىزنىڭ تەتۈرىسىچە، قىزلار ئەرلەرنى تاللاپ-شاللايدىغان، يەنى قىزلار «ئەر ئالىدىغان» (女娶男嫁) يېڭى سۆز ۋە ئېقىم ئوتتۇرىغا چىقتى. خىتاي يېزىلىرىدىكى قىزلارنىڭ ئوقۇش ۋە ئىش پۇرسىتىنى قوغلىشىپ شەھەرلەرگە «كۆچۈشى»، تويى قىلىشتا كۆزنى سەل ئوقۇغان، ئىقتىسادىي ياكى ئىجتىمائىي ئورنى بار ئەرلەرگە تىكىشى يېزىلاردىكى بويتاق ئەرلەرنىڭ تويى قىلىش ئارزۇسىنى بىتچىت قىلىدۇ. ئوشۇق ئەرلەرنى ئۆيلۈك قىلىش خىتاي ھۆكۈمىتى ئۈچۈن ھەل قىلىمسا بولمايدىغان جىددىي مەسىلە ھالىغا كەلمەكتە. بۇ مەسىلىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن يېڭى ماكان ۋە يېڭى «خوتۇن» مەنبەسىگە ئېھتىياج تۇغۇلماقتا. «تىبەت تاغلىق رايون، ئەرلەر تۇرماس؛ ئىچكى موڭغۇل بولسا يايلاق، ئەرلەر ياشىماس» مەنتىقى بىلەن، بېيجىڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى شۇم كۆزىنى شەرقىي تۈركىستانغا تىكتى. مەقسىتىگە تېزراق يېتىش، قىلمىشىنى ھەقلىق كۆرسىتىش ئۈچۈن يېڭى «سىياسەت»لەر ئويدۇرۇپ چىقاردى ۋە ئەمەلىلەشتۈردى.

2.3.3 شەرقىي تۈركىستاندا «سىياسىي» نىكاھ

يۇقىرىدا كۆرسىتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستان بىپايان، مۇنبەت ۋە تېغى-تېشى ئالتۇن بولغان گۆھەر زېمىن بولۇپلا قالماي، مىجەزى ۋە ئەخلاقى ئېسىل، ئەقىللىق ۋە ئىشچان بىر خەلق ياشايدىغان مۇقەددەس ماكان. 3000 يىللىق تارىخىدا نۇرغۇنلىغان شانلىق خانلىق، دۆلەتلەر ۋە ساناقسىز قانلىق ئۇرۇشلارغا سەھنە بولغان بۇ تۇپراق، چىڭ خاندانلىقى تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنىپ، 1884 - يىلى 18 - نويابىر كۈنى مانجۇ ئىمپېراتورىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن شەرقىي تۈركىستاننىڭ نامى شىنجاڭ (يېڭى زېمىن) دېگەن ئىسىمغا ئۆزگەرتىلىدۇ ۋە شۇ زاماندىكى خىتاينىڭ 19 - ئۆلكىسى سۈپىتىدە بىۋاستە مانجۇ ئىمپېراتورلۇقىغا باغلىنىدۇ. شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ خىتايدىن ئىبارەت بۇ يات مىللەتنى كۆرۈش، تونۇش، بىلىش ۋە ئۇنىڭدىن نەپرەتلىنىش بىلەن ئۆتكەن بۇ 138 يىللىق تارىختا، خەلقىمىز خىتاينىڭ ھەم سىياسىي، ھەم مىللىي ۋە دىنىي دۈشمىنىمىز ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر تونۇپ يەتتى. بۇ تارىخىي تاجاۋۇزچى دۈشمىنىمىزگە قارشى، ۋەتەنىنىڭ ئازاتلىقى ۋە ھۆررىيىتى ئۈچۈن تىنىمسىز ئىنقىلاب قىلغان، مىليونلىغان شېھىت بەرگەن خەلقىمىز، ھېلىھەم كۈرەشنى داۋام قىلماقتا ۋە بۇ كۈرەشنى ئاخىرقى نىشانىغا يەتمىگىچە توختاتمايدۇ.

1988 - يىلى 6 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ئاتالمىش «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى» فىزىكا فاكۇلتېتى ئوقۇتۇش بىناسىنىڭ ئوغۇللار ھاجەتخانىسى ئىشىكىگە نامەلۇم خىتايلار تەرىپىدىن چوڭ خەتلىك قىلىپ خىتاي تىلىدا «ئۇيغۇرلارنىڭ ئەرلىرىنى قۇل، ئاياللىرىنى پاھىشە قىلىمىز! چوشقىلار بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ بۇ ھاجەتخانىغا كىرىشى بىردەك مەنئى قىلىنىدۇ» (把维族男人当奴，女人当妓!禁止猪和维吾尔人进入厕所) دېگەن ھاقارەتلىك شوئار يېزىلغان (ئەركىن ئاسىيا رادىيوسى, 2013). بۇ خىتاي بىلەن بولغان مىللىي كۈرىشىمىزنىڭ يېڭى بىر باسقۇچقا كىرىدىغانلىقىنىڭ بېشارىتى ئىدى. گەرچە دولقۇن ئەيسا، ۋارىس ئابابەكرى، ئەركىن روزى باشچىلىقىدىكى ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى تارىخىمىزدىكى «15 - ئىيۇن ئوقۇغۇچىلار ھەرىكىتى»

نى قوزغاپ، خىتاي ھۆكۈمىتىگە «دېموكراتىيە، كىشىلىك ھوقۇق ۋە ئەركىنلىك «شوئارى بىلەن ۋاقتىدا ۋە كەسكىن جاۋاپ بەرگەن، سۇنماس مىللىي روھىمىزنى يەنە بىر قېتىم ئۇچقۇق نامايەندە قىلغان بولسىمۇ، خىتاي ھۆكۈمىتى خەلقىمىزنى «قول ۋە دېدەك» قىلىش قارا نىيىتىدىن يانمىدى.

ئەسكەر، ئاققۇن، قاچقۇن، پالاندى، تىجارەتچى ياكى جىنايەتچى قاتارلىق سەۋەبلەر بىلەن 1870 - يىللاردىن بۇيان ۋەتىنىمىزگە مىليونلارچە خىتاي كۆچمەن كەلدى ۋە يەرلەشتى. بۇ كەلگۈندىلەرنىڭ 80% ئەرلەردىن تەشكىل تاپقان بولۇپ، ۋەتىنىمىزنىڭ نوپۇس قۇرۇلمىسى (دېموگرافىيەسى)نى ئېغىر دەرىجىدە بۇزغان ئىدى. مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ پىلانلىق ۋە كۆلەملىك ھالدا ۋەتىنىمىزگە كۆچۈرگەن خىتاي سانى 1958 - يىلى 2 مىليون؛ 1966 - يىلى 129 مىڭ؛ 1995 - دىن 2000 - يىلغىچە 950 مىڭغا يەتكەن (李晓霞, 2017). يېقىن تارىخقا قارىساق بۇ بۇزۇلۇش تېخىمۇ يامانلىشىپ كەتكەن. ئاۋستىرالىيەدىكى تەتقىقاتچىمىز بىلال نىزام «شەرقىي تۈركىستان نوپۇس جۇغراپىيەسى» ناملىق كىتاۋىدا ۋەتىنىمىزدىكى جىنس نىسبىتىنىڭ تەڭپۇڭسىزلىقىنى مۇنداق ستاتىستىكا قىلىپ چىققان (نىزام, 2021) :

شەرقىي تۈركىستاندىكى ئاساسلىق مىللەتلەر ئەر-ئايال قۇرۇلمىسى (ئايال : 100)

	1990		2010	
	تۇغۇلغان باللارنىڭ ئەر-ئايال نىسبىتى	ئومۇمىي نوپۇسنىڭ ئەر-ئايال نىسبىتى	تۇغۇلغان باللارنىڭ ئەر-ئايال نىسبىتى	ئومۇمىي نوپۇسنىڭ ئەر-ئايال نىسبىتى
شەرقىي تۈركىستان	104.63	106.67	106.54	106.88
ئۇيغۇر	103.43	104.43	105.29	102.57
خىتاي	107.60	110.31	110.76	112.48
قازاق	106.02	104.91	105.12	104.73
تۇڭگان	106.61	105.18	98.79	106.11

1990 - ۋە 2010 يىللىق «(ئاتالمىش) شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق نوپۇس تەكشۈرۈش ماتېرىيالى» نى مەنبە قىلغان بۇ تەتقىقاتقا قارىغاندا، ۋەتىنىمىزدىكى خىتاي مىللىتىنىڭ جىنس نىسبىتى خىتاينىڭ ئوتتۇرىچە جىنس نىسبىتىدىن يۇقىرى بولغان. بۇ ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ ئاشكارىلىغان مەلۇماتى بولۇپ، بۇنىڭغا ۋەتىنىمىزگە كېلىپ يەرلەشكەن، ئەمما نوپۇسى تىزىملانمىغان قاچقۇن، ئارتۇق تۇغۇش ئۈچۈن قاچقان، پىلانسىز كۆچمەن ۋە ئىچكىرىدىن پالانغان مەھبۇسلارنى قوشساق تېخىمۇ قورقۇنچلۇق ئەھۋال ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. 2016 - يىلدىن باشلاپ ۋەتىنىمىزنىڭ سىياسىي ۋەزىيىتى «مىللىي قىرغىنچىلىق»نىڭ باشلىنىش مەزگىلىگە كىرگەن بولۇپ، خىتاي مەنبەلىرى تارقاتقان بۇ ھەقتىكى مەلۇماتلارنى ئىشەنچلىك كۆرمىدىم.

ئۇيغۇر ئاكادېمىيەسى ئۇزۇن يىل كۆپ تەرەپتىن ئىزدىنىش ئارقىلىق شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇرلارنىڭ 2013 - يىلدىكى نوپۇسى 18,838,470 (ئون سەككىز مىليون سەككىز يۈز ئوتتۇز سەككىز مىڭ تۆت يۈز يەتمىش) بولۇپ، 2018 - يىلدىكى شەرقىي تۈركىستاندىكى «ئۇيغۇر نوپۇسىنى تەخمىنەن 20 مىليون» دەپ بېكىتىشنى

ئوتتۇرىغا قويدى. (ئاكادېمىيە, 2022). يېڭى ئېلان قىلىنغان «خىتاينىڭ 2021-يىللىق ستاتىستىكا يىلنامىسى» (年统计年鉴2021) دا ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ ئومۇمىي ئۇيغۇر نوپۇسىدىكى نىسبىتى 49.65% دەپ كۆرسىتىلگەن (国家统计局, 2022). بۇ نىسبەت بويىچە ۋەتىنىمىزدىكى ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ سانى تەخمىنەن 9 مىليون 930 مىڭ. مەركىزى گېرمانىيەدە بولغان «City Population» (شەھەر ئاھالىسى) تەتقىقات قۇرۇلۇشىنىڭ سانلىق مەلۇماتى بويىچە، ۋەتىنىمىزدىكى 20 ياشتىن 39 ياشقىچە بولغان ياش گۇرۇپپىسىدىكىلەرنىڭ ئومۇمىي نوپۇستىكى نىسبىتى 01.33% (CityPopulation, 2022). دېمەك، ۋەتىنىمىزدىكى توي قىلىشقا ئۇيغۇن 20~39 ياش ئارىسى ئاياللارنىڭ نوپۇسى تەخمىنەن 3 مىليون 277 مىڭ. بۇنىڭغا قازاق ۋە باشقا يەرلىك مىللەت توي قىلىشقا مۇۋاپىق ئاياللارنى قوشقاندا تەخمىنەن 4 مىليوندىن ئاشىدۇ. بېيجىڭ دائىرىلىرىنىڭ ئوشۇق 17 مىليون خىتاي بويتاق ئەرلىرى ئۈچۈن مۇشۇ 4 مىليوندىن ئاشىدىغان خانىم-قىزلىرىمىزغا كۆز تىكىشى ئىنسانىيەتنىڭ «قانىغان يارا»سى بولغان شەرقىي تۈركىستاندىكى ئەڭ ئېغىر مەسىلىلەرنىڭ بىرسى ھېسابلىنىدۇ.

خىتاي ئەرلىرى بىلەن توي قىلىپ ئۆيلىنىش بولۇش سىياسىي دۈشمەنلىك (جۇڭگو ئۇ ئىشغالچى)، مىللىي ئۆچمەنلىك (جۇڭگو ئۇ ئەجدات قاتىلى)، ئېتىقاد زىتلىقى (جۇڭگو ئۇ كاپىر)، مەدەنىيەت ماسلاشماسلىق (جۇڭگو ئۇ ئىت-چوشقا يەيدۇ) ۋە ئۆرپ-ئادەتكە سىغماسلىق (جۇڭگو ئۇ مەينەت) نۇقتىسىدىن خەلقىمىز تارىختىن بېرى قوبۇل قىلمىغان ۋە چىش-تىرنىقىدىن قارشى تۇرۇپ كەلگەن بىر رېئاللىق. خانىم-قىزلىرىمىز شۇنچىلىك ئېپپەتلىك ۋە غورۇرلۇقكى، خىتايغا قارشى مىللەتچە كۆرەش قىلىش جەريانىدا ئېپارخاندىن نۇزۇگۇمغىچە نۇرغۇن قەھرىمانلىرىمىز شانلىق داستان يازغان ئىدى. 1931-يىلىدىكى قومۇل ئىنقىلابىنىڭ پارتلىشىغا سەۋەب بولغان ۋەقەمۇ ئەسلىدە جاڭ گوخۇ ئىسىملىك بىر خىتاينىڭ ئاراتۈركلۈك ئابدۇنىياز مىرابنىڭ «گۈلخان» ئىسىملىك قىزىنى زورلاپ نىكاھىغا ئېلىشقا ئۇرۇنىشى ئىدى. غورۇرلۇق دادا يېقىن دوستلىرىنىڭ ياردەملىشىشى بىلەن جاڭ گوخۇنى ۋە ئەتراپىدىكى 32 خىتاينى نەق مەيداندا يەر چىشلىتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىنقىلاپ ئاتەشلىنىدۇ.

كۈنىمىزدىمۇ ئېپارخان مىسالى خانىم - قىزلىرىمىز، ئابدۇنىياز مىرابتەك ئەرلىرىمىز مۆلچەرلىگۈسىز بەدەل بەرمەكتە.

2000-يىلى 5-قېتىملىق نوپۇس تەكشۈرۈشكە ئاساسلانغاندا، شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇر ۋە خىتايلارنىڭ نىكاھلىنىش نىسبىتى0.62%، قازاق بىلەن خىتايلارنىڭ نىكاھلىنىش نىسبىتى0.21% بولغان. قازاقلارنىڭ باشقا مىللەت بىلەن نىكاھلىنىش نىسبىتى % 2.21، ئۇيغۇرلارنىڭ باشقا مىللەت بىلەن نىكاھلىنىش نىسبىتى 1.05% بولغان. بۇ خىتايدىكى 56 مىللەت ئىچىدىكى ئەڭ تۆۋەن نىسبەت ھېسابلىنىدۇ (百科, 2015). خىتاي بىلەن توي قىلىشقا قارشى بۇ «قاتتىق» تارىخىي پوزىتسىيەنى يۇمشىتىش، ھەتتا تىركىشىشنى يوق قىلىش ئۈچۈن بېيجىڭ دائىرىلىرى كۆپ قاتلاملىق، مۇرەككەپ ۋە ھىيلە -مىكىرگە تولغان زوراۋانچە سۈيىقەستلىك پىلاننى ئىجرا قىلىشقا باشلىدى.

بىرىنچى، شەرقىي تۈركىستاندىكى ئەرلەرنى يوقۇتۇش پىلانى

بىر مىللەتنىڭ خانىم-قىزلىرىغا باش پاناھ بولىدىغان، ئىگە چىقىدىغان ۋە ئۇلارنىڭ قىممىتىنى بەلگىلەيدىغان شۇ مىللەتنىڭ ئەركەكلىرى. ئۇيغۇر قىز-ئاياللىرىنى خىتاي ئەرلىرى بىلەن توي قىلىشقا مەجبۇرلاش يولىدىكى ئەڭ چوڭ توساق - ئۇيغۇر ئەرلىرى. بۇ توساقنى يوقاتماي تۇرۇپ مەقسىتىگە يېتەلمەيدىغانلىقىنى ھەس قىلغان خىتاي دائىرىلىرى، 2016 -يىلىدىن باشلاپ مىڭ بىر خىل «جىنايەت» بىلەن ئەرلىرىمىزنى يوقۇتۇشقا باشلىدى.

تەتقىقاتچىمىز دوكتور ئەركىن سىدىقنىڭ كۆپ خىل ۋاستىلار بىلەن ئېرىشكەن سانلىق مەلۇماتىغا ئاساسلانغاندا، 2014-يىلىدىن 2021-يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ۋەتىنىمىزدە تۈرمە- جازا لاگېرى ۋە مەجبۇرى ئەمگەك زاۋۇتلىرىدا تۇتقۇن قىلىنىپ سولانغانلارنىڭ سانى 9 مىليون ئەتراپىدا بولۇپ، تۈرمىگە يۈتكەلگەنلەر 1.8 مىليون، خىتاي رايونىغا يۆتكەپ كېتىلگەنلەرنىڭ سانى 2.1 مىليوندىن ئاشىدۇ. بۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ئەرلەر بولۇپ، 18 ياشتىن 45 ياشقىچە بولغانلارنىڭ سانى 90% نى ئىگىلەيدۇ. ئىجتىمائىي ھاياتتا، ئىشلەپچىقىرىش ۋە باشقا پائالىيەتلەردە ۋەتىنىمىزنىڭ «ئەرسىز» قالغانلىقىنى ۋەتەندىن چىققان رەسىم، ۋىدېئولاردىنمۇ كۆرەلەيمىز. ھاشاردا، زاۋۇت - ئېتىزلىقتا، قۇرۇلۇشلاردا تارتىلغان بۇ كۆرۈنۈشتە ئاساسەن ئاياللار بار، ئەرلەرنى ئاساسەن كۆرگىلى بولمايدۇ. مىليونلىغان ئەرلەر نەگە كەتتى؟ ئاقىۋىتى قانداق ؟ جەددىي جاۋاپلىنىشى كېرەك بولغان يۈزلىگەن سوئال، قۇتۇلدۇرۇش كېرەك بولغان مىليونلىغان گۇناھسىز ئىنسان بىزنى ساقلاۋاتىدۇ. تېخىمۇ كۆپ غەيرەت كۆرسىتىشىمىزنى ۋە تېخىمۇ ئۈنۈملۈك چارە تېپىشىمىزنى تەقەززالىق بىلەن كۈتمەكتە.

ئىككىنچى، خانىم - قىزلىرىمىزنى «رازى» قىلىش پىلانى

چىن جۈەنگو تىبەتتە تىبەت قىزلىرى بىلەن خىتاي ئەرلىرىنىڭ توي قىلىش نىسبىتىنى كۆرۈنەرلىك ئاشۇرۇپ خىزمەت كۆرسەتكەن خىتاي ئەمەلدارى. ئۇنى ۋەتىنىمىزگە «ھۆكۈمدار» قىلىپ تەكلىشىنىڭ يەنە بىر سەۋەبى تىبەتتىكى تەجرىبىلىرىنى جارى قىلدۇرۇپ، خانىم-قىزلىرىمىزنىڭ «رازىمەنلىك» بىلەن خىتاي ئەرلىرىگە تۇتۇپ بېرىش سۈرئىتىنى تېزلىتىش ئىدى. 2014-يىلى25-ئاۋغۇست چەرچەن ناھىيەلىك پارتكوم «مىللىيلار بىلەن خەنزۇلار تويلاشقان ئائىلىلەرنى مۇكاپاتلاش تەدبىرلىرى» ئېلان قىلدى ۋە ئىجرا قىلىشقا باشلىدى (百科, 2014). «خىتاي بىلەن توي قىلغانلارغا سىياسەت، تۇرالغۇ ۋە بالىلارنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش جەھەتتە ئېتىبار قىلىنىدۇ؛ توي قىلغاندىن كېيىن، 5 يىلغىچە ھەر يىلى 10 مىڭ يۈەن مۇكاپات بېرىلىدۇ؛ بالىلىرىنى باشلانغۇچ مەكتەپتىن تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپكىچە ھەقسىز ئوقۇيدۇ...» دېگەندەك مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بۇ بەلگىلىمە، ۋەتىنىمىزدە يېڭى بىر سىياسىي شۇملۇقنىڭ پەردىسىنى ئاچقان بولدى. ئېتىقاد قەلئەسىنى بۇزۇش ئۈچۈن ياللانما

«موللا-ئىمام» لارنى ئىشقا سېلىپ، خىتاي بىلەن تويى قىلىشنىڭ نورمال ھادىسە ئىكەنلىكىگە پەتىۋا بەرگۈزۈش، ئاتالمىش «قوشماق تۇغقان بولۇش» سىياسىتى بىلەن ئەرسىز قالغان ئائىلىلەرگە خىتاي ئەرلىرىنى بىرلىكتە ياشاشقا زورلاش ھۆكۈمەتنىڭ شۇم پىلانىنىڭ بىر پارچىسى ئىدى.

مېنىڭ دىققىتىمنى تارتقان بىر ئەھۋال مۇنداق: جەمئىيىتىمىزدىكى مەشھۇر، ئابرويلۇق ئائىلىلەرنىڭ قىزلىرىنى، سەنئەت ياكى باشقا ساھەدە داڭ چىقارغان قىزلارنى «بىر يولنى قىلىپ» خىتاي بىلەن تويى قىلدۇردى ۋە بۇنى كەڭ تەشۋىق قىلدى. بۇ نورمال ئائىلىنىڭ قىزلىرىنى خىتايغا تېگىشكە جاسارەتلەندۈرۈش ئۈچۈندۇر. بۇ «غورا غورىنى كۆرۈپ ئالا بولىدۇ» نىڭ ئىپادىسى ئىدى.

كۈنىمىزدىكى خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ قىز-ئاياللىرىمىزنى خىتاي ئەرلىرى بىلەن تويى قىلىشقا «رازى» قىلىش يوللىرى:

- ئاچ-يالىڭاچ قويماسلىق ۋەدىسى بىلەن؛
- ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش ۋەدىسى بىلەن؛
- باياشات ياشىتىش ۋەدىسى بىلەن؛
- ئۆي-ماكان بېرىش ۋەدىسى بىلەن؛
- مۇكاپات پۇل بېرىش ۋەدىسى بىلەن؛
- تۈرمىگە، جازا لاگېرلىرىغا سولىۋالغان ئاتا-ئانىسى ياكى باشقا يېقىنلىرىنى قويۇپ بېرىش، تۇتقۇن سۈرىسىنى قىسقارتىش، كەڭچىلىك قىلىش ۋە باشقا ۋەدە بىلەن؛
- ئەمەلىنى ئۆستۈرۈش، خىزمەت شارائىتىنى ياخشىلاش ۋەدىسى بىلەن؛
- پەرزەنتلىرىنىڭ ئوقۇش، داۋالىنىش، خىزمەت تېپىشىدا ئالاھىدە ئىمتىياز بېرىش ۋەدىسى بىلەن؛
- قورقۇتۇش، تەھدىت سېلىش ياكى باشقا زورلاش ۋاستىسى بىلەن؛
- ئۆز ئىختىيارى بىلەن.

ئۈچىنچى، خىتاي ئەرلىرىنى «ماقۇل» قىلىش پىلانى

بويتاق خىتايلارنىڭ كۆزىنى ئېچىش، يۇرتىنى تاشلاپ «چۆل باياۋان»(戈壁滩) غا يۈرەكلىك كېلىشى ئۈچۈن، خىتاي ھۆكۈمىتى جىق تەشۋىقاتلارنى قىلدى، ۋاستىچى ئاپپاراتلارنى قۇردى ۋە پۈتۈن ئىمكانلىرىنى سەپەرۋەر قىلدى. بۇ ھەقتىكى مەزمۇنلارنى ئىجتىمائىي تاراتقۇلاردا جىق ئۇچرىتىمىز. ھازىرغىچە قانچىلىك خىتاي بويتاقنىڭ ۋەتىنىمىزدە ئائىلە قۇرغانلىقىنى ستاتىستىكا قىلىش مۇمكىن بولمىسىمۇ، سانىنىڭ كۈندىن كۈنگە ئېشىپ بېرىۋاتقانلىقىنى تەخمىن قىلىش تەس ئەمەس.

خىتاي ئەرلىرىنى ۋەتىنىمىزگە كۆچۈپ كېلىپ يەرلىشىشكە ۋە ئۇيغۇر قاتارلىق يەرلىك مىللەت قىز-ئاياللار بىلەن تويى قىلىشقا «ماقۇل» قىلىش يوللىرى:

- نامرات، چەت يېزا-قىشلاقلاردىكى يېشى چوڭ بويتاقلارغا جۆرە تېپىپ بېرىش كاپالىتى بىلەن؛
- ئۆي-زېمىن بېرىش، مەبلەغ سېلىپ بېرىش، ئۆسۈمسىز قەرز پۇل بېرىش ۋەدىسى بىلەن؛
- ئايلىق مائاش، مۇكاپات پۇلى بېرىش ۋەدىسى بىلەن؛
- مۇنبەت تۇپراق، ھوسۇللۇق باغچە بېرىش ۋەدىسى بىلەن؛
- ئىش تېپىپ بېرىش، كادىر-ئەمەلدار قىلىش، ئەمەلىنى ئۆستۈرۈش ۋەدىسى بىلەن؛
- «باشقا مىللەت ئانىدىن تۇغۇلغان بالا ئەقىللىق بولىدۇ» سەپسەتىسىگە ئىشەندۈرۈش بىلەن؛
- پەرزەنتلىرىنىڭ ئوقۇش، داۋالىنىش، خىزمەت تېپىشىدا ئالاھىدە ئىمتىياز بېرىش ۋەدىسى بىلەن؛
- يۇرتىدا قالدىغان مۇھتاج يېقىنلىرىنىڭ ھاجىتىدىن چىقىش ۋەدىسى بىلەن؛
- قورقۇتۇش، بېسىم قىلىش ياكى باشقا ۋاستىلار بىلەن زورلاش؛
- ئۆز ئىختىيارى بىلەن.

بۇلاردىن شۇنى كۆرۈۋېلىشىمىز كېرەككى، شى جىنپىڭنىڭ ھاكىمىيىتى قولىدىكى كۈچ ۋە كوزۇرلىرىنى ئەڭ ئۈستۈن سەۋىيەدە ئىشقا سېلىپ، بىرىنچى، ئۇشۇق بويتاقلىرى مەسىلىسى، ئىككىنچى، مىللەتلەرنىڭ قوشۇلۇپ كېتىشىنى تېزلىتىپ ئاسسىمىلياتسىيە قىلىش ئارقىلىق شەرقىي تۈركىستاننى پۈتۈنلەي خىتايلاشتۇرۇپ مەسىلىسىنى بىراقلا ھەل قىلماقچى بولىۋاتىدۇ. جەمىيەتشۇناسلىق نۇقتىسىدىن قارىغاندا، بىر مىللەت ياكى توپلۇم 20-25 يىلدا

پۈتۈنلەي يېڭىلىنىپ (ئۆزگىرىپ) كېتىدۇ. ھاياتتا بولغانلىرىنى «غايىپ» قىلىپ، خىتايلاشتۇرۇپ يوقۇتۇش بىلەن، كېيىنكى نەسلىنى شالغۇتلاشتۇرۇپ يوقۇتۇشنى بىرلەشتۈرگەندە كېلىچىكىمىز بەكمۇ قورقۇنچلۇق. خىتايدا ئىككى مىللەتتىن تۇغۇلغان شالغۇت باللارنىڭ مىللەت تەۋەلىكىنى ئايرىغاندا ئادەتتە قانۇن بويىچە ئاتا تەرەپكە تەۋە بولىدۇ ۋە ئۇنىڭ فامىلىسىنى قوللىنىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇيغۇر ۋە باشقا مىللەت قىزلىرى خىتايلار بىلەن توي قىلىپ تۇغقاندا، ئەمىلىيەتتە بىر خىتاي پۇشتىنى تۇغقان، باققان، يېتىشتۈرگەن بولىدۇ. بۇ ئۇيغۇر - قازاقنىڭ يېڭى نەسلى تۈگەپ، ۋەتىنىمىزدە خىتايلاشقان شالغۇت بىر نەسىل بارلىققا كېلىدۇ دېگەنلىكتۇر.

خۇلاسىلىساق، خىتاي كوممۇنىستىكىك هاكىمىيتىنىڭ 1، ۋەتىنىمىزدىكى ئەرلەرنى تۇتقۇن قىلىپ يوقۇتۇش؛ 2، 14 ياشتىن كىچىكلەرنى خىتايلىشىش تەربىيەسىگە بوغۇش؛ 3، بويتاق خىتاي ئەرلىرىنى ۋەتىنىمىزگە يەرلەشتۈرۈش؛ 4، خانىم - قىزلىرىمىزنى خىتايلار بىلەن توي قىلىشقا مەجبۇرلاش؛ 5، ۋەتىنىمىزدە شالغۇت يەنى خىتايلاشقان يېڭى نەسلىنى بەرپا قىلىش سۈيىقەستى ئىنسانىيەتنىڭ «قانىغان يارىسى»نىڭ يەنە بىر ئەڭ چوڭ سەۋەبى. خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ نىيىتى ئوچۇق: ئۇيغۇرلارنى «قول ۋە دېدەك» قىلىپ يوقۇتۇپ، شەرقىي تۈركىستاننى خەرىتىدىن، تارىخ بېتىدىن ئۆچۈرۈپ تاشلاپ، پۈتۈنلەي خىتايلاشقان يېڭى «شىنجاڭ»نى تارىخ بېتىگە مۆھۈرلەش. شەرقىي تۈركىستان خەلقى خىتايغا قول ۋە دېدەك بولۇشنى ھەرگىز قوبۇل قىلمىغان ۋە قىلمايدۇ. بىز ۋە پۈتۈن دۇنيا خەلقى بۇ شۇم نىيەتكە قارشى جىددىي تەدبىر ئالماي تۇرۇپ ئىنسانىيەتنىڭ قانىغان يارىسىنى ساقايتالمايمىز.

3.3.3 چېگرا ھالقىپ خوتۇن ئالغان «پەرىشتە» يۈزلۈك خىتاي ئەرلىرى: سەن مېنىڭ دېدىكىم

خىتاي ئەرلىرىنىڭ جەنۇبىي ئاسىيا، پاكىستان ۋە رۇسىيە قاتارلىق چېگراداش رايونلاردىن خوتۇن ئېلىش نىسبىتى كۈندىن كۈنگە ئېشىپ بارماقتا. بۇنىڭ سانلىق مەلۇماتلىرى، «بەختىمنى تاپتىم» دەپ خىتايغا توي قىلىپ بارغان چەتئەللىك كېلىنلەرنىڭ خورلۇق چېكىشلىرى، بەدەن ئەزالىرىنىڭ سېتىلىشى، ھەتتا پاھىشەخانىلارغا سېتىۋېتىلگەنلىكى ھەققىتكى خەۋەر، مەلۇماتلار ئۈستىدە ئايرىم توختىلىمەن.

چېگرا ھالقىغان ئۆيلىنىش (Transnational marriage) تارىختىن بېرى داۋام قىلىۋاتقان مەدەنىيەتلىك دەۋرىمىزدىكى تەبىئىي ھادىسە ۋە يەر شارىلىشىش جەريانىدىكى مۇقەررەر يۈزلىنىش. ئۇنىڭ يۈز بېرىشى مەلۇم بىر دۆلەت ياكى رايوننىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىيات سەۋىيەسى، نوپۇستىكى جىنس ئەھۋالى ۋە كۆچمەنلەر زەنجىرى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك. بولۇپمۇ ئالاقە ۋە قاتناشنىڭ قولايلىششى، چۈشەنچە،تىل ۋە ئۆرپ-ئادەتتىكى پەرقنىڭ ئازىيىشى چېگرا ھالقىپ يات مىللەت بىلەن توي قىلىشنى «غەيرى بىر ھادىسە» بولۇشتىن چىقاردى. ئۇچۇر ۋاستىلىرىنىڭ ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلىشى يەر شارىنى كىچىك بىر «كەنت»كە ئايلاندۇرۇپ، قىز-ئوغۇللارنىڭ تونۇشۇشى ۋە ئۆزئارا چۈشەنچە ھاسىل قىلىشى ئۈچۈن چېگرا ھالقىغان سورۇن ھازىرلاپ بەردى. بۇ خىل ئىمكانلار قىز-ئوغۇللارنىڭ ئۆيلىنىشنى تېخىمۇ ئاسانلاشتۇردى. خىتاي خەلقى ئىچىدىمۇ چەتئەللىك بىلەن توي قىلىش يېقىنقى 20 يىلدا ئىنتايىن تېز سۈرئەتتە ئاشتى. خىتاينىڭ ئىسلاھات ۋە ئېچىۋېتىلىشىنىڭ ئۈزلۈكسىز ئىلگىرى سۈرۈلۈشى ۋە «بىر بەلۋاغ ۋە بىر يول» ئىستراتېگىيەسى بىلەن چېگرا ھالقىغان نىكاھ كۆچمەنلىرىمۇ يېڭىدىن يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلدى. خىتايدا چەتئەللىككە تېگىشكە قارىغاندا چەتئەلدىن قىز ئېلىش نىسبىتى يۇقىرى بولماقتا. مەلۇم مەنپەئەت ۋە مۇددىئانى چىقىش نۇقتىسى قىلغان بۇ چېگرا ھالقىغان ئۆيلىنىشتە، ئائىلە قۇرۇشتىن باشقا چەتئەل پۇقرالىقىغا ئېرىشىش، مەۋجۇت ھالىنى ئۆزگەرتىشكە تەۋەككۇل قىلىش ۋە ماددىي نەپكە ئېرىشىش قاتارلىق نىيەتلەرمۇ بار.

توي قىلىپ ئۆي-ئوچاقلىق بولۇش ئۈچۈن جۈرگە جىددىي ئېھتىياجى بولغان خىتايدىكى 17 مىليوندىن ئارتۇق ئېشىنچە بويتاق ئەر نوپۇس لايىق تونۇشتۇرۇش دەللاللىرىغا نىسبەتەن بەكمۇ چوڭ بازار ھېسابلىنىدۇ. بولۇپمۇ يېزا-قىشلاق، نامرات ناھىيە

مەركەزلىرىدىكى قىزلارنىڭ ئىش ۋە لايىق تېپىشتا «تەلىيىنى سىناش» ئۈچۈن چوڭ شەھەرلەرگە كۆچۈشى بىلەن، بۇ يەردە قالغان بويتاق ئەرلەرگە «ئەرزان» جۆرە تېپىپ بېرىش بۇ دەللاللارنى تېخىمۇ ئالدىراش قىلىۋەتكەن. سىستېمىلاشقان ھالدا چوڭ كۆلەمدە پائالىيەت ئېلىپ بارغان «خىتايغا لايىق تونۇشتۇرۇش ئورنى» نى ياپونىيە، كورىيە،رۇسىيە، جەنۇبىي ئاسىيا ۋە پاكىستاندا جىق ئۇچرىتىش مۇمكىن. خىتاي بويتاقلار ئاساسەن مۇشۇ ۋاستىچىلار ئارقىلىق «لايىق» تاپىدۇ ۋە توي قىلىدۇ. تۆۋەندە، بەزى دۆلەتلەردىكى خىتايغا ياتلىق بولۇشنىڭ كەينىگە يوشۇرۇنغان «پەرىشتە» يۈزلۈك كۆيئوغۇللار ھەققىدە توختىلىمەن.

ئۇرۇش خارابىسىدىكى «ئەرزان قىزلار» دۆلىتى ۋيېتنام

ئۇزۇن يىللىق ئۇرۇشتا بىر مىليوندىن ئارتۇق ئاياللىنى تۇل قالدۇرغان، يۈز مىليونغا يېقىن نوپۇسى بولغان ۋيېتنام، خىتاي بويتاقلىرى ئۈچۈن «كېلىنچەك» جەننىتى ھېسابلىنىدۇ. ۋيېتناملىق «كېلىنچەك»لەرنىڭ مۇلايىم،ياش، تېرىسىنىڭ ئاق، ئىشچان، بولۇپمۇ تويلۇقىنىڭ ئەرزان بولۇشى خىتاي يېزىلىرىدىكى نامرات بويتاقلارنى تېخىمۇ جەلپ قىلغان. بۇ ئاياللارنىڭ قىممىتىنى ئۆلچىگەن ئەڭ مۇھىمى ئامىل ئىش قىلىش ماھارىتى ئەمەس، بەلكى جىنسىيەت ئەۋزەللىكى ۋە بەدەن دەسمايىسى. بۇنىڭغا يېشى، رۇخسارى ۋە مەكتەپ دىپلومىسىنى قوشقاندا «سېتىلىش «باھاسى 3000-20000 خىتاي خەلق پۇلى (تەخمىنەن 450-3000 ئامېرىكا دوللىرى) ئەتراپىدا. خىتايغا كېلىن بولغان قىزلار قانچىلىك؟ پروفېسسور لىۋ ۋېنچىڭ ۋە دوكتور لىۇ جىفېڭ كۆرسەتكەن سانلىق مەلۇماتقا قارىغاندا، 2010 - يىلى خىتايدا قانۇنلۇق توي قىلغان 47 مىڭ، قانۇنسىز توي قىلغان 65 مىڭ ۋيېتناملىق كېلىنچەك بار (山大移民研, 2015).

بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى نوپۇس فوندىنىڭ (2018) «جىنس تەڭپۇڭسىزلىقى تەسىرىدىكى خىتاي-ۋيېتنام چېگرا ھالقىغان نىكاھ تەتقىقاتى: خىتاي تەكشۈرۈش دوكلاتى»دا خىتاي بىلەن ۋيېتنام ئوتتۇرىسىدىكى چېگرا ھالقىغان نىكاھتىكى ئېغىر ۋە تەسىرى چوڭ جىنايى قىلمىشلارنى ستاتىستىكا قىلىپ چىققان (كىچىك، تارقاق دېلولار ھېسابلانمىغان) بولۇپ، 2012 دىن 2016 - يىلغىچە بولغان ئالداش ۋە ئالداپ سېتىش، توي قىلىش دېلوسى 155، ئادەم ئەتكەسچىلىكى دېلوسىغا چېتىشلىق جىنايەتچى 961، قۇتۇلدۇرۇلغان ۋيېتناملىق ئاياللار 1334 بولغان (UNFPA, 2018). ۋيېتناملىق كېلىنلەرگە قارشى «پەرىشتە» يۈزلۈك خىتاي كۆيئوغۇللار سادىر قىلغان جىنايى قىلمىشلار:

- مىڭ بىر باھانە بىلەن توي خېتى ئالماستىن، «كېلىن»نىڭ خىتايدا تۇرۇشىنى قانۇنسىز، يوشۇرۇنۇپ ياشاشتەك ئەھۋالغا چۈشۈرۈش؛
- قۇللاشتۇرۇش، دېدەك قىلىپ خورلاش؛
- قۇل ئورنىدا ئەمگەك قىلدۇرۇش؛
- ئۇلارنى ۋەتەنسىز،كىملىكسىز قالدۇرۇپ،خالىغان شەكىلدە ئېزىش؛
- قانۇنسىز ئىشلارنى قىلدۇرۇپ پۇل تاپقۇزۇش؛
- تويلىشىپ باسقۇنچىلىق قىلىش ياكى جىنسىي ئويۇنچۇقى قىلىۋېلىش؛
- تۇغدۇرۇپ بولغاندىن كېيىن ياكى «بىزار» بولسا «نىمكەش خوتۇن» قىلىپ سېتىۋېتىش؛
- مەجبۇرىي پاھىشەلىك قىلدۇرۇش ياكى پاھىشىخانىلارغا سېتىۋېتىش؛
- ئىچكى ئورگانلىرىنى سېتىش ۋە باشقىلار...

جەنۇبىي ئاسىيادىكى تايلاند، كامبودژا ۋە بىرمىدىن خىتايغا «كېلىن» بولۇپ بارغان ئاياللارنىڭ تەقدىرى ۋيېتناملىق ئاياللاردىن ھېچ پەرقلەنمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ توغرىسىدا تەپسىلىي توختالمايمەن.

نامراتلىقتا قىينالغان «ئىتائەتمەن قىزلار» دۆلىتى پاكىستان

خىتاي بىلەن پاكىستان ئوتتۇرىسىدىكى ئىقتىسادىي مۇناسىۋەتنىڭ كۈنسېرى قويۇقلىشىشىغا ئەگىشىپ، بولۇپمۇ خىتاي «بىر بەلۋاغ بىر يول» ئىستراتېگىيەسى بىلەن يېقىنقى ئالتە يىلدا

پاكىستانغا 62 مىليارد دوللار مەبلەغ سېلىپ قۇرۇپ چىققان «خىتاي-پاكىستان ئىقتىسادىي كارىدورى (CPEC)»نىڭ راۋاجلىنىشى بىلەن، 2019-يىلدىن ئېتىبارەن خىتاي ئەرلىرىنىڭ پاكىستانلىق «كېلىنچەك» ئەتكەسچىلىكىنىڭ يولى تېخىمۇ كېڭەيگەن بولدى.

بىرىنچى خەۋەر: ئۆتكەن يىلى ناتاشا خوكار(Natasha Khokar) بىر خىتاي ئەر بىلەن توي قىلغاندا، ئۇنىڭغا ھەشەمەتلىك بىر ئۆيدە باياشات تۇرمۇش كەچۈرىدىغانلىقى ۋەدە قىلىنغان. ئەكسىچە، ئۇ خىتايغا بارغاندىن كېيىن، يوتقان-كۆرپە ۋە ھاجەتخانىسىمۇ يوق كەپە ئۆيگە سولاپ قويۇلغان. 27 ياشلىق خوكار ئۆزىنىڭ قىسقا نىكاھىنى تەسۋىرلەپ مۇنداق دېدى: «بۇ بىر قاباھەتلىك چۈشكە ئوخشايتتى»، ئائىلەمگە 200 مىڭ رۇپىيە (1413 دوللار) بېرىشكە ۋەدە بەرگەن ئىدى، ئۇنىمۇ بەرمىدى (THOMSON REUTERS FOUNDATION, 2019).

ئىككىنچى خەۋەر: پاكىستان فېدېراتسىيە تەكشۈرۈش ئىدارىسى (FIA) تەييارلىغان تىزىملىككە قارىغاندا، 2018-يىلى پاكىستاننىڭ نامرات رايونلىرىدىكى 629 نەپەر ئايال، قىز ۋە قىز بالا «كېلىن»لەر خىتاي ئەرلىرىگە سېتىلغان ۋە خىتايغا ئېلىپ كېتىلگەن. بۇ تىزىملىكتە 629 ئايالنىڭ ئىسمى بار، ئەمما ئەمەلىي سان بۇنىڭدىن كۆپ يۇقىرى. (Euronews, 2019).

ئۈچىنچى خەۋەر: ب ب س نىڭ زىيارىتىنى قوبۇل قىلغان زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان پاكىستانلىق ئايال مېينا مۇنداق دېدى: لاھوردا نىكاھ ئوقۇغاندا يىگىتنى «مۇسۇلمان» بولدى دېگەن ئىدى. خىتايغا بارغاندا ئېرىمنىڭ مۇسۇلمان بولمىغانلىقىنى، ھېچقانداق دىنغا ئىشەنمەيدىغانلىقىنى بايقىدىم. مەن ناماز ئوقۇۋاتقاندا ئۇ مېنى مەسخىرە قىلاتتى. ئېرىمنىڭ بۇيرۇقى بىلەن باشقا ئەرلەر بىلەن جىنسىي مۇناسىۋەتكە كىرىشنى رەت قىلسام مېنى ئۇراتتى ۋە تەھدىت سالاتتى. مېنىڭ ئۇنىڭغا بويسۇنۇشتىن باشقا ئامالىم يوق. ئەگەر مەن ئۇنىڭ دېگەنلىرىگە ماقۇل بولمىسام، مېنى ئالغاندا خەجلىگەن پۇلىنى تىرىلدۈرۈۋېلىش ئۈچۈن مېنى ئۆلتۈرۈپ ئىچ ئەزالىرىمنى ساتاتتى (BBC, 2019) .

تۆتىنچى خەۋەر: «پاكىستان ئادالەتنى ئەمەس، خىتايغا يانتاياق بولۇشنى تاللىدى» ناملىق ماقالىدا مۇنداق دېيىلگەن: پاكىستان فېدېراتسىيە تەكشۈرۈش ئىدارىسى (FIA) جەمئىي 52 نەپەر خىتايدىن كەلگەن ئادەم ئەتكەسچىسىنى قولغا ئالغان ۋە ئەيىبلىگەن. ئەمما 2019-يىلىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر، ئەتكەسچىلەرنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكى پاكىستان سوتىدا گۇناھسىز دەپ قويۇپ بېرىلگەن، قالغانلارنىڭ ھەممىسىگە كېپىللىك بېرىلگەن ۋە پاكىستاندىن قوغلاپ چىقىرىلغان. تەكشۈرگۈچىلەر پاكىستان ھۆكۈمەت دائىرىلىرى تەرىپىدىن بېسىمغا ئۇچراپ، دېلونىڭ يېپىلىشى تەلەپ قىلىنغان، ژۇرنالىست ۋە مۇخبىرلارنىڭ ئۇلارنى زىيارەت قىلىشى ياكى خەۋەر يېزىشى چەكلىمىگە ئۇچرىغان (TASKIN, 2022). ھۆكۈمەت ھەتتا «كەم-كۆتىسىز ئىسپات» بولمىغۇچە مۇناسىۋەتلىك ئورگانلارنىڭ بۇ خىل دېلولارغا ئارىلاشماسلىقنى تەكىتلىگەن.

بۇلار يېقىنقى يىللاردىن بۇيان خىتاينىڭ پاكىستاندىن «كېلىن» ئېلىش ھادىسىسىدىن قىسقا خەۋەر (مىسال)لار بولۇپ، ئادەم ئەتكەسچىلىكى كۈندىن كۈنگە كۆپەيمەكتە. چۈنكى پاكىستاندا مۇناسىۋەتلىك دائىرىلەرنىڭ خىتاي ئەتكەسچىلەرگە كۆز يۇمۇشى، بۇ خىل دېلولارنى تەكشۈرۈش ۋە خەۋەر قىلىشلارغا چەكلىمە قويۇشى خىتاي ئەتكەسچىلەرنى تېخىمۇ جاسارەتلەندۈردۇ. ئەتكەسچىلەر بىر پىشكەللىك بولسا قانداق قۇتۇلالايدىغانلىقىنى ياخشى بىلىدۇ.

ھەممە «كېلىن»لەرنىڭ بېشىدىن كەچۈرگەن قىسمەتلىرى ئوخشاپ كېتىدۇ. يەنى بۇ «نىكاھ»نىڭ ئاخىرىدا ئازاپ تارتقىنى ئالدانغان قىزنىڭ ئاتا-ئانىسى، قۇربان بەرگەن، بەدەل تۆلىگىنى «كېلىن»، ۋە پايدىنى ئالغىنى بولسا خىتاي ئەتكەسچىلەر بولىدۇ، خالاس. پاكىستاندىكى ئادەم ئەتكەسچىلىكىنى تۆۋەندىكى تەرەپلەرگە يىغىنچاقلايمەن:

-ئەتكەسچىلەر تەرىپىدىن سېتىلغان بۇ «كېلىن»لەرنىڭ ئەڭ كىچىكى 13 ياشلاردا؛

-يىگىت ئۆزىنى دىندار ۋە باي كۆرسىتىدۇ؛

-نامرات، چەت يەردىن «كېلىن» ئۇۋلايدۇ؛

- «پەرىشتە»يۈزلۈك خىتاي يىگىتنىڭ نىيىتى ئەتكەسچىلىك بولغاچقا، مەقسىتىگە يېتىش ئۈچۈن ھەر خىل ئۇسۇل-چارىلەرنى قوللىنىدۇ؛

- نىكاھنى پاكىستاندا ئوقۇپ شەكىلگە «توي» قىلىدۇ ۋە خىتاي ۋىزىسى چىققىچە بولغان مەزگىلگىچە «جەننەت» ھاياتىنى ياشايدۇ؛

- «كېلىن» خىتايغا قەدەم باسقان كۈندىن باشلاپ قۇلغا ئايلىنىدۇ ۋە «دوزاخ» ھاياتى باشلىنىدۇ؛

- پاكىستاندا ئاكتىپ پائالىيەت قىلىۋاتقان خىتاي ئەتكەسچىلىرىگە بەزى يەرلىك قارا كۈچلەر،ئادۋوكاتلار ۋە «دىنىي» زاتلار شېرىك بولىدۇ؛

- ھېچبىر سوئالمۇ سورىماستىن خىتاي كونسۇلى بۇ قىزلارغا تېزلا ۋىزا بېرىدۇ؛

- پاكىستان ۋە خىتايدا بۇ خىل جىنايەتلەرنى توسىدىغان، جازالايدىغان مېخانىزمنىڭ يوقلۇقى، بولسىمۇ ئىجرا قىلىنماسلىقى بىر بوشلۇق ھېسابلىنىدۇ؛

- خىتايغا بېرىپ بەختلىك بولغان پاكىستانلىق «كېلىن»لەر بەك ئاز بولۇپ، مۇتلەق كۆپ قىسمى جىنسىي قۇللۇقنىڭ قۇربانى بولىدۇ؛

- خىتايغا بارغان بەزى «كېلىن»لەر پاھىشەلىككە مەجبۇرلانسا ياكى پاھىشەخانىلارغا سېتىۋېتىلسە، يەنە بەزىلىرىنىڭ بەدەن ئەزالىرى سېتىۋېتىلىدۇ ياكى «غايىب» قىلىۋېتىلىدۇ.

خىتايغا كەلگەن جەنۇبىي ئاسىيالىق ۋە پاكىستانلىق «كېلىنلەر»نىڭ بەزى مەسىلە ۋە ئىمكانلىرى ھەققىدىكى پەرقلىرىنى تۆۋەندىكىچە سېلىشتۇرۇپ چىقتىم:

مەزمۇنلار	جەنۇبىي ئاسىيالىق «كېلىن»	پاكىستانلىق «كېلىن»
قۇللۇققا قارشى مەنىۋى كۈچى	جاسارەتلىك	ئىتائەتمەن
قېچىپ قۇتۇلۇش ئىمكانى	جۇغراپىيەلىك مۇساپە يېقىن، قاتناش قولاي،پۇرسەت جىق	جۇغراپىيەلىك مۇساپە ئۇزاق، قاتناش تەس ۋە پۇرسەت يوق
جىددىي ئەھۋالدا ئائىلىنىڭ ياردەم بېرىش ئىمكانى	جىددىي ئەھۋالدا قىزنى ئىگە چىقالىغۇدەك ماددىي كۈچى ۋە ھەرىكەت قابىلىيىتى بار	جىددىي ئەھۋالدا قىزنى ئىگە چىقالىغۇدەك ماددىي كۈچى ۋە ھەرىكەت قابىلىيىتى يوق
«ئېرى» تەرىپىدىن «غايىب» قىلىۋېتىلىش ئېھتىمالى	ئائىلىسى ۋە ئەتراپىتىكى ۋەتەنداشلىرى بىلەن خەۋەرلىشىپ تۇرىدۇ، قولايچە «غايىب» قىلىۋېتىلمەيدۇ	ئائىلىسى ۋە ئەتراپىتىكى ۋەتەنداشلىرى بىلەن خەۋەرلىشىشى قىيىن، قولايچە «غايىب» قىلىۋېتىلىدۇ
چۈشىنىش ۋە تىل ئىمكانى	دىن ۋە مەدەنىيەتتە خىتايغا يېقىن كېلىدۇ، خىتايچىنى ئۆگىنىشمۇ ئاسان	دىن ۋە مەدەنىيەتتە پۈتۈنلەي پەرقلىق، «كېلىن"»نىڭ خىتايچىنى ئۆگىنىشمۇ قىيىن
خىتايدىكى يېڭى مۇھىتقا ماسلىشىش ئىمكانى	ماسلىشىشى ۋە كۆنۈشى قولاي	ماسلىشىشى ۋە كۆنۈشى تەس

خىتاي بويىچە ئەرلىرىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتى

يۇقىرى، ئاياللار ھوقۇقى قوغدىلىدىغان دېموكراتىك

دۆلەتلەردىن خوتۇن ئېلىشتا نىيىتى دۇرۇس بولسىمۇ (بۇ يەردە توي قىلىپ شۇ دۆلەتنىڭ پۇقرالىقىغا ئېرىشىش پىلانىمۇ بار)، يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەندەك نامراتلىقتىن قۇتۇلۇپ يېڭى بىر ھايات قۇرۇش خىيالىدىكى قىزلارغا نىسبەتەن نىيىتى دۇرۇس ئەمەس. بۇنىڭغا پۇل تېپىش ۋە باشقا قارا نىيەتلەر قوشۇلغاندا، ئاقىۋەت جىنايەت ئىشلەش، قۇللاشتۇرۇپ ئېزىش ۋە ھەتتا قاتىللىق قىلىشقىچە بارىدۇ. دۇنيا ئىنسان ھەقلىرى تەشكىلاتى، ب د ت قاتارلىق ئورگانلار مۇناسىۋەتلىك دۆلەتلەرنى جىددىي ئاگاھلاندۇرغان بولسىمۇ، مۇرەككەپ ئەھۋال ۋە مەنپەئەت سەۋەبىدىن دائىرىلەر تەدبىرسىز قالماقتا. نەتىجىدە شايكىلاشقان ئادەم ئەتكەسچىسى گۇرۇھلار تېخىمۇ راۋاج تاپسا، «پەرىشتە» يۈزلۈك خىتاي ئەرلىرىنىڭ چاڭگىلىغا بىلىپ - بىلمەي كىرگەن قۇربانلىق «كېلىن»لەر كۆپىيىدۇ. 20 ياشتىن 40 ياشقىچە بولغان توي قىلىش ئېھتىياجىدىكى 17 مىليوندىن ئارتۇق ئېشىنچە خىتاي بويتاق ئەرلىرىگە ۋە بۇ ئاقىۋەتنى كەلتۈرۈپ چىقارغان خىتاي ھۆكۈمىتىگە قارشى جىددىي ئالدىن تەدبىر قوللىنىش، قارا نىيەتلىك كۈچلەرنى، شايكىلارنى جازالاش مېخانىزمىنى قەتئىي ئاكتىپلاشتۇرۇش ۋە ھەممەيلەننى بۇ كۆرۈنۈپ تۇرغان بالا - قازادىن ئاگاھلاندۇرۇش ۋەزىيەتنىڭ تەخىرسىز تەقەززاسىدۇر.

خۇلاسە قىلىپ ئېيتقاندا بۇ ئاقىۋەتنىڭ سەۋەبلىرى قىسقىچە تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

- «ئەرلەر ئەزىز، قىزلار خار»، «ئوغۇل تۈۋرۈك، قىز تالالىق» خۇراپاتلىقى
- خىتايدىكى ئەرنىڭ فامىلىسىگە ۋارىسلىق قىلىپ، نەسەبىنى داۋام قىلدۇرۇش ئارزۇسى
- تۇغۇت سىياسىتىنىڭ چەكلىمىلىرى
- جىنس پەرقىنى ئالدىن بىلىش ۋە ھامىلە چۈشۈرۈشنىڭ قولايلىقى
- ئائىلىۋى سەۋەبلەر
- ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي ئامىللار

4. خۇشچىراي سۈيقەستچى خىتاينىڭ دۇنياغا كېڭىيىش قارا نىيىتى

خىتاي ئاقىللار ئامبىرى 1997 - يىلى «دۆلەتنى قۇدرەت تاپقۇزۇشنىڭ ئىككى 100 يىللىق پىلانى»نى تۈزۈپ چىققان. مۇنداقچە ئېيتقاندا، بۇ پىلان خىتاي كومپارتىيەسى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 100 يىلى بولغان 2021 - يىللىق نىشان ۋە خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 100 يىلى بولغان 2049 - يىلغىچە داۋاملىشىدىغان چوڭ پىلان. بۇنى ئىجرا قىلىشقا باشلىغان بېيجىڭ دائىرىلىرى مىللىي روھنى قايتا ئويغىتىش، مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا قەدەممۇ - قەدەم يۈكسىلىش، خىتاي دۆلىتىنىڭ خەلقئارا سەھنىدە ھەق ئەتكەن ئورۇن، نوپۇز ۋە تەسىرگە ئېرىشىشنى ئاخىرقى نىشان قىلغان. يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن خىتاينىڭ بايلىق ۋە ئېنېرگىيەگە بولغان ئاچكۆزلۈكى ۋە خىتاي نوپۇسىدىكى ئەرلىشىپ كېتىشتىن ئىبارەت ئىككى سەۋەب تۈپەيلىدىن، خىتاي ھۆكۈمىتى تەبىئىي ھالدا ئەتراپقا - سىرتقى دۇنياغا كېڭىيىشنى دۆلەت ئىستراتېگىيەسى قىلىپ بېكىتتى. بۇنى «ئورتاق گۈللىنىپ، ئۆز ئارا نەپ ئالىدىغان - بىر بەلۋاغ، بىر يول قۇرۇلۇشى» نىقابى بىلەن خەلقئارادا بازارغا سالدى. كۆرۈنۈشى ھەمكارلىشىش، مەبلەغ سېلىش، قەرز پۇل بېرىش ياكى ياردەم بېرىش بولغان بۇ «تېشى ھەسەل، ئىچى زەھەر» يەمچۈكنى بەزى دۆلەت - رايونلار يۇتتى ۋە يۇتۇۋاتىدۇ. تۆۋەندە خىتاينىڭ كېڭەيمىچىلىك پىلانى ۋە ئۇنىڭ تۇزىقىغا چۈشكەنلەرنىڭ ئاچچىق ئاقىۋەتلىرى ھەققىدە قىسقىچە توختىلىمەن.

1.4 يۇمشاق كېڭىيىش: ئىقتىسادىي كېڭەيمىچىلىك ۋە سېھىرلىك «قەرز قورالى»

بۈگۈنكى كۈندە، خىتاي دۆلەت رەئىسى شى جىنپىڭنىڭ رىغبەتلەندۈرۈشى بىلەن، شەرق ۋە غەرب دۆلەتلىرى ئارىسىدىكى قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش، سودا ۋە مەبلەغ سېلىشنى بىرلەشتۈرۈشنى مەقسەت قىلغان «بىر بەلۋاغ بىر يول» ئىستراتېگىيەسى دۇنيا ئىقتىسادىنى تېخىمۇ تېزلىتىشنىڭ تارىخى پۈرسىتى

دەپ قارىلىپ كەلدى. ئۇنىڭدا يەنە سىياسىي، ھەربىي، ئىجتىمائىي، مەدەنىيەت، تېخنىكا ۋە مىللىي ساھەلەر تەسىرىنى كۆرسەتتى. خىتاي ھۆكۈمىتى گەرچە بەزى خەلقئارالىق ۋە يەرلىك مەسىلىلەر، قارشىلىقلارغا دۇچ كەلگەن بولسىمۇ، «بىر بەلۋاغ بىر يول» ئىستراتېگىيەسىنىڭ ساغلام ۋە تەرتىپلىك تەرەققىي قىلىشىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، مەبلەغ سېلىش ۋە ھەمكارلىق قاتارلىق ساھەلەردە توختىماي تىرىشچانلىق كۆرسەتمەكتە. ب د ت سودا ۋە تەرەققىيات يىغىنى (UNCTAD) نىڭ «2021-يىللىق دۇنيا مەبلەغ سېلىش دوكلاتى»غا قارىغاندا، ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ چەتئەلگە سالغان مەبلىغى 740 مىليارد دوللار بولغان. بۇنىڭ ئىچىدە خىتاي 153 مىليارد 100 مىليون دوللار مەبلەغ بىلەن بىرىنچى ئورۇندا تۇرغان.

2010-يىلدىن 2019-يىلغىچە خىتاينىڭ دۆلەت سىرتىغا بىۋاستە سالغان مەبلىغى ۋە ئۇنىڭ ئۆزگىرىش نىسبىتى تۆۋەندىكى گرافىكتا كۆرسىتىلگەن بولۇپ، 2016-يىلى ئەڭ يۇقىرى پەللىگە چىقىپ 196 مىليارد 150 مىليون دوللار بولغان .

خىتاينىڭ 2010-دىن 2019-يىلغىچە دۆلەت سىرتىغا بىۋاستە سالغان مەبلىغى:

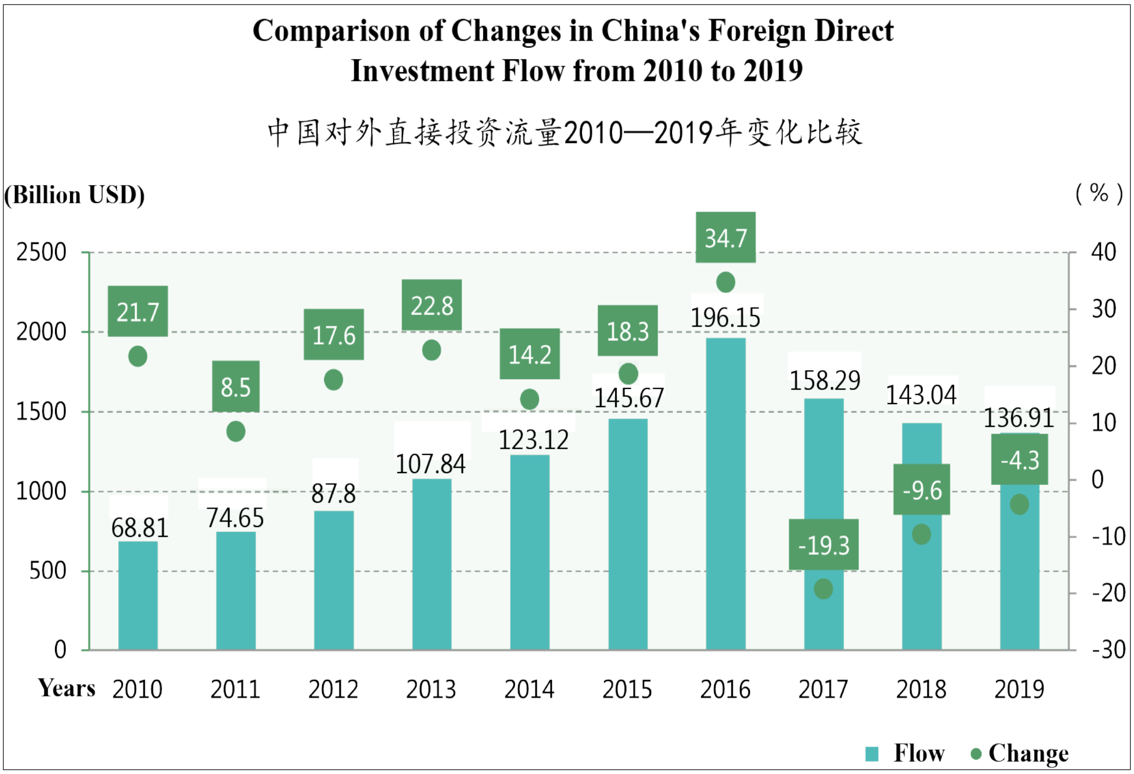

مەنبە: 中国对外投资发展报告2020

ئەڭ يېڭى مەلۇماتلاردا كۆرسىتىلىشىچە، 2020-يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە 28 مىڭ خىتاي شىركىتى 189 دۆلەت ۋە رايوندا 45 مىڭ كارخانا قۇرغان. ئۇلارنىڭ ئومۇمىي مۆلكى 7 تىرىليون 900 مىليارد دوللار، مەبلىغى 2 تىرىليون 580 مىليارد دوللار، پاي چېكىگە سالغان مەبلىغى 1 1 تىرىليون 477مىليارد دوللار، كىرىمى 786 مىليارد دوللارغا يەتكەن. قەرز بېرىش تۈرىگە سېلىنغان مەبلەغ 316 مىليارد 800 مىليون دوللار بولغان (商务部, 2021).

بىر دۆلەتكە چەت ئەلدىن مەبلەغنىڭ كىرىشى

ئىقتىسادنى جانلاندۇرىدۇ ۋە كىشىگە ھاياجان بېرىدۇ. بەزىدە ختاينىڭ بۇ مەبلەغلىرى بىر قىسىم دۆلەت، ھۆكۈمەت ئۈچۈن «جان قۇتقازغۇچى»لىق رولىنىمۇ ئوينىدى. ئەمما، «مەبلەغ» سېلىش ئالىيجاناپلىقىنىڭ ئارقىسىغا يوشۇرۇنغان غەرەزلەر، تۆلەيدىغان بەدەللەر بىر قانچە يىلدىن كېيىن سۇ ئۈستىگە لەيلەپ چىقتى، چىقىۋاتىدۇ ۋە چىقىدۇ. ئىقتىسادىي بېقىنىشنى تۈگىتىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىۋاتقان تۈركىيەدىن، تۇرمۇش شارائىتى 1975-1990 - يىللىرىدىكى ئىچكى ئۇرۇش مەزگىلىدىنمۇ بەك ناچارلىشىپ كەتكەن، ئىقتىسادى پۈتۈنلەي ۋەيران بولغان لىۋانغىچە بۇنى ھېس قىلالايمىز.

نىيىتىدە سەممىي بولماسلىق، توختامدىكى باراۋەرسىزلىك ۋە يەرلىكلەرنى ھەر پۇرسەتتە ئالداپ كېلىۋاتقان ختاي، «بېرىپ» ئابرۇيى قازانغىنى بىلەن، «ئېلىش» تا قارشىلىقا، نەپرەتكە ئۇچرىدى. خەلقئارا پۇل-مۇئامىلە ئىنستىتۇتى (IIF) نىڭ 2020-يىلى مايدا ئېلان قىلغان دوكلاتىغا قارىغاندا، ختاي ھازىر دۇنيادىكى كىرىمى ئەڭ تۆۋەن دۆلەتلەرنىڭ ئەڭ چوڭ ھەقدارى بولۇپ، ئالىدىغان قەرزى 2004-يىلدىكى 875 مىليارد دوللاردىن 2019-يىلى 5 تىرىليون 500 مىليارد دوللارغا ئۆرلىگەن (CBN, 2020).

«نيۇ-يورك ۋاقىت گېزىتى» نىڭ خەۋەر قىلىشىچە، ئېفىئوپىيەنىڭ ختايغا بولغان قەرزى يىللىق ئىقتىسادىي ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ 20 % نى، قىرغىزىستاننىڭ ختايغا بولغان قەرزى يىللىق ئىقتىسادىي ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ تەخمىنەن 40 % نى، جىبۇتىنىڭ ختايغا بولغان قەرزى يىللىق ئىقتىسادىي ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ 80 % تىن كۆپرەكىنى ئىگىلەيدىكەن. ھازىر ختايغا ئېغىر قەرزى بولغان دۆلەتلەر 40 دىن ئاشىدۇ، بۇنىڭ ئىچىدە 20 گە يېقىنىنىڭ بۇ قەرزنى قايتۇرۇش ئىمكانىيىتى ھېچ يوق.

ختاي «قەرز قورالى»نى ئىشقا سېلىپ نېمىلەرنى قولغا كەلتۈردى؟

«ئالماقنىڭ بەرمەكى بار» دەپتىكەن ئەجدادلىرىمىز. ختاينىڭ «بىرنى بېرىپ، ئەڭ ئاز ئونىنى ئېلىش» نىيىتىنى دەسلەپتە چۈشەنمىگەن دۆلەت ۋە ئەمەلدارلار، ئەمدىلىكتە بۇنىڭ بەدىلىنى ئېغىر تۆلىمەكتە. تېخىمۇ ئېغىر بەدەللەرنى تۆلەش كېيىنكى نەسىللىرىگىچە داۋام قىلىدىغانلىقى كۆرۈنۈپ تۇرماقتا.

- ختاي دائىرىلىرى 2017-يىلى 7-ئايدا سىرىلانكىنىڭ ھامبانتوتا پورتى (Hambantota International Port)نى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى 60.7

كۋادرات كىلومېتىر يەرنىڭ 99 يىللىق ئىشلىتىش ھوقۇقىغا ئېرىشتى (Moramudali, 2020). شۇنىڭ بىلەن خىتاي رەقىبى ھىندىستاننىڭ دېڭىز قىرغىقىدىن نەچچە يۈز مىل يىراقلىقتىكى، ئوكيان ھالقىغان سودا ۋە ھەربىي سۇ يولى بويىدىكى ئىستراتېگىيەلىك پورتنى كونترول قىلىش ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرگەن بولدى. خىتاينىڭ بۇ پورتنى ھەربىي ئىشلارغا ئىشلىتىش پىلانىغا يەرلىك ھۆكۈمەت ھازىرچە رۇخسەت بەرمەيدىغاندەك قىلىدۇ.

- خىتاي دائىرىلىرى 2013-يىل 2-ئايدا پاكىستاندىكى ئەڭ چوڭ گۋادار پورتى (Gwadar Port) نىڭ ئىشلىتىش ھوقۇقىغا تولۇق ئېرىشتى (DAWN, 2013) ۋە بۇ توختامغا بەش مىڭ خىتاي پۇقراسىغا بىۋاسىتە پاكىستان پۇقرالىقى بېرىش قاتارلىق قوشۇمچە ماددىلارمۇ يېزىلغان. ئەرەب دېڭىزىغا جايلاشقان بۇ پورت، خىتاي ئىمپورت قىلىدىغان نېفىتنىڭ% 40 ى ئۆتىدىغان ھورمۇز بوغۇزىدىن 400 كىلومېتىر يىراقلىقتا. خىتاي خەلق ئازادلىق دېڭىز ئارمىيەسى (PLA) بۇ يەردە ھەربىي بازا قۇرۇشقا باشلىدى. ئىقتىدارسىز ۋە چىرىك سىياسىي رەھبەرلىك سەۋەبىدىن قەرزگە بوغۇلغان پاكىستان خىتاي ئالدىدا قول قوشتۇرۇپ تۇرۇشتىن باشقا قارشىلىق كۆرسىتەلمىدى.

- خىتاي دائىرىلىرى ئالاقىدار چېگرا كېلىشىمى دائىرىسىدە يېقىنقى يىللاردىن بۇيان، قىرغىزىستاندىن 1250 كۋادرات كىلومېتىر (1999)،تاجىكىستاندىن 1158 كۋادرات كىلومېتىر (2011) ۋە قازاقىستاندىن 13592 كۋادرات كىلومېتىر (1999)، توپلام 16 مىڭ كۋادرات كىلومېتىر يېڭى زېمىن بۆلۈپ ئالدى (Omonkulov, 2020). بۇ 3 دانە ئىستانبۇل ياكى 10 دانە لوندون ۋە ياكى 151 دانە پارىژ دېمەكتۇر. خىتاي بۇ زېمىنلاردا ھەربىي بازا قۇرۇپ كان ئېچىشنىڭ پىلانىنى تۈزدى. قازاقىستاننىڭ نېفىت-گاز زاپىسى مول بولغان زايسان (Зайсан) ۋە كۈرشىم(Күршім) رايونىدىن خىتايغا يەر-زېمىن ساتقانلىقى يېڭىدىن خەۋەپ بولماقتا (Ortadoğu, 2021). (دىققەت: بۇ بىر يېڭى باشلىنىش بولۇپ، خىتاينىڭ «قەرز قورالى»نىڭ كۈچىنى ئالدىمىزدا كۆرىمىز. خىتاي دائىرىلىرى «پەردە ئارقىسى»دا تېررىتورىيەسىنىڭ ئورتا ئاسىيا بىلەن تۇتاشقان غەربىي چېگرىسىنى بۇرۇنلا كېڭەيتىپ سىزىپ بولدى، يېقىندا «سەھنە»گە ئېلىپ چىقىشى ۋاقىت مەسىلىسى).

- خىتاي قازاقىستاننىڭ تەبىئىي گاز ۋە نېفىت بايلىقلىرىغا كۆز تىكتى.1997-يىلى 6-ئايدا، خىتاي دۆلەتلىك نېفىت شىركىتى (CNPC) قازاقىستاننىڭ غەربىدىكى تەبىئىي گاز ۋە نېفىت ئىشلەپچىقىرىش جەمئىيىتى«ئاقتۆپە نېفىت Aktyubinskmunay (Ақтөбемұнай))»نى 4 مىليارد 320 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا سېتىۋالغان بولۇپ،بۇ نېفىتلىكنىڭ يوشۇرۇن زاپىسى 140 مىليون توننا. شۇ يىلى 8-ئايدا، خىتاي دۆلەتلىك نېفىت شىركىتى (CNPC) 1 مىليارد 300 مىليون دوللارغا «ئۆزەن نېفىت Uzen (Өзенмұнай))»نىڭ % 60 لىك پېيىنى سېتىۋالغان، ئۇنىڭ زاپىسى تەخمىنەن 200-250 مىليون توننا (Kazakhstan History, 2022).

گىرېتسىيەنىڭ ئەڭ چوڭ، ئەمما ياۋروپادا سەككىزىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان پىرائۇس پورتى (Port of Piraeus) نىڭ 67% پېيىنى خىتايلار 2016-يىلى 4-ئايدا سېتىۋېلىپ باشقۇرۇپ ئىشلىتىشنى قولغا كىرگۈزدى (Chinadaily, 2021). بۇنىڭلىق بىلەن خىتاي ياۋروپادا،بولۇپمۇ گىرېتسىيەنىڭ دىپلوماتىك سىياسىتىگە تەسىر كۆرسىتىشكە باشلىدى. بىز بۇنى ياۋروپا ئىتتىپاقى 2017-يىلى بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىدا خىتاينى ئىنسان ھەقلىرى جىنايىتى بىلەن ئەيىپلىگەندە، گىرېتسىيەنىڭ رەت بىلىتى تاشلىغانلىقىدىن ئېنىق كۆرەلەيمىز (Reuters, 2017). كۆرۈنۈپ تۇرۇپتىكى، بۇ ياۋروپا ئىتتىپاقىنىڭ ئىرادىسى ۋە بىرلىكىگە پالتا چېپىشتۇر.

-يۇقارقىلاردىن باشقا،ئەڭ دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغىنى ۋە پۈتۈن دۇنيادا غۇلغۇلا پەيدا قىلغىنى خىتاينىڭ جىبۇتى (Djibouti) دا ئون مىڭ ئەسكەر ئورۇنلاشتۇرغىدەك ئىقتىدارغا ئىگە ھەربىي بازا قۇرۇشىدۇر (AlJazeera, 2017). بۇ خىتاينىڭ «مەبلەغ سېلىش، قۇرۇلۇش قىلىش ۋە قەرز بېرىش»تەك يۇمشاق كۈچى بىلەن قازانغان ئەڭ چوڭ مۇۋەپپەقىيىتى. (خىتاينىڭ جىبۇتى ھۆكۈمىتىنى قانداق چارىلەر بىلەن قەرزگە بوغۇپ ئۆزلىرىگە بېقىندى ھالەتكە

چۈشۈرۈپ قويغانلىقى ئايرىم بىر تەتقىقات تېمىسىدۇر). دۇنيا سودىسىدا ناھايىتى مۇھىم رول ئوينايدىغان قىزىل دېڭىز-ھىندى ئوكياننىڭ ئالاقىسىنى كونترول قىلالايدىغان، سۇۋەيش قانىلىنىڭ بېشىدا قۇرۇلغان بۇ ھەربىي بازا، 3400 ئەسكەر تۇرىدىغان ئامېرىكا بازىسىدىن بىر قانچە كىلومېتىر يىراقلىقتا قۇرۇلغان. خىتاي بۇ بازىدىن پايدىلىنىپ ئافرىقا، ئەرەب دۇنياسىدىكى سودا ۋە باشقا پائالىيەتلىرىنى قوغداشنى مەقسەت قىلىدۇ.

مىللىي ئىگىلىكى كۈچسىز دۆلەتلەر ۋە ھۆكۈمەتلەرگە قارشى خىتاي قولىدىكى ئەڭ كۈچلۈك «قەرز قورالى»نى قوللىنىپ، ئۇلارنىڭ «بېشىنى ئەگدۈردى»، ئىستراتېگىيەلىك نۇقتىلىرى ۋە پورتلىرىنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقى، ئىشلىتىش ھوقۇقىغا ئېرىشتى ۋە بەزى مۇھىم ئورگان - قۇرۇلۇشلارغا «شېرىك» بولدى. بۇ خىتايىنى تېخىمۇ چوڭ ئىستراتېگىيەلىك ئىمتىيازغا ئېرىشتۈردى. داڭلىق خىتايشۇناس مۇتەخەسسىس جون پومفرېت (John Pomfret)، بېيجىڭنىڭ دۇنيا مىقياسىدىكى قەرز تۇزاقلىرىنى «جاھانگىرلىك ئارزۇسىنىڭ تىجارەت ماركىسى» دەپ تەسۋىرلىگەن (Pomfret, 2018). (سېھىرلىك «قەرز قورالى»نىڭ خىتاينىڭ «قايسى دۆلەتنى، نېمە نىشان ئۈچۈن ۋە قانداق ۋاستىلار بىلەن قەرزگە بوغىمىز؟» دېگەن سوئاللار ئايرىم تەتقىق قىلىشقا ئەرزىيدۇ). دېمەك بۇلار، خىتاينىڭ تىجارەت ۋە مەبلەغ سېلىشنى سىياسىيلاشتۇرۇش، دۇنياغا «قانۇنلۇق» ھالدا يۇمشاق كېڭەيمىچىلىكى ئۈچۈن ئاساس ۋە باھانە تەييارلايدۇ.

2.4 قاتتىق كېڭەيمىچىلىك: ھەربىي كېڭەيمىچىلىك – جىن شىشىدىن چىقتى

ئۈچىنچى دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ پۇرىقى كېلىۋاتقان رۇسىيە - ئۇكرائىنا ئۇرۇشىغىچە دۇنيانىڭ ئوخشىمىغان جايلىرىدا، نۇرغۇن چوڭ ۋە كىچىك تىپتىكى ئۇرۇشلار داۋاملاشماقتا. ئۇرۇشنىڭ ئاساسلىق تۈرلىرى ۋاكالەتچى ئۇرۇش ياكى ئاسىممېترىك (سىممېترىك بولمىغان) ئۇرۇش (يەنى ئاجىز ھەربىي قىسىملارنىڭ كۈچلۈك ھەربىي قىسىملارغا قارشى ئېلىپ بارغان ئادەتتىن تاشقىرى ئۇرۇش ئۇسۇلىنى، ئامىللىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئۇرۇش ئۇسۇلى). ئامېرىكا بىلەن ھەر ساھەدە رىقابەتكە كىرگەن خىتاي ھۆكۈمىتى دۇنياغا ئېچىلىش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن ھەربىي ساھەدە كۈچلىنىشنى ھاياتىي پىلان قىلغان ۋە ھەربىي خامچوتنى ئۈزلۈكسىز ئاشۇرغان . 2022-يىلى 5-مارتتا ئېچىلغان خىتاي 13-نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 5-يىغىنىدا قاراپ چىقىشقا سۇنۇلغان خامچوت لايىھەسىگە ئاساسەن، 2022-يىلدىكى دۆلەت مۇداپىئە چىقىمى بىر تىرىليون 450 مىليارد يۈەن (تەخمىنەن 229 مىليارد 600 مىليون ئامېرىكا دوللىرى) بولۇپ، 2021-يىلدىكى ھەربىي چىقىمغا سېلىشتۇرغاندا % 7.1 ئاشۇرۇش پىلانلانغان (中航证券, 2022). خىتاي ھەربىي خامچوتتا دۇنيادا ئامېرىكىدىن قالسا 2-ئورۇندا تۇرىدۇ. بۇ خىتاي دۆلىتىنىڭ كېڭەيمىچىلىك پىلانىدىكى «مەبلەغ سېلىش»، «قەرز بېرىش» نىقابىدىكى يۇمشاش كېڭەيمىچىلىكتىن ھەربىي كۈچ ئۈستۈنلۈكى ئارقىلىق قاتتىق قوللۇق بىلەن ئاشكارا كېڭەيمىچىلىككە ئۆتۈۋشىدىن دېرەك بېرىدۇ. بۇنىڭ ئىپادىلىرى: باشقا دۆلەتلەرگە ھەربى بازا قۇرۇش ۋە ئەسكەر تۇرغۇزۇش؛ ئىستراتېگىيەلىك پورتلارنى سېتىۋېلىش؛ ھەتتا ياۋروپا دۆلەتلىرىگىچە قورال-ياراق، ھەربىي تېخنىكا سېتىش؛ باشقا دۆلەت ئارمىيەسىگە «ئىقتىسادىي ياردەم» بېرىش ئارقىلىق ئۇ دۆلەتتە سىياسىي ئۆزگىرىش قىلىش ۋە باشقىلار. مەسىلەن، 2017- -يىلى 11-ئاينىڭ 14-كۈنى، زىمبابۋې ئارمىيەسى پايتەخت خارارېغا باستۇرۇپ كىرىپ،سىياسىي ئۆزگىرىش قىلدى ۋە خىتايغا قىزىقمىغان روبېرت مۇگابىنىڭ 37 يىل داۋام قىلغان ھۆكۈمىتى ئاغدۇرۇپ تاشلاندى. بۇ ھەربىي ھەرىكەتنى بېيجىڭ دائىرىلىرى رىغبەتلەندۈردى ۋە ياردەم بەردى (AA, 2017). خىتاينىڭ «باشقا دۆلەتنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلاشماسلىق» يۇمشاق دىپلوماتىك سىياسىتىدىن، «مەنپەئەتىمىزنى قوغداش ئۈچۈن ھەر چارىنى سىنايمىز» سىياسىتىگە ئۆتۈشىنى، رىۋايەتلەردىكى ئاقىۋىتى تېخىمۇ خەتەرلىك بولغان «جىننىڭ شىشىدىن چىقىشى»غا ئوخشىتىش مۇمكىن. بۇ دېگەنلىك، ھازىرقى خىتاي خەلقئارا سودىغا ئورتاق مەنپەئەتلىنىشتىن بەكرەك، بايلىق-ئېنېرگىيە مەنبەسىگە ئېرىشىش ۋە چەتئەلدىكى مەبلەغ ۋە پۇقرالىرىنىڭ بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلىشنى

ئالدىنقى ئورۇنغا قويىدۇ ۋە بۇنىڭ ئۈچۈن ھەربىي كۈچ قوللىنىشتىن چېكىنمەيدۇ.

خىتاي ھۆكۈمىتى 1997-يىلى ئېلان قىلغان «دۆلەت مۇداپىئەسى ۋە ھەربىي زامانىۋىلاشتۇرۇشنىڭ «ئۈچ باسقۇچلۇق» ئىستراتېگىيەسى» نى تېز سۈرئەتتە ئەمەلگە ئاشۇرماقتا. 6G تېخنىكىسى، مىكرو ئېلېكترون تېخنىكىسى، ئوپتىكىلىق تېخنىكا، ئېنىق يېتەكلەش تېخنىكىسى، يېڭى ماتېرىيال تېخنىكىسى ۋە ئالەم قاتنىشى تېخنىكىلىرى قاتارلىق ئۈستكۈر ۋە نازۇك تېخنىكىلارنىڭ ھەربىي ساھەدە كەڭ قوللىنىلىشى خىتاينىڭ نېمىگە تەييارلىق قىلىۋاتقانلىقىنى، بۇنىڭ بۈگۈنىدە بىزگىلا ئەمەس، بەلكى يېقىن كەلگۈسىدە پۈتۈن دۆلەتلەر ئۈچۈن ئېغىر خەتەر پەيدا قىلىپ، ئورنىنى تولدۇرۇۋالغىلى بولمايدىغان ئاقىۋەتلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغانلىقىنى كۆرۈپ يېتەلەيمىز.

خىتاينىڭ ھەربىي كېڭەيمىچىلىكىنى يەنە سىرىلانكىنىڭ ھامبانتوتا پورتىدىن، پاكىستاننىڭ گۋادار پورتىدىن، كامبودژانىڭ تايلاند قولتۇقىدىكى رېئام (Ream) دېڭىز ئارمىيە بازىسىدىن ۋە جىبۇتىدىكى ھەربىي (Theguardian, 2022) بازىسىدىن ئېنىق كۆرەلەيمىز. بولۇپمۇ «ۋال كوچىسى گېزىتى»(WSJ) نىڭ خەۋىرىگە قارىغاندا، خىتاينىڭ ئېكۋاتور گۋىنىيىسىنىڭ دېڭىز بويىدىكى باتا شەھىرىدە ھەربىي بازا قۇرماقچى بولغان. خىتاي بۇ بازا ئارقىلىق ئامېرىكانىڭ غەربىي دېڭىز قىرغىقىغا يېقىن ئورۇش پاراخوتى ۋە سۇ ئاستى پاراخوتىنى ئورۇنلاشتۇرالايدۇ ۋە رېمونت قىلالايدۇ. بۇ ئامېرىكا دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىكى، بەشبۇرجەكلىك بىنا ۋە ئاقسارايى ئۈچۈن جىددىي ئاگاھلاندۇرۇش قوڭغۇرىقى ھېسابلىنىدۇ (WSJ, 2021). كۈنىمىزدە، خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ پىلانلىشى، يولىيورۇقى، دىپلوماتىك يول ئېچىپ بېرىشى ۋە ئىقتىسادىي قوللىشى بىلەن خىتاي كارخانىلىرىنىڭ (كۆپىنچىسى دۆلەت ئىگىلىكىدە ياكى ھەربىي ئارقا كۆرۈنۈشى بار كارخانىلار) مەلۇم دەرىجىدە ياكى پۈتۈنلەي ئىگىدارلىق ۋە ئىشلىتىش ھوقۇقىنى ئۆتكۈزىۋالغان پورتلار، دۇنيادا 90 دىن ئاشىدۇ. خىتايغا نىسبەتەن بۇ پورتلارنىڭ ئىستراتېگىيەلىك ئەۋزەللىكى ئۇنىڭ ئىقتىسادىي ئەۋزەللىكىدىن بەكرەك مۇھىم، چۈنكى خىتاي ئۆزىنىڭ يەر شارى خاراكتېرلىك مەنپەئەتىنى قوغداش ۋە ئامېرىكىنىڭ دۇنيادىكى ھەربىي ھۆكۈمرانلىق ئورنىغا جەڭ ئېلان قىلىش ئۈچۈن، نۆۋەتتە كەلسە ئالدىنقى سەپتىكى بۇ پورتلارنى ھەربىي ئىشلارغىمۇ ئىشلىتەلەيدۇ. خىتاينىڭ بەس-بەستە مۇھىم پورتلارغا ۋە ئىستراتېگىيەلىك نۇقتىلارغا ئىگە بولۇشقا ئالدىرىشىدىن، ھەربىي كېڭەيمىچىلىكتىكى قارا نىيىتىنى ئېنىق ئوقۇيالايمىز. چۈنكى بۇ خىتاينىڭ خەلقئارانىڭ سودا، سىياسىي ۋە ھەربىي كۈچ خەرىتىسىنى قايتىدىن سىزىپ، دۇنياغا جاھانگىر بولۇش ئارزۇسىنىڭ كۈچ قالقىنى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

3.4 نوپۇس كېڭەيمىچىلىكى: بارسا كەلمەس يول

نوپۇسنىڭ چېگرا ھالقىپ باشقا بىر يەرگە كۆچۈشى بىر دۆلەت ئۈچۈن كۆرۈنۈشتە يۇمشاق، نۆۋەتتە كەلسە قاتتىق كۈچ ئېلېمېنتى بولۇپ، ئۇ يەنە ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي ۋە مەدەنىيەت مۇھىتىغا تەسىر كۆرسىتىدىغان ھەرىكەتچان ئامىل. خىتاينىڭ تۈركۈملەپ چەتئەلگە كۆچۈش تارىخى 1840-يىللاردىن باشلانغان بولۇپ، يېقىنقى 20 يىللىق جەرياندا تەدرىجىي ئۆرلەپ، 2019-يىلىلا بىر يىل ئىچىدە 10 مىليوندىن ئېشىپ كەتكەن (知乎, 2020).

2019-يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە، خىتاي كۆچمەنلىرىنىڭ ئاساسلىق مەنزىلى شىمالىي ئامېرىكا ۋە شەرقىي ئاسىيادىكى تەرەققىي تاپقان ئىقتىسادىي گەۋدىلەر بولغان. خىتايلار ئامېرىكىغا ئەڭ جىق كۆچكەن بولۇپ، سانى 2 مىليون 900 مىڭ (% 27) بولغان. بۇنىڭدىن باشقا خوڭكوڭدا 2 مىليون 270 مىڭ (% 21)، ياپونىيەدە 784مىڭ، كانادادا 691 مىڭ، ئاۋستىرالىيەدە 641 مىڭ، ئىتالىيەدە 238 مىڭ، ئەنگلىيەدە 225 مىڭ ئىكەن (CCG, 2022). ھازىرغىچە باشقا دۆلەت پۇقراسى بولغان خىتاي مۇھاجىرلىرى 50 مىليوندىن ئاشىدۇ. بۇلاردىن تايلاندتا 9.4 مىليون، مالايسىيادا 7.4 مىليون، ئامېرىكىدا 4.1 مىليون، كانادادا 1.5 مىليون خىتاي مۇھاجىرى ياشايدۇ. چەتئەلدىكى خىتاي نوپۇسىنىڭ بۇنداق ئېشىپ بېرىشى، ئۇلار يەرلەشكەن رايون ياكى دۆلەتنىڭ سىياسىي، ئىجتىمائىي ۋە باشقا ۋەزىيىتىگە تەسىر كۆرسەتمەكتە. دېموكراتىك

دۆلەتلەردە پارتىيە رەئىسى، پارلامېنت ئەزاسى قاتارلىق مۇھىم ئەمەللەرگە يۈكسەلگەن كۆچمەن خىتايلار ئىچىدە، ئەركىن ئىرادىسىنى خ ك پ گە تەسلىم قىلغان، ئۇنىڭ يولیورۇقى بويىچە ئىش قىلغان، ھەتتا جاسۇسلۇق قىلغانلارمۇ ئاز ئەمەس.

20 يىل جەريانىدا خىتايدىن چېگرا ھالقىپ كۆچكەنلەرنىڭ يىللىق سانى
بىرلىك: تۈمەن

خىتاي كۆچمەنلىرى ياكى يېڭى كۆچمەنلىرىنىڭ جىنس نىسبىتى پەرقى خېلى چوڭ بولۇپ، ئەرلەر 58% نى ئىگەللەيدۇ. تۈركىيەدە مېنىڭ كۆزىتىشىم، مۇناسىۋەتلىك كىشى ۋە ئورۇنلار (بولۇپمۇ ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى ئورنى) دىن سۈرۈشتۈرۈشۇم نەتىجىسىدە، بۇ غەيرىي رەسمىي مەلۇمات ئوتتۇرىغا چىقتى: تۈركىيەگە ئىش، تىجارەت، ئوقۇش ۋە باشقا مەقسەت بىلەن كەلگەن، ئولتۇراقلىشىش كېنىشكىسى ياكى تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى پۇقرالىقىنى ئالغان خىتايلارنىڭ 90% نىڭ يېشى 20-35 ئارىسىدا بولۇپ، بۇلار ئىچىدە ئەرلەرنىڭ نىسبىتى 85% .

نيۇيورك شەھەر رايونى ئاسىيا سىرتىدىكى ئەڭ كۆپ خىتاي نوپۇسى بار شەھەر ھېسابلىنىدۇ. مۆلچەرلىنىشىچە، 2017-يىل تىزىمغا ئېلىنغان خىتايلارنىڭ سانى 893 مىڭ 697 بولغان، 18ياشتىن 34 ياشقىچە بولغانلارنىڭ سانى 226 مىڭ 615 (AFF, 2020).

پاكىستاندىن سېتىۋالغان گۋادار پورتى (Gwadar Port) ۋە ئۇنىڭ ئەتراپى پۈتۈنلەي «خىتاي شەھىرى»گە ئايلانغان بولۇپ، مىڭلىغان خىتاي ئەسكەرلىرى «ئامانلىق ساقلاش» خادىمى سۈپىتىدە پاكىستان قانۇن-تۈزۈملىرىدىن ھالقىغان ئۆزگىچە «دۆلەت قانۇنى»نى ئىجرا قىلماقتا. خىتايدىكى ئالدىنقى قاتاردىكى بىر مەبلەغ سېلىش شىركىتى 500 مىليون دوللار مەبلەغ سېلىپ 2023-يىلغىچە گۋادار شەھىرىگە ئورۇنلىشىشى مۆلچەرلەنگەن 500 مىڭ خىتاي كەسپىي خادىملىرىغا كېرەكلىك تۇرالغۇ ئۆي قۇرۇلۇشىنى سالدىغانلىقىنى ئېلان قىلغان (Shah, 2017).

ژۇرنالىست يازغۇچى مەھمەت ئالى ئۆنەل

(Mehmet Ali Önel): «خىتايلار تۈركىيەنى ئىستېلا قىلىش ھەرىكىتىنى قوزغىدى!» ناملىق ماقالىسىدە، خىتايلارنىڭ ئۆي سېتىۋېلىش ئارقىلىق تۈركىيە پۇقرالىقىغا ئۆتكەن خىتايلارنىڭ سانىنى 10 مىليون يەتكۈزۈش ۋە ئىستانبۇلنىڭ ھەر بىر كوچىسىغا بىر خىتاي ماگىزىنى ئېچىش ئۈچۈن پىلانلىق ئىش قىلىۋاتقانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغان (Yeniakit, 2019). بۇ خىل نوپۇس «ئىستېلاسى»نى باشقا دۆلەت ۋە رايونلاردىمۇ ئۇچۇق كۆرەلەيمىز.

قازاقىستاندا پائالىيەت قىلىۋاتقان يەتتىنچى نۆۋەتلىك دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى ئەلىشىر خېلىلوف ۋە خالىدە ئازىمبەكوۋانىڭ ئىنكاس قىلىشىچە، قازاقىستان، قىرغىزىستاندا خىتاي شىركەتلىرى جىق بولغان رايونلاردا، خىتايلارنىڭ يەرلىك قىز-چوكانلار بىلەن رەسمىي ياكى پۇقرالىق ئېلىش ئۈچۈن «يالغان» توي قىلىش ئەھۋالى خېلى ئېغىر بولماقتا. تاراتقۇلاردا بۇ خىل خەۋەرلەرنى ئېلان قىلىش ھۆكۈمەت دائىرىلىرى تەرىپىدىن چەكلەنگەن. دۇنيا بانكىسى ساندان(مەلۇمات ئامبىرى) مەنبەلىرىدە كۆرسىتىلىشىچە، 2020-يىلى قازاقىستاننىڭ نوپۇسى جەمئىي 18 مىليون 754 مىڭ بولۇپ، ئاياللار نوپۇسى 51.5% نى، ئەرلەر بولسا 48.5% نى ئىگەللەيدىكەن (Worldbank, 2022). قازاقىستاندىكى ئاياللار نوپۇسىنىڭ ئۇشۇق بولۇشى خىتاي ئەر بويتاقلىرى ئۈچۈن يېڭى «مەنبە» بولۇپ قېلىشى مۇمكىن.

ئارتۇق بويتاق ئەرلەر ۋە ئېشىنچە ئەمگەك كۈچى مەسىلىلىرىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن، خىتاي ھۆكۈمىتى پىلانلىق ھالدا ئۆز خەلقىنى باشقا دۆلەتلەرگە كۆچۈشكە، ئولتۇراقلىشىشقا زورلىماقتا، رىغبەتلەندۈرمەكتە ۋە بۇنىڭ ئۈچۈن كېرەكلىك ئىمكان، دىپلوماتىك يول، ئىقتىسادىي ياردەملەرنى قىلماقتا. چۈنكى ئامېرىكا بىلەن بولغان كۆپ تەرەپلىك رىقابەتتە، ئېشىنچە نوپۇس ۋە ئۇنى ئىستراتېگىيەلىك ھالدا چېگرا ھالقىتىپ دۇنياغا يېيىش، خىتاينىڭ قولىدىكى ئەڭ ئۈستۈن، ھەم ئەۋزەل ئاسىممېترىك (سىممېترىك بولمىغان) ئۇرۇش قورالى. بېيجىڭ دائىرىلىرى بۇ ئەۋزەللىكتىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىش ئۈچۈن، كۆپ يۆنىلىشلىك كۆچ پىلانلىرىنى ئىجرا قىلدى ۋە ئىجرا قىلماقتا. مەسىلەن: خىتاينىڭ «قەرز قورالى» تەھدىتى ئاستىدا قالغان دۆلەتلەر باشقا ھېچبىر دۆلەتنىڭ پۇقرالىرىغا قىلمىغان ئىلتىپات، قولايلىقنى خىتاي پۇقرالىرىغا قىلماقتا. 1958-يىلى 4-ئاينىڭ 15-كۈنى، ماۋ زېدۇڭ «نوپۇسنىڭ كۆپلۈكى كۈچ دېمەكتۇر (人多力量大)» دېگەن مەشھۇر قاراشنى تەكىتلىگەندىن بۇيان، خىتاي نوپۇسى ئۇچقاندەك ئېشىپ بارغان. 1982-يىلى پىلانلىق تۇغۇت سىياسىتىنى يولغا قويغان بولسىمۇ، ماۋ زېدۇڭنىڭ مىللەتچىلىك ئىدىيەسى بويىچە، خ ك پ مەركىزىي كومىتېتى سىياسىي بيۇروسى 2021-يىلى 5-ئاينىڭ 31-كۈنى يىغىن چاقىرىپ، پىلانلىق تۇغۇت چەكلىمىسىنىڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۈچ بالىلىق سىياسەتنىڭ يولغا قويۇلۇشىنى ماقۇللىغان (新华网, 2021). بۇ ئەسلىدىنلا نوپۇسى جىق، جىنس نىسبىتى تەڭپۇڭسىز خىتاينىڭ ئىنسانىيەتكە ۋەھىمە سېلىپ، نوپۇس بىلەن دۇنيانى ئىستېلا قىلىشى قارا نىيىتىنىڭ يەنە بىر نامايەندىسى.

خۇلاسە

ۋەتىنىمىزنىڭ خىتايغا خوشنا بولۇپ قېلىشى جۇغراپىيەلىك قىسمىتىمىز، مۇشۇنداق ئادالەتسىز بىر مۇھىتتا تۇغۇلۇپ ياشىشىمىز بىزنىڭ تەقدىرىمىز. كېلەچەكتە يەرشارىغا زومىگەر بولۇشقا نىيەتلەنگەن خىتاينىڭ زۇلمىنى ئەڭ جىق تارتقان، ئۇنى ئوقۇيالايدىغان ۋە چۈشىنەلەيدىغان، ئەڭ سىرلىق غەرىزىنىمۇ بىلەلەيدىغان بىزدىن باشقا بىر خەلق يوقتۇر. خىتاي گەرچە ئىقتىسادتا كۈچلەنسىمۇ، خەلقئارا سەھنىدە باش رولچى بولۇپ بەزى «ئويۇن»لارنى ئوينىيالىغان بولسىمۇ، دۇنياغا خوجا بولۇش نىيىتىگە يېتەلمەيدۇ. چۈنكى خىتاينىڭ دۇنيا سىياسىي سەھنىسىدە باشلامچى بولالىغىدەك سۈپىتى، دېموكراتىيە چۈشەنچىسى، ئىنسان ھەقلىرىگە ئەھمىيەت بېرىدىغان نىيىتى

ۋە ئۆلغار مەدەنىيەت ئاساسىنىڭ يوقلىقىنى ھەر بىر ھەرىكىتىدىن بەكمۇ ئېنىق كۆرگىلى بولىدۇ. بۈگۈنكى شەرقىي تۈركىستاندىكى «قىيامەت» نىڭ يېقىن ئەتىدە دۇنيانىڭ بېشىغا كەلمەسلىكى، ئىنسانىيەتنىڭ «قانىغان يارىسى»نىڭ تېخىمۇ ئېغىرلاپ كەتمەسلىكى ۋە بۇ يارىنىڭ شىپا تېپىشى ئۈچۈن تۆۋەندىكى جەھەتلەردىن تىرىشچانلىق كۆرسىتىشىمىزنى زۆرۈر دەپ قارايمەن.

ھەر قايسى مىللەتلەرنى، رەھبەرلەرنى ۋە مۇناسىۋەتلىك ئورگان - قۇرۇلۇشلارنى تۆۋەندىكى تەرەپلەردىن ئويغىتىشىمىز زۆرۈر:

-خىتاينىڭ ئېنېرگىيە ئاچكۆزلىكى، ھەر يەردە تالان قىلىش قارا نىيىتىنىڭ يوشۇرۇن ئىكەنلىكىنى،"سەن ئۆل، مەن ياشاي «سۈيقەستىنى تېخىمۇ ئايدىڭلاشتۇرۇش ۋە ئاگاھلاندۇرۇش؛

- خىتايدىن ھالقىپ چىقىپ پۈتۈن دۇنياغا يامرايدىغان، ئەتىدىلا دۇنياغا تەھدىت بولىدىغان «ئوشۇق ئەر» كىرىزىسىنى ۋە خىتاينىڭ يېڭى باشلىغان «ئۈچ باللىق بولۇش» سىياسىتىنى تېخىمۇ ئايدىڭلاشتۇرۇش ۋە باشقىلارنى ئاگاھلاندۇرۇش؛

- ئىقتىسادىي، تېخنىكا، ھەربىي ۋە باشقا ساھەلەردە خىتاي بىلەن ھەمكارلىشىشنىڭ، ئەمەلىيەتتە كېلەچەكتىكى دۈشمەننى كۈچلەندۈ- رىدىغانلىقىنى تېخىمۇ ئايدىڭلاشتۇرۇش؛

- مىللىي مەنپەئەتى، سىياسىي مەقسىتى ئۈچۈن زامانىۋى دەۋردىمۇ باشقا بىر مىللەتنى پۈتۈنلەي يوقىتىۋېتىشتىن ئىككىلەنمەيدىغان خىتاي ھۆكۈمىتىنى «ئىرقىي قىرغىنچىلىق» ۋە ئاسسىمىلياتسىيە جىنايىتى، «جىنس قىرغىنچىلىقى» جىنايىتى، ئىنسانىي ۋە مەنىۋى قىممەتلەرنى دەپسەندە قىلىش جىنايىتى، يەرلىكلەرنىڭ بايلىق ھەققىنى تالان- تاراج قىلىش جىنايىتى ۋە باشقا جىنايەتلىرىنى «يەرشارى ماگنىتسكىي كىشىلىك ھوقۇق جاۋابكارلىق قانۇنى» The Global Magnitsky Human Rights (Accountability Act ۋە باشقا خەلقئارالىق قانۇن- تۈزۈم مېخانىزمى بويىچە ئەڭ ئېغىر شەكىلدە جازالاشنىڭ «قانىغان يارا»نىڭ ساقىيىشىنىڭ كاپالىتى، گۈزەل بىر دۇنيا بەرپا قىلىشنىڭ جىددىي تەقەززاسى ئىكەنلىكىنى تېخىمۇ ئايدىڭلاشتۇرۇش؛

-خىتاينىڭ چىرىكلىك،خىيانەت ۋە پارىخورلۇققا ئىلھام بېرىدىغان، زىيانلىق سودا ۋە تەڭسىز شېرىكلىككە قىستايدىغان،ساندان(سانلىق مەلۇماتلار) ۋە بىلىم- مۈلۈك ھوقۇقىنى قوغداشقا سەل قارايدىغان، ئىنسان ھەقلىرى، تور بىخەتەرلىكى، خەلقئارا قانۇن ۋە باشقا نىزاملارنى دەپسەندە قىلىدىغان ۋە كېلەچەكتە تەھدىت ئېلىپ كېلىدىغان قىلمىشلىرىنى تېخىمۇ ئايدىڭلاشتۇرۇش؛

-خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ مەنىۋى قىممەت قاراشلىرى خىتاي خەلقى ئۈچۈنلا ئەمەس، بەلكى پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ ھەق-ھۆرلۈك قىممەت قاراشلىرى ئۈچۈنمۇ جىددىي بىر تەھدىت. بىز بۇنى تېخىمۇ ئېنىق ئايدىڭلاشتۇرۇشىمىز ۋە پۈتكۈل ئىنسانىيەتنى بۇ بالايى- ئاپەتكە قارشى ئورتاق تەدبىر ئېلىشقا چاقىرىشىمىز لازىم؛

- دۇنيانىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە پۇل- مۇئامىلە تەرتىپىنى ۋە سىستېمىسىنى ئۆز ئىرادىسىگە ماسلاشقان شەكىلدە يېڭىدىن تۈزۈپ چىقىشقا ۋە ئۇنىڭغا رەھبەرلىك قىلىشنى مەقسەت قىلغان خىتاي، سىياسىي سالمىقىنى ئاشۇرۇش ئىستراتېگىيەسىنى ئۇزۇندىن بۇيان ئوخشىمىغان دۆلەتلەردە سىناق قىلىپ مۇۋەپپەقىيەت قازاندى. بۇ تەجرىبىسىنى يەرشارىلاشتۇرۇپ تېخىمۇ كېڭەيتىۋاتقان بېيجىڭنىڭ يامان غەرىزىنى تېخىمۇ ئايدىڭلاشتۇرۇش ۋە ئاگاھلاندۇرۇش؛

- شەرقىي تۈركىستاندىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىققا قارشى ئەڭ ئاۋانگارت رول ئېلىشى كېرەك بولغان تۈرك-ئىسلام جۇمھۇرىيەتلىرىنى، خىتاي بىلەن تۈزگەن كېلىشىم-ھەمكارلىقنى يېڭىدىن كۆزدىن كەچۈرۈشكە تەشەببۇس قىلىش؛ شەرقىي تۈركىستاننىڭ كېڭەيمىچى خىتايغا قارشى ئەڭ ئاخىرقى قەلئە ئىكەنلىكىنى، بۇ قەلئە يىقىلسا ئوتتۇرا ئاسىيادىن باشلىنىدىغان ئىشغالنىڭ تېزلىشىپ كېتىدىغانلىقىدىن ئاگاھلاندۇرۇش؛

خىتاينى بىردىن بىر دۈشمەن، ۋەتىنىمىزنىڭ ئازاتلىقىنى ئەڭ ئاخىرقى نىشانى قىلغان تەشكىلات ۋە پائالىيەتچىلەرگە قارىتا:

-ئامېرىكا ۋە شىمالىي ئاتلانتىك ئەھدى تەشكىلاتى(NATO) قاتارلىق خىتايغا قارشى تەسىر كۆرسىتەلەيدىغان كۈچلەرنىڭ قىسقا ۋە ئۇزۇن مۇددەتلىك ئىستراتېگىيەسىنى ئۆزلەشتۈرۈش زۆرۈر؛

- بىز دەۋايىمىزدىكى ئوتتۇرا ۋە ئۇزۇن مەزگىللىك ھەرىكەت پىلانىمىزنى كېلەچەكتە شەكىللىنىدىغان دۇنيا سىياسىي ۋەزىيىتىگە ئۇيغۇن شەكىلدە بېكىتىشىمىز زۆرۈر؛

- دۆلەت ھالقىغان يەرشارى خاراكتېرلىك كۈچلەر(Global Powers)نى ۋە ئۇلارنىڭ كېلەچەكنى شەكىللەندۈرۈش مۇددىئاسىنى ئالدىن ئوقۇيالىشىمىز؛ دۇنيانى باشقۇرۇۋاتقان سىياسىيونلار بىلەن كاپىتالنى باشقۇرۇۋاتقانلار ئوتتۇرىسىدىكى كېلەچەكتە ساقلىنىغلى بولمايدىغان كۈچ سىنىشىش، تىركىششكە تەييارلىق قىلىشىمىز زۆرۈر؛

-خىتاينىڭ مەقستى بىزنى بىر پۈتۈن ئاسسىملياتسىيە قىلىپ، بۇنىڭغا كۆنمىگەنلەرنى ئۆلتۈرۈپ يوقىتىشتۇر. ئۆزىمىزنى تونۇش ۋە تونۇتۇش، ئەتىمىزنىڭ ئۈمىدى بولغان ئەۋلادلىرىمىزنى يارامىلىق ئىزباسار قىلىپ يېتىشتۈرۈش ئۈچۈن مىللىي ئويغىنىش ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىشنى ھەر بىرىمىز ۋە ھەر بىر ئائىلە مىللىي مەسئۇلىيىتى دەپ بىلىشى زۆرۈردۇر؛

ھەممىمىزنىڭ بىرلا نىشانى بار، ئۇ بولسىمۇ ئىنسانىيەتنىڭ قانىغان يارىسىنى شىپا تاپقۇزۇپ ۋەتىنىمىزنى، ئەزىز خەلقىمىزنى خىتاينىڭ چاڭگىلىدىن تېزراق قۇتۇلدۇرۇش. شەرقىي تۈركىستان كېلەچەككە بالا-قازا بولىدىغان خىتاينىڭ دۇنياغا كېڭىيىشىنى ۋە ئىلگىرىلىشىنى توسۇپ تۇرۇۋاتقان ئەڭ ئاخىرقى قەلئە، بىز بولساق بۇ «ئىس-تۈتەكسىز ئۇرۇش» بولۇۋاتقان قەلئەدىكى بىرەر ئەسكەر- جەڭچىمىز. زوراۋانلىققا، يولسىزلىققا قارشى قىلغان بۇ ھەققانىي كۈرىشىمىز چوقۇم غەلبە قىلىدۇ ! ھەققانىيەت ئويغانسا، رەزىللىك يوقىلىدۇ، چۈنكى ئۇ يوقىلىشقا مەھكۇمدۇر!

پايدىلانغان مەنبەلەر:

- AA. (2017, 12 05). *Zimbabve'deki darbe Çin işi olabilir mi?* Anadolu Ajansı: https://www.aa.com.tr/tr/analiz–haber/zimbabve–deki–darbe–cin–isi–olabilir–mi/989844 adresinden alındı
- AFF. (2020, 03 31). *SELECTED POPULATION PROFILE IN THE UNITED STATES*. Retrieved from American FactFinder: https://archive.md/Z66Xd#selection–263.0–263.48
- AlJazeera. (2017, 07 12). *China to open first overseas military base in Djibouti*. Retrieved from Al Jazeera: https://www.aljazeera.com/news/2017/7/12/china–to–open–first–overseas–military–base–in–djibouti
- BBC. (2019, 05 16). **ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਚੀਨ ਵਿੱਚ ਦੇਹ-ਵਪਾਰ ਲਈ ਤਸਕਰੀ ਕੀਤੀਆਂ ਲਾੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ**. Retrieved from BBC: https://www.bbc.com/punjabi/international–48291457
- BBC. (2021, 05 07). *Report_ China emissions exceed all developed nations combined*. Retrieved from BBC News: https://www.bbc.com/news/world–asia–57018837
- CBN. (2020, 05 20). *China's Total Domestic Debt Hit 317% of GDP by April for Record Quarterly Increase*. Retrieved from China Banking News: China's Total Domestic Debt Hit 317% of GDP by April for Record Quarterly Increase: IFF – China Banking News
- CCG. (2022年05月20日). 中国国际移民报告2020. 检索来源: 全球化智库: http://www.ccg.org.cn/archives/61145
- CEIC. (2022, 05 08). *China Iron Ore Price: Daily*. Retrieved from CEIC: https://www.ceicdata.com/en/china/iron–ore–price–daily

- Charbonneau, L. (2021, 10 21). *Global Condemnation of Chinese Government Abuses in Xinjiang*. Retrieved from Human Rights Watch: https://www.hrw.org/news/2021/10/21/global–condemnation–chinese–government–abuses–xinjiang
- Chinadaily. (2021, 10 26). *COSCO raises stake in Greek port*. Retrieved from Chinadaily.com.cn: http://global.chinadaily.com.cn/a/202110/26/WS61775552a310cdd39bc7140a.html
- CIA. (2020). *List of countries by sex ratio.* Langley: The World Factbook.
- CIA. (2022). *China.* Langley: The World Factbook. doi:https://www.cia.gov/the–world–factbook/countries/china/
- CityPopulation. (2022, 05 29). 中國：新疆维吾尔自治区. Oldenburg, Hansa–Ring, Germany. Retrieved from https://www.citypopulation.de/zh/china/xinjiang/admin/
- DAWN. (2013, 02 18). *China given contract to operate Gwadar port*. Retrieved from DAWN.COM: https://www.dawn.com/news/786992/china–given–contract–to–operate–gwadar–port
- Denyer, S., & Gowen , A. (2018, 04 18). *TOO MANY MEN*. Retrieved from The Washington Post: https://www.washingtonpost.com/graphics/2018/world/too–many–men/
- Dettmer, J. (2021, 10 04). *China's Energy Crisis Puts Global Economic Recovery at Risk*. Retrieved from VOA: https://www.voanews.com/a/china–s–energy–crisis–puts–global–economic–recovery–at–risk/6256209.html
- Euronews. (2019, 12 04). *Pakistanlı 629 kadın ve kız çocuğu Çin'e 'gelin' olarak satıldı*. Retrieved from Euronews: https://tr.euronews.com/2019/12/04/pakistanl–629–kadin–ve–kiz–cocugu–cin–e–gelin–olarak–satildi
- Goldprice. (2022, 05 08). *Gold price*. Retrieved from goldprice: https://goldprice.org/
- HRW. (2019). *World Report 2019_ You Should Be Worrying about the Woman Shortage*. Retrieved from Human Rights Watch: https://www.hrw.org/world–report/2019/country–chapters/global–0
- Kazakhstan History. (2022, 05 25). *Kazakhstan–Chinese relations at the present stage*. Retrieved from HISTORY OF KAZAKHSTAN: http://edu.e–history.kz/en/contents/view/2162
- Moramudali, U. (2020, 01 01). *The Hambantota Port Deal_ Myths and Realities* . Retrieved from The Diplomat: https://thediplomat.com/2020/01/the–hambantota–port–deal–myths–and–realities/
- Omonkulov, O. (2020, 04 21). Kuşak ve Yol Projesi Bağlamında Çin–Orta Asya İlişkileri. *ResearchGate*, 57. https://www.researchgate.net/publication/341592574_Kusak_ve_Yol_Projesi_Baglaminda_Cin–Orta_Asya_Iliskileri adresinden alındı
- Ortadoğu. (2021, 03 22). *Çin borçlandırdığı Türk devletlerinin topraklarına el koyuyor*. Ortadoğu Haber: Çin borçlandırdığı Türk devletlerinin topraklarına el koyuyor adresinden alındı
- Pomfret, J. (2018, 08 27). *China's debt traps around the world are a trademark of its imperialist ambitions*. Retrieved from The Washington Post: https://www.washingtonpost.com/news/global–opinions/wp/2018/08/27/chinas–debt–traps–around–the–world–are–a–trademark–of–its–imperialist–ambitions/
- POWER. (2016, 01 01). *The Energy Industry in Xinjiang, China: Potential, Problems, and*

Solutions. Retrieved from POWER: https://www.powermag.com/energy–industry–xinjiang–china–potential–problems–solutions–web/

- Reuters. (2017, 06 18). *Greece blocks EU statement on China human rights at U.N.* Retrieved from Reuters: https://www.reuters.com/article/us–eu–un–rights–idUSKBN1990FP
- RFE/RL. (2022, 06 09). *European Parliament Calls China's Xinjiang Violations 'Serious Risk Of Genocide'*. Retrieved from Radio Free Europe: https://www.rferl.org/a/europe–china–uyghurs–genocide/31891097.html
- Shah, M. A. (2017, 10 21). *500,000 Chinese professionals expected in Gwadar by 2023*. Retrieved from The News International: https://www.thenews.com.pk/print/238644–500000–Chinese–professionals–expected–in–Gwadar–by–2023
- Silverprice. (2022, 05 08). *Silver Price*. Retrieved from silverprice: https://silverprice.org/
- Skopec, R. (2020, 12 31). *Coronavirus is a Biological Warfare Weapon*. Retrieved from Herald Scholarly Open Access: https://www.heraldopenaccess.us/openaccess/coronavirus–is–a–biological–warfare–weapon
- SunSirs. (2022, 05 24). *China Thermal Coal Spot Price*. Retrieved from SunSirs—China Commodity Data Group: http://www.sunsirs.com/uk/prodetail–369.html
- Tasagil, A. (2011). *TÜRKİSTAN* (Cilt 41). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı. 04 07, 2022 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/turkistan adresinden alındı
- TASKIN, B. (2022, 03 19). *Pakistan chose China ties over justice, let Chinese 'bride traffickers' get away, claims report*. Retrieved from The Print: https://theprint.in/go–to–pakistan/pakistan–chose–china–ties–over–justice–let–chinese–bride–traffickers–get–away–claims–report/879843/
- Theguardian. (2022, 06 07). *Chinese military 'to have exclusive use of parts of Cambodian naval base'*. Retrieved from The Guardian: https://www.theguardian.com/world/2022/jun/07/chinese–military–to–have–exclusive–use–of–parts–of–cambodian–naval–base–ream–gulf–of–thailand
- TheWorldBank. (2021). *All Countries and Economies*. Retrieved from The World Bank: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?most_recent_value_desc=true
- TheWorldBank. (2022, 04 27). *CO2 emissions (metric tons per capita) – China*. Retrieved from The World Bank: https://data.worldbank.org/indicator/EN.ATM.CO2E.PC?locations=CN
- THOMSON REUTERS FOUNDATION . (2019, 05 10). *Poor Pakistani Women Trafficked as 'Brides' to China*. Retrieved from The Irrawaddy: https://www.irrawaddy.com/news/asia/poor–pakistani–women–trafficked–brides–china.html
- Trading Economics. (2022, 5 8). *Crude oil*. Retrieved from TRADING ECONOMICS: https://tradingeconomics.com/commodity/crude–oil
- Trading Economics. (2022, 05 10). *Natural gas*. Retrieved from Trading Economics: https://tradingeconomics.com/commodity/natural–gas#forecast
- UNFPA. (2018). *Towards a normal sex ratio at birth in China.* Beijing: UNFPA. Retrieved from https://china.unfpa.org/sites/default/files/pub–pdf/English–UNFPA%20China%20policy%20

brief%20on%20GBSS%20%E6%8E%A8%E5%8A%A8%E4%B8%AD%E5%9B%BD%E5%87%BA%E7%94%9F%E6%80%A7%E5%88%AB%E6%AF%94%E6%AD%A3%E5%B8%B8%E5%8C%96%E8%8B%B1%E6%96%87.pdf

- UNFPA. (2018). 性别失衡背景下中越跨境婚姻研究：中国调查报. 北京: 联合国人口基金.
- UYGHURTRIBUNAL. (2021). *UYGHUR TRIBUNAL JUDGMENT.* Londra: UYGHUR TRIBUNAL. Retrieved from https://uyghurtribunal.com/wp–content/uploads/2021/12/Uyghur–Tribunal–Summary–Judgment–9th–Dec–21.pdf
- VOA. (2021, 08 02). *"Corona Virüsü Çin'deki Laboratuvardan Yayıldı"*. Retrieved from Amerikanin Sesi: https://www.amerikaninsesi.com/a/corona–virusu–cindeki–laboratuvardan–yayildi/5987934.html
- WorldBank. (2021). *List of Countries by Sex ratio.* Washington: World Bank. Retrieved from https://statisticstimes.com/demographics/countries–by–sex–ratio.php
- Worldbank. (2022, 05 25). *Population, total – Kazakhstan _ Data*. Retrieved from The World Bank: https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL.MA.ZS?locations=KZ
- Worldometer. (2022, 05 07). *COVID–19 CORONAVIRUS PANDEMIC*. Retrieved from Worldometer: https://www.worldometers.info/coronavirus/
- WSJ. (2021, 12 05). *China Seeks First Military Base on Africa's Atlantic Coast, U.S. Intelligence Finds*. Retrieved from The Wall Street Journal: https://www.wsj.com/articles/china–seeks–first–military–base–on–africas–atlantic–coast–u–s–intelligence–finds–11638726327
- Yeniakit. (2019, 12 28). *https://www.yeniakit.com.tr/haber/soke–eden–iddia–cinliler–turkiyeyi–istila–operasyonu–baslatti–982238.html*. Yeniakit: https://www.yeniakit.com.tr/haber/soke–eden–iddia–cinliler–turkiyeyi–istila–operasyonu–baslatti–982238.html adresinden alındı
- YIHE, X. (2021, 01 21). *Coalbed methane targets always out of reach for China*. Retrieved from Upstream is part of NHST Media group: https://www.upstreamonline.com/production/coalbed–methane–targets–always–out–of–reach–for–china/2–1–941998

- بىلال نىزام. (2021). شەرقىي تۈركىستان بوپۇس جۇغراپىيەسى. ئەنقەرە: ئۇيغۇر تەتقىقات ئىنىستىتۇتى.
- خەلق تورى. (2009-كۈنى-05ئاينىڭ-06يىلى). شىنجاڭ ‹ ‹دۆلەت ئېنېرگىيىسى› › گۈرۈھىنىڭ مۇھىم ئىستراتېگىيىلىك بازىسى بولۇپ قالدى. خەلق تورى: http://uyghur.people.com.cn/157681/9423230.html دىن ئېلىندى
- خەلق-تورى. (2018-كۈنى-14ئاينىڭ-12يىلى). تارىم نېفىتلىكىدە 100 مىليارد كۇب مېتىر دەرىجىلىك چوڭ گاز زاپىسى بايقالدى. خەلق تورى: http://uyghur.people.com.cn/165019/15747065.html دىن ئېلىندى
- خەلق-تورى. (2021-كۈنى-21ئاينىڭ-06يىلى). تارىم نېفىتلىكىدە 1 مىليارد تونىنا دەرىجىلىك دەرىجىدىن تاشقىرى چوڭقۇر نېفىت-گاز رايونى بايقالدى--خەلق تورى. خەلق تورى: http://uyghur.people.com.cn/156325/15849463.html دىن ئېلىندى
- ئاكادېمىيە. (2022). شەرقىي تۈركىستان. ئىستانبۇل: ئۇيغۇر ئاكادېمىيەسى. https://www.akademiye.org/ug/?page_id=12832 دىن ئېلىندى
- ئەركىن ئاسىيا رادىيوسى. (2013-كۈنى-30ئاينىڭ-4يىلى). كۈرەش قايىنىمىدا ئۆتكەن يىللار - 3. ئەركىن ئاسىيا رادىيوسى: https://www.rfa.org/uyghur/yoruq-sahillar/kuresh-qayniminda-04212013002901.html دىن ئېلىندى

- 万家. (2012年05月11日). 25位»女婴杀手"今日集体受审 合肥中山医院等涉案. 检索来源: 万家热线: http://365jia.cn/news/2012–05–11/0496794F91B10CB2.html
- 中国地质调查局. (2000). 中国铬铁矿资源调查报告. 北京: 国地质调查局. 检索来源: https://www.cgs.gov.cn/ddztt/cgs100/bxcg/fwgj/201611/P020161128425770717420.pdf
- 中航证券. (2022). 解读2022 年中国军费. 25: 03. 检索来源: https://pdf.dfcfw.com/pdf/H3_AP202203251554836522_1.pdf?1648200223000.pdf
- 人民网. (2014年01月27日). 哈密南－郑州±800千伏特高压直流输电工程投运. 检索来源: 人 民 网: http://energy.people.com.cn/n/2014/0127/c71890–24244565.html
- 人民网. (2014年07月31日). 新疆发现价值400亿金矿影响几何? －－能源－－. 检索来源: 人民网: http://energy.people.com.cn/n/2014/0731/c71661–25375420.html
- 人民网. (2018年05月15日). 改革开放40年中国经济发展成就及其对世界的影响. 检索来源: 人民网: http://theory.people.com.cn/n1/2018/0515/c40531–29991327.html
- 人民网. (2018年10月26日). 新疆打造»电力丝绸之路" »疆电外送" 后劲十足. 检索来源: 人民网: http://finance.people.com.cn/n1/2018/1026/c1004–30365071.html
- 人民网. (2021年05月17日). 国家统计局回应»性别比" 话题: 20－40岁性别比为108.9. 检索来源: 中新网: http://m.people.cn/n4/2021/0517/c125–14996855.html
- 人民网. (2022年01月26日). 好消息، 塔里木盆地新发现亿吨级油气区. 检索来源: 人民网: http://finance.people.com.cn/n1/2022/0126/c1004–32340331.html
- 光明日报. (2022年02月26日). 疆电外送电量11年累计突破5000亿千瓦时. 检索来源: 光明日报: https://news.gmw.cn/2022–02/26/content_35546824.htm
- 刘晓. (2015年06月12日). 我国铅锌矿资源现状及其发展对策研究 2015. 中国矿业, 页7. 检索来源: http://www.chinaminingmagazine.com/uploads/pdf/1632716722189.pdf
- 华宝证券. (2021年02月22日). » 铬" 行其市—2021 年铬产业链投资展望. 检索来源: 华宝证券: http://pdf.dfcfw.com/pdf/H3_AP202102231464506051_1.pdf?1614087037000.pdf
- 商务部. (2021). 2020 年度中国对外直接投资统计公报. 北京: 中华人民共和国商务部. 检索来源: http://www.gov.cn/xinwen/2021–09/29/5639984/files/a3015be4dc1f45458513ab39691d37dd.pdf
- 国健委. (2021). 2020中国卫生健康统计年鉴. 北京: 国家卫健委. 检索来源: http://www.nhc.gov.cn/mohwsbwstjxxzx/tjtjnj/202112/dcd39654d66c4e6abf4d7b1389becd01/files/7325fee02bf84676a15ebcfa827c9cd5.pdf
- 国土资源部. (2016). 新疆金矿资源调查报告. 北京: 国土资源部.
- 国土资源部. (2016). 新疆铁矿资源调查报告. 乌鲁木齐: 国土资源部中国地质调查局. 检索来源: https://www.cgs.gov.cn/ddztt/jqthd/xj358/cg/201611/P020161125331490591758.pdf
- 国土资源部. (2016). 新疆铅锌矿资源调查报告. 北京: 国土资源部.
- 国土资源部. (2016). 新疆铜矿资源调查报告. 北京: 国土资源部.

- 国土资源部.（2016）. 新疆锰矿资源调查报告. 北京：国土资源部.
- 国家民委.（2022年02月16日）. 新疆维吾尔自治区. 检索来源：国家民委: https://www.neac.gov.cn/seac/ztzl/201208/1067783.shtml
- 国家统计局.（2022）. 中国统计年鉴—2021. 北京：中国统计出版社. 检索来源: http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2021/indexch.htm
- 国统局.（2021年05月11日）. 第七次全国人口普查主要数据情况. 检索来源：国家统计局: http://www.stats.gov.cn/tjsj/zxfb/202105/t20210510_1817176.html
- 国能局.（2022年04月22日）. 3月疆电外送破百亿千瓦时. 检索来源：国家能源局: http://www.nea.gov.cn/2022–04/22/c_1310569202.htm
- 国能集.（2020年04月23日）. 国神集团伊犁电厂正式投产发电. 检索来源：国家能源投资集团有限责任公司: https://www.ceic.com/gjnyjtww/chnjcxw/202004/8921aff38a37444393c633fda94ec8ef.shtml
- 国际能源网.（2021年07月12日）. 2021年新疆大有1等4个石油天然气探矿权挂牌出让结果公示. 检索来源：国际能源网: https://gas.in–en.com/html/gas–3593518.shtml
- 孙宏伟.（2020年12月09日）.» 铬”行其市—2021 年铬产业链投资展望. 矿产保护与利用. Beijing, 中国：矿产保护与利用. doi:10.13779/j.cnki.issn1001–0076.2020.06.023
- 山大移民研.（2015年07月22日）. 在华越南新娘数量或超10万 婚后3年仍无绿卡. 检索来源：中国国际移民研究网: http://www.ims.sdu.edu.cn/info/1014/10395.htm
- 搜狐.（2016年12月02日）. 江苏：奶奶重男轻女杀死出生仅4天孙女 被判10年. 检索来源：搜狐: http://news.sohu.com/20161202/n474762199.shtml
- 搜狐.（2022年05月10日）. 矿业权发证 | 新疆自然资源厅审查通过5个探矿权和3个采矿权. 检索来源：搜狐: https://www.sohu.com/a/545614925_121130164
- 新华网.（2021年05月31日）. 权威快报丨三孩生育政策来了. 检索来源：新华网: http://www.xinhuanet.com/politics/2021–05/31/c_1127513067.htm
- 新华网.（2022年03月03日）. 新疆：±1100千伏昌吉换流站前两月输送电量逾83亿千瓦时. 检索来源：新华网: http://xj.news.cn/2022–03/03/c_1128431100.htm
- 新浪.（2021年12月26日）. 38岁女子产下女婴后用胶带缠其口鼻致死. 检索来源：新浪： https://news.sina.com.cn/o/2021–12–26/doc–ikyakumx6500016.shtml
- 新疆地质矿产信息网.（2012年4月15日）. 新疆银矿. 检索来源：豆丁网: https://www.docin.com/p–383166789.html
- 新统局.（2021）. 新疆统计年鉴 2020. 北京：中国统计出版社. 检索来源: https://www.shahit.biz/yearbooks/Xinjiang%20Statistical%20Yearbook%202020.pdf
- 新统局.（2021）. 新疆维吾尔自治区2020年国民经济和社会发展统计公报. 乌鲁木齐：新疆维吾尔自治区统计局. 检索来源: http://xjzd.stats.gov.cn/jdhy/dcsj/tjgb/202104/t20210413_6541.html
- 新统局.（2022）. 新疆维吾尔自治区2021年国民经济和社会发展统计公报. 乌鲁木齐：新疆日报. 检索日期：2022年04月05日，来源：wap.xjdaily.com/xjrb/20220323/

app_190695.html

- 李晓霞．(2017)．新疆的人 口 问题及人 口 政策分析．北京：中 央 社会主 义学院学报．

- 百科．(2014年8月26日)．关于鼓励民汉通婚家庭奖励办法．检索来源：360百科：https://baike.so.com/doc/24588008–25462521.html

- 百科． (2015年05月28日)． 中国各民族通婚率． 检索来源： 婚嫁百科：https://www.wed114.cn/wiki/article_3006.html

- 百科．(2022年05月12日)．9.21南昌两幼女被洗衣机绞死事件．检索来源：百科：https://baike.baidu.com/item/9.21%E5%8D%97%E6%98%8C%E4%B8%A4%E5%B9%BC%E5%A5%B3%E8%A2%AB%E6%B4%97%E8%A1%A3%E6%9C%BA%E7%BB%9E%E6%AD%BB%E4%BA%8B%E4%BB%B6/14097551

- 知乎．(2020年09月12日)． 截至19年中国移民人数超千万，主要去向美国、中国香港和日本． 检索来源：知乎: https://zhuanlan.zhihu.com/p/246605360

- 矿业汇． (2017年02月21日)． 新疆惊现世界级超级矿产，成中国投资新圣地． 检索来源： 界面新闻：https://m.jiemian.com/article/1125341.html

- 穆光宗． (2021年08月18日)．» 七普”数据与»3000万光棍人口”． 检索来源： 新浪财经： https://finance.sina.com.cn/jjxw/2021–08–18/doc–ikqcfncc3528192.shtml

- 纽约时报．(2013年11月06日)． 中国最小肺癌患者仅8岁，空气污染是病因． 检索来源：纽约时报：https://cn.nytimes.com/china/20131106/c06pollution/

- 维基百科．(2011年03月30日)． 中华人民共和国各省级行政区人口性别比例列表． 检索来源： 维基百科：https://zh.wikipedia.org/wiki/%E4%B8%AD%E5%8D%8E%E4%BA%BA%E6%B0%91%E5%85%B1%E5%92%8C%E5%9B%BD%E5%90%84%E7%9C%81%E7%BA%A7%E8%A1%8C%E6%94%BF%E5%8C%BA%E4%BA%BA%E5%8F%A3%E6%80%A7%E5%88%AB%E6%AF%94%E4%BE%8B%E5%88%97%E8%A1%A8

- 网易． (2020年10月18日)． 113年前，一位摄影师在上海拍下的老照片，竟是无数女孩的噩梦． 检索来源： 网易：https://www.163.com/dy/article/FP8FQMIU0512856T.html

- 网易． (2022年02月15日)． 从»婚姻挤压”看徐州性别失衡治理． 检索来源： 网易：https://www.163.com/dy/article/H09A22AP0512B07B.html

- 网易．(2022年02月07日)． 相亲大会»五女相百男”，江苏徐州回应． 检索来源：网易：https://www.163.com/dy/article/GVKI650505504DLJ.html

- 胡耀岭．(2010)．中国和印度»失踪女孩 «比较研究．北京：人口研究．检索来源：http://ww2.usc.cuhk.edu.hk/PaperCollection/webmanager/wkfiles/7819_1_paper.pdf

- 腾讯． (2021年06月23日)． 2021年5月中国铜矿石进口金额同比增长99.6%． 检索来源：腾讯网： https://new.qq.com/omn/20210623/20210623A01GAO00.html

- 许雯．(2020年01月27日)． 柳叶刀披露首例新冠肺炎患者发病日期，较官方通报早7天．检索来源： 新京报：http://www.bjnews.com.cn/news/2020/01/27/680493.html